Om Forholdet

mellem

det Gamle og det Nye

ved

Ohlenschlægers Fremtræden

i den danske Litteratur.

En kritisk Undersøgelse

af

Clemens Petersen.

Kjøbenhavn.

Forlagt af Samfundet til den danske Litteraturs Fremme.

Thieles Bogtrykkeri.

1867.

Med det nittende Aarhundrede begynder en ny Tid i Danmark, derom ere Alle enige.

Datidens Mennesker følte meget klart, at Tiderne skiftede, baade de Gamle, der, forstenede Hver i Sit, men Alle i det Gamle, kjæmpede imod, det Bedste de kunde, og de Unge, der stræbte fremad, snart med den udviklede Overlegenheds ophøiede Besindighed, snart med Lidenskabens Lueild. Alle Meddelelser fra hine Dage, Erindringer og Breve, indeholde Træk, der vise, hvor dybt denne Tidernes Omskiftelse greb de dalevende Mennesker, ikke blot deres Følelser, men ofte endogsaa deres Livsvilkaar. De Gamle mærkede, at Noget kom dragende hen over deres Hoveder og slog ned som en Magt i Livet, uden at de forstode det eller følte sig istand til at leve med det. „Om de saa stødte mig om i en Morter, blev jeg ikke anderledes", udbryder den gamle Biskop Balle, og med mere end Een hændte det sig, at han en skjøn Dag vaagnede, slagen af selve Livets Haandgribeligheder, og saa med Forfærdelse, at den Verden, hvori han nu stod som gammel, var en ganske anden end den, i hvilken han var født, en Verden, i hvilken han Intet betød, i hvilken han intet Arbeide og ingen Opgave havde, saaledes som Pram. Saa satte de sig til Modværge og de Unge maatte med Forundring fornemme, at det, de levede paa med fuld Tryghed og Glæde, det, der vinkede dem fremad i Skikkelse af glimrende Opgaver, var den ældre Slægt

forhadt og til Forargelse. Men anderledes kunde det ikke være, thi Forandringen i hine Dage var ikke flygtige Ilinger paa Tidens Overflade, men Omvæltninger i Livets dybeste Grunde. Det var ikke blot Modens Lidenskab, der skød Ham, men Tidens Aand, der skiftede Skikkelse; det var en af disse store Omvexlinger, hvor alle Virkelighedens Gjenstande faae et andet Udseende og et andet Værd i Menneskenes Øine, saa at det, der igaar blev brugt til Høitidsskrud, blev idag kastet tilside som en luvslidt Lap, — en af disse store Omvæltninger, hvorved alle de Begreber, der styre Menneskenes Handlinger, myntedes om og selve Ordene i Sproget fik en anden Betydning, saa at Manden fra igaar mente Et, naar han talte om Himmel og Helved, om Ære og Skam, medens Manden fra idag mente et ganske Andet, naar han talte om det Samme. Det var Lidenskaben, der kom for at afløse den sandselige Beruselse, og Trofastheden, der traadte istedetfor hin holdningsløse Hengivelse, der altid har Bedraget følgende i Hælene paa sig. Det var Aandens Sol, der steg og kastede sine farvefødende Straaler ud i ubekjendte Egne, høit henover den fattige Plads, hvor Forstandens Lampe stod og osede.

Men kunde Datidens Mennesker ikke undgaae at føle dybt, hvorledes en gammel Tid løb ud og en ny begyndte sin Gang, saa har det Samme været Tilfældet med Eftertidens Mennesker. Paa ethvert Punkt, hvor man kaster Blikket hen, møder Omslaget En saa bestemt, at man ikke kan tage feil. Enhver Jurist veed, at Ørsted ikke blot var noget Stort, men tillige noget Nyt for vort Retsvæsen og vor Retsbevidsthed; enhver Theolog veed, at Mynster ikke blot samlede omkring sig de Enkelte, der sade trøstesløse tilbage i den almindelige Forvirring, men at han ogsaa ved sin Fremtræden om just ikke opvakte de Døde, saa dog smeltede de Forhærdede, og enhver dannet Mand veed, at

Øhlenschlæger ikke blot er den største Digter, det danske Folk har frembragt, men at der mellem ham og de nærmest foregaaende Digtere ligger en dyb Kløft, paa hvis ene Side der synes altid at være Skygge, medens der paa den anden synes altid at være Solskin.

Forsaavidt altsaa som dette Tidsskifte blot stilles hen som en simpel Kjendsgjerning, vil det ikke fremkalde nogen Indsigelse; derimod ville neppe Alle være enige, naar Talen bliver om at forklare Kjendsgjerningen, forklare, hvorledes denne Overgang egenlig skete og hvad Betydning den har. Det Mærke, hvori Tidsskiftets Charakter og indre Væsen udtrykker sig, maa nemlig sættes deri, at der frembringes Samling, Heelhed og Eenhed, saaledes at den danske Kultur ved Omslaget i Begyndelsen af det nittende Aarhundrede reiser sig i heelstøbt Skikkelse op fra det Hav af spredte, forvirrede Bestræbelser, der fyldte Slutningen af det attende Aarhundrede, og derpaa skrider fremad med organisk Bevægelighed. Det Nye, der bliver til, er ikke noget Andet end det Gamle, der døer bort; kun forsaavidt staaer det i Modsætning til det, som det er heelt, og derved levende og lykkeligt, overfor en Adspredelse i døde Enkeltheder, der hver for sig ende i ulykkelige Urimeligheder. I sit væsenlige Indhold er det Nye kun Resultatet af det Gamles Arbeide og Bevægelsen i Omslaget er kun en Væxt, omend rigtignok den Væxt, hvorved Planten bryder ud af Frøet. Men denne Grundbetragtning af Tidsskiftets Charakter vil unegtelig let forekomme noget fremmed, thi ved første Øiekast synes baade det Gamle og det Nye at modsige den.

Paa den ene Side seer det Gamle rigtignok ikke ud som et Arbeide, hvoraf noget Nyt og noget Godt kunde komme ud; snarere gjør Slutningen af det attende Aarhundrede, der gjennemgaaende bærer Præget af at være en kritisk Nedbrydelses- og Opløsningsproces, Indtrykket af

at ende i Tomhed. Flere af de kraftigste og meest iøinefaldende Kildespring i Kulturen synes at være uden Strømning. Holberg danner ingen Skole. Hans Indflydelse, ja endogsaa hans Anseelse synes snart at tabe sig og man har Ondt ved i den høirøstede Larm, der en Menneskealder efter hans Død fylder hele Litteraturen, at gjenkjende den samme Grundtanke, der satte hans Pen i Bevægelse, thi hvilken Forskjel er der ikke paa den fine, stilfærdige Skjemtsomhed, med hvilken denne overlegne Aand søgte at føre sin Samtid til Oplysning og Selvtænkning, og saa den plumpe Hensynsløshed, den indbildske, uklare Tomhed, der hos Forfatterne i Slutningen af Aarhundredet skal gjøre den samme Gjerning? Evald vækker vel en vis Begeistring, men han rammer dog ikke saaledes sit Folks Hjerte, at Vandene strømme frem fra Fjeldets Side, og hans Efterlignere gjøre egenlig kun det Gode slet. Han var et Varsel, men det gaaer med ham som det i Almindelighed gaaer med Varsler: først efter en Tids Forløb forstaaer man, at der var Noget, som varsledes. Man beklager den stakkels Svale, som man tidlig paa Aaret finder liggende død udenfor Huset; den er kommet for tidlig, Vinteren er her jo endnu. Først efter nogle Dage erfarer man, at det var den, der havde Vaaren under Vingerne. Vessel, hvis egen Poesi, navnlig da hans Hovedværk: „Kjærlighed uden Strømper", ikke indeholder nogen positiv Production, men kun aabenbarer en ny Sands, saa at man maaskee endog turde paastaae, at havde han levet tredive Aar senere, vilde han aldrig have sat Pen til Papiret, — Vessel, der har ligesaamange Lærlinge som Evald, har kun een Efterfølger, nemlig Baggesen, og han reiste snart bort, forsøgte sig som Digter i et andet Sprog og forsøgte sig snart ogsaa som Digter paa en anden Natur end den, der sætter ham i Slægtskab med Vessel. Det Hele synes at løbe ud og forsvinde i et

Sandhav, hvor kun hist og her en Hvirvelvind reiser en støiende Forvirring, hvis Aarsag er vanskelig at forklare og hvis Grund er vanskelig at finde retfærdig, saaledes som P. A. Heibergs Forvisning. Paa den anden Side kommer saa det Nye saa pludseligt og har idetmindste i den almindelige Antagelse saa bestemt sine Hjemmelsmænd andetsteds, at man ogsaa her har Ondt ved at ansee det for et Resultat af det danske Folks eget Arbeide. Da Ørsted første Gang traadte frem, skete det ikke i hans eget men i Kants Navn, og i hele den nærmest paafølgende Tid, der omfatter hans egenlig litteraire Virksomhed, staaer han i et saa bestemt Forhold til denne, senere til Fichte og atter senere til Schelling, at der findes Afhandlinger af ham, der snarere synes at henhøre til den tydske end til den danske Litteratur, skjønt de ere skrevne paa godt, bredt Dansk og for danske Læsere. Mynster fortæller selv, hvorledes det var Læsningen af et Skrift af Jakobi, der fremkaldte det egenlig afgjørende Vendepunkt i hele hans Bevidsthedsliv, og Martensen har i en udmærket skjøn lille Afhandling: „Til Minde om J. P. Mynster" charakteriseret ham upaatvivlelig fuldkommen træffende netop ved at stille ham sammen med Jakobi. Endelig veed Enhver, at Øhlenschlæger havde skrevet mange slette Digte, men ingen udmærkede, da han pludselig, efter en Nats Samtale med den tydske Naturphilosoph Steffens, traadte fuldfærdig, ligesom fortryllet, frem i den danske Litteratur og gav den med aaben Haand og lukkede Øine det Bedste, den eier.

Men forholder dette sig nu saaledes, saa seer det jo unegtelig ud, som om Tidsskiftets Charakter ingenlunde laa deri, at det Nye var det Gamles Arbeide, samlet til levende Heelhed og Eenhed, men snarere deri, at det Nye blev blæst herhid af et Tilfælde og fandt Plads, fordi her var tomt. Man fristes til at benegte enhver Sammenhæng

mellem den gamle og den nye Tid, til at betragte det Gamles Afslutning som en naturlig Død og til at søge det Nyes Kilder paa Nordtydsklands Sletter.

Der er imidlertid en stor Forskjel paa Anledning og Aarsag. Man læser tidt i Elskovsdigte, at det var en enkelt vildfarende Lok paa den Elskedes Hoved, der bandt Elskeren fast til hende, og man troer Digteren, fordi man veed, at det altid er en ganske tilfældig, ofte yderst ubetydelig Anledning, der paa en gaadefuld Maade førstegang aabenbarer hele et Menneskes Elskelighed for vort Blik og vækker det nye Liv i os, som vi kalde Kjærlighed. Men Digteren og den, der troer paa ham, vilde vist føle sig høiest fornærmet, hvis Nogen forstod dette saaledes, at det var denne enkelte Lok, han egenlig elskede, at det var denne ubetydelige, tilfældige Anledning, der var hans Kjærligheds egenlige Grund og Aarsag, thi Enhver, der har følt sig betaget af Kjærlighed, vil vistnok mene, at den var halvt om halvt en Naturnødvendighed i hans Sjæl, sprungen frem fra Sjælens inderste Eiendommelighed, og han vil føle, at hele Verden snarere kunde være gaaet i tusinde Stykker, end at den ubetydelige, tilfældige Anledning, som Kjærligheden krævede til sin gaadefulde Opvaagnen, skulde være udeblevet. Saaledes gaaer det med Alt, hvad der heelt og afgjørende fylder et Menneske. Derfor kan Ørsted tale med alvorlig Ærbødighed om Kant, Mynster med inderlig Hengivelse om Jakobi og Øhlenschlæger med Sværmeri om Henrik Steffens som dem, hvem de skylde Alt, men hvis Nogen forstaaer dette saaledes, at disse Mænd havde den egenlige Grund og Aarsag til deres aandelige Liv i hine Fremmedes Indflydelse, og ikke i deres egne Sjæle, saaledes som de med Naturnødvendighed traadte frem af Slægternes og Tidernes Gang, og saaledes som de modnedes til Frihed ved Personlighedens egen Vært, —

ja saa tager han Feil. Vel er Slutningen af det attende Aarhundrede i Danmark, som overalt i Verden, hvor Kulturlivet rørte sig med nogen Kraft, en Nedbrydnings- og Opløsningsproces, som Intet havde Kraft til at modstaae; Religionen og Poesien sank, thi de kjendtes tilsidst kun igjennem Forstandens Grimacer, Retten og Moralen tumledes omkring for de særeste Indfald, og selv det selskabelige Liv forvrængedes og forvirredes ud i de tøilesløseste Udskeielser. Men under Stumperne af den gamle, sønderbrudte Verden, skjød de Spirer, der blot behøvede den lykkelige Anledning for at voxe ud til en ny Verden. Overalt, paa alle Omraader, paa det retslige, det moralske, det religiøse, som paa det selskabelige Livs og den æsthetiske Productions Omraade dannede Bevægelsen Situationer, der blot behøvede den verdenshistoriske Impuls, for at den danske Kultur paa sin Maade og med fuld Selvstændighed skulde frembringe det Samme, som alt var frembragt i andre Litteraturer, f. Ex. den tydske.

Det er disse Situationer paa Kulturlivets forskjellige Omraader, jeg vil forsøge paa at beskrive, dog saaledes, at de tilsidst alle skulle samles til en eneste stor Situation, der skulde forklare Øhlenschlægers Fremtræden i den danske Litteratur og eftervise hans Poesies Hjerterødder. Men i denne Beskrivelse vil selve den verdenshistoriske Impuls bestandig blive holdt udenfor, thi det er Sammenhængen mellem den gamle og den nye Tid, og den nye Dannelses Selvstændighed og fuldkomne Hjemmehørighed i den danske Kultur der er Trang til at klare sig, ikke derimod dens Sammenhæng med de verdenshistoriske Bevægelser, der som oftest ere komne til os igjennem Tydskland; en Sammenhæng, der idetmindste i dette Tilfælde staaer saa klart for Alles Øine, at man derover næsten synes at have glemt alle andre Forudsætninger.

I.

Den 20de Januar 1783 udkom en Forordning, af hvilken nogle enkelte Punkter ville være tilstrækkelige til at charakterisere den som Heelhed. Det hedder i § 6 af denne Forordning: Alle Knapper til Mandfolkeklæder, de befalede Uniformer alene undtagne, skulle for alle herefter forarbeidede Klædestykker være enten af Tøiet eller og her gjorte Silke- og Kamelhaars-Knapper. De gemene Bondeknapper maa alene beholdes; — i § 7: Mandfolkene maa kun bære Underklæder og Strømper af Silke og Fløiel; — i § 8: Pelsværk maa ikke bruges til Kantning uden for Varmens Skyld; — i § 9: Tjenestepiger maa kun bære Kaaber af Silke og en sort Silkekjole; — i § 10: Fruentimmerne maa kun have Garneringer af samme Tøi som Kjolen er, eller, naar de ikke ere deraf, kun til en Pris af 6 Rdl.; — i § 11: Tjenestepigernes Sætter maa kun koste 1 Rdl. eller 9 Mk.; — i § 12: En Tjener, som overbevises at have ladet sig frisere af en Friseur, mulkteres med 4 Rdl.; — i § 15: Til Middag maa kun ombydes 8 Retter Mad og foruden Salater kun 4 Sorter Dessert; til Aften kun 6 Retter, store og smaae Fade, og 2 Sorter Dessert o. s. v.

I den Angivelse af Grundene, hvormed denne Forordning indledes og som tilligemed selve Forordningen skulde oplæses to Gange aarlig fra Prædikestolen i hver Kirke,

nemlig første Søndag efter Nytaar og første Søndag i Juli Maaned, siges der, at det deels er Hensyn til de indenlandske Fabrikkers ynkelige Tilstand, deels Hensyn til den overhaandtagende Overdaadighed, der have ledet Regjeringen til at tage de i Forordningen indeholdte Bestemmelser, men man feiler neppe ved at antage, at det sidste Hensyn har været saa omtrent det eneraadende. Vel havde det allerede i mange Aar været Regjeringens kjære, stadige Tanke at fremelske en Fabrikvirksomhed i Danmark, ikke fordi her var et Overskud af Arbeidskraft, som der maatte skaffes Anvendelse for, men fordi man mente, at Fabrikvirksomhed uden videre hørte med til et velindrettet Statssamfund, og Landet havde sat mange Penge til paa denne Tanke, men skjønt Guldberg visselig som Statsmand var et indskrænket Hoved, saa falder det dog lidt tungt at troe, at han skulde have seet en Fremhjælp for de danske Fabrikker deri, at Henrikkerne friserede sig selv og Pernillerne gik med Bomuldsskjørter. Nei, Sagen var den, at den gamle, træede Pedant var forarget over det Levnet, der var kommet i Mode, og han viste det tydeligt ved Plakaten af 27de Februar 1784, der forbød Pigebørn at staae paa Kirkegulvet ved Konfirmationen med bar Hals, hvilket dog ikke let kunde have nogen Indflydelse paa Fabrikkernes Opkomst. Man kan ved denne Plakat ikke lade være at tænke paa Tartuffe og hans Lommetørklæde, og det synes i det Hele taget, at Regjeringen dengang var stukket af en løierlig Forargelse over Undersaatternes Luxus og Fripostighed, thi man har endnu fra den 28de August 1790 en Politiplakat, der giver et nøiagtigt Reglement for, hvem der maa kjøre med Jæger paa Bukken og hvorledes en saadan betitlet Lakai maa kostumeres.

Den Stemning, hvormed Regjeringen betragtede det Liv, som Undersaatterne førte, er imidlertid her det Uvæsenlige;

det kommer an paa at klare sig den Tankegang, den Bevidsthed, hvorfra saadanne Forholdsregler som de ovenfor anførte Forordninger ere komne. At de ere feilagtige, forstaaer sig næsten af sig selv. De stødte vistnok ikke Datidens Mennesker uden forsaavidt de stødte an mod Forfængeligheden, thi Love mod Overdaadighed i Klædedragt og Maaltider havde man havt før, men Nutidens Mennesker føle aldeles umiddelbart, at de ere Feilgreb. Vi lade os nøie med at finde dem pudsige, naar vi see tilbage paa dem, men hvis der imorgen kom en Forordning, som forbød Krinoliner, høie sorte Hatte eller andre lignende monstrøse Bestanddele af vor Klædedragt, vilde vi ganske vist skrige høit mod et saadant Despoti og maaskee gjøre Oprør. Men hvori stikker da Feilen?

Det er klart, at man misforstod Forholdet mellem Ret og Moral, og gjorde til Gjenstand for retslig Anordning Ting, som ifølge deres Natur kun ere det umiddelbare moralske Paasagn underlagte, i dette Tilfælde ovenikjøbet kun Takten, Smagen, Conveniensen, altsaa de letteste og lettest omskiftelige Former af Moralens Bud. Nu er ganske vist Ret og Moral forsaavidt Et og det Samme, som det er den samme Ide, der skal virkeliggjøres af dem begge, og det samme Princip, der skal gjennemføres i dem begge. Men der kommer en gjennemgribende Forskjel frem imellem dem derved, at det er to forskjellige Sider af den samme Ide, der skal virkeliggjøres paa to forskjellige Maader, og to forskjellige Livssphærer, hvori det samme Princip skal gjennemføres fra to forskjellige Udgangspunkter. Skjønt nemlig Ideen og Principet baade i Ret og Moral er saa fuldstændigt det Samme, at Ideen ikke kan virkeliggjøres i sin hele Fylde uden ved paa een Gang at virkeliggjøres i begge Sphærer, og Principet ikke kan bringes til fuldt Herredømme uden ved paa een Gang at gjennemføres i dem

begge, saa er Grændsen imellem dem dog saa afgjort og saa skjæbnesvanger, at der ikke gives noget kraftigere Middel til at tilintetgjøre Ideen og bryde Principet end netop at forfeile Grændsen. Det vil let sees. Moralen er Subjectivitetens, Frihedens Virkeliggjørelse af Sædelighedens Ide; den objective, naturnødvendige Virkeliggjørelse af den samme Ide er Retsordenen. Det Moralske er det sædelige Princips Gjennemførelse i Individualitetens Verden i Kraft af en fri Villie og dens Valg; det samme Princips Gjennemførelse i de ydre Forholdes Verden i Kraft af en naturnødvendig Udvikling og dens Magt er det Retslige. Heraf følger nu rigtignok, at der i Retslivet vil være Handlinger og Forholde, der ikke have det Allermindste med Moralen at bestille, ligesom der omvendt i Morallivet vil være Handlinger og Forholde, der paa ingen optænkelig Maade kunne gjøres til Gjenstand for retslig Anordning; naar f. Ex. den chinesiske Lovgivning befaler, at en Mand skal elske sin første Hustru høiere end den anden, og sætter stor Straf for Overtrædelsen af denne Lov, saa følger heraf blot, at Loven er vanvittig. Men ikkedestomindre kan Grændsen mellem disse Livssphærer ikke afstikkes ved at slaae den efter en Snor og saa skjære Sphærerne fra hinanden, ligesaalidt som man i Menneskeslægten kan skille de enkelte Generationer fra hinanden ved at skjære Slægten i Stykker efter Aarstal. Der gives en stor Masse af Handlinger og Forhold, der paa engang tilhører begge Livssphærer, begge Omraader, det retslige saavelsom det moralske; Grændsen imellem dem er dialektisk. Men trods sin Dialektik er den dog saa tydelig i enhversomhelst Handling og i ethvertsomhelst Forhold, at Straffen, der er Retsordenens Arm, aldrig tør ramme det Umoralske, men kun det Lovstridige, og Samvittigheden, der er Moralens Arm, aldrig kan naae det Lovstridige, men kun det Umoralske. Hvis dette ikke forholdt

sig saaledes, vilde der f. Ex. strax være en Mængde sjælelige Forekomster, som man ikke vilde være istand til at forstaae. Hvis Samvittigheden ikke var indskrænket alene til det Umoralske, vilde man ikke kunne forklare, hvorledes mangt et Menneske kan leve ganske rolig og veltilfreds, skjønt han begaaer den ene lovstridige Handling efter den anden, indtil endelig en ganske ubetydelig Handling, der ikke er lovstridig, men vel umoralsk, pludselig slaaer hans Sjæl med Forfærdelse og vækker hans Samvittighed til Yttringer af en saadan Styrke, at han selv er nærved at synke sammen derunder, og man vilde ikke kunne forklare, hvorledes Menneskene overhovedet fik Mod til at sætte sig op imod Lovene, hvad de jo gjøre ved enhver Revolution, naar Sagen ikke netop var den, at Samvittigheden har Intet med det Lovstridige som saadant at gjøre. Paa den anden Side vilde man heller ikke kunne forstaae den Udvikling, der er foregaaet i Tidernes Løb med selve Retsbevidstheden, naar det ikke netop forholdt sig saaledes, at Straffen kun gjælder det Lovstridige i en Handling, men ikke det Umoralske. Jo raaere og mindre udviklet nemlig Retsordenen er, desto bestemtere sigter Straffen paa det Umoralske i en Handling og fremtræder derfor som Hævn; Hævnen er den oldnordiske Sagaes Straffebegreb. Senere tages der mere Hensyn til Skaden, der er skeet, end til det Umoralske, der er begaaet, og Straffen fremtræder under Form af Vederlag. Men først i en høit udviklet Retsorden viser Straffen sig som det, den skal være, som en Reaction af Samfundet mod en Vold, der er udøvet imod det, som en Nødværge fra Samfundets Side mod en Krænkelse, der er tilføiet dets Love, og det Umoralske i denne Voldsdaad overlades aldeles til Voldsmændenes egen Samvittighed. Saaledes maa altsaa Grændsen mellem Ret og Moral bestemmes, at saalangt som den frie Villies Valg rækker ud i Livet, saalangt gaaer

Moralen og Samvittigheden, og saalangt som de ydre Forholdes Magt naaer ind i Livet, saalangt gaaer Retten og Straffen. Alle de Handlinger og Alt det i en Handling, som har sin Grund i Menneskets frie Selvbestemmelse, er Moralen underlagt, og alle de Handlinger og Alt det i en Handling, som tvinges af et Hensyn til en Omverden, hvori andre frie Selvbestemmelser ere levende og virkende, skal ordnes ved Lov. Forfeiles denne Grændse, indtræder Eet af To. Hvis man nemlig bryder en historisk udviklet Samfundsorden itu og slipper den frie Villies Valg løs i de udvortes Forholde, saa vælter man hele Livet om i Anarki, saaledes som den franske Revolution gjorde det, og hvis man omvendt fører Retsordenen med dens Lovbestemmelser op i den frie Villies, Moralens Omraade, saa trykker man Livet sammen under et utaaleligt Despoti, saaledes som Guldberg gjorde det, rigtignok en miniature, ved sine Forordninger om Klædedragten.

Disse opfattedes imidlertid aldeles ikke saaledes af Datidens Mennesker. Man følte intet Despoti i dem, man anede intet Overgreb af Retten paa Moralens Omraade, og man skulde visselig ogsaa have Ondt ved at ane et saadant, eftersom man endnu overhovedet slet ingen Grændse havde draget imellem disse to Omraader. Man slog dem tvertimod sammen til Eet, og at Ret og Moral virkelig ogsaa kun var eet Begreb, stod saa urokket i hele Datidens Bevidsthed, at en Adskillelse imellem dem ikke blot ikke var begrebsmæssigt udført, men at den ikke engang var til for den umiddelbare Følelse. Vel havde der i Tydskland før den wolfiske Philosophi været gjort et Forsøg paa at sondre disse to Begreber ud fra hinanden, men Forsøget var mislykket og Wolf selv opgav eller oversaae det; saaledes ogsaa hans Lærlinge. Lauriz Nørregaard, der docerede Retsphilosophi ved Kjøbenhavns Universitet og hvis Bog: „Natur-

Rettens første Grunde" er udkommet 1784, kjender ingen anden Modsætning til det Moralske end det Physiske og hans Deduction af Forholdet mellem Ret og Moral er en ren Naivetet. Her følger den. Frihed (libertas) stiller han § 30 op som Sjælens tredie Hovedevne ved Siden af dens Evne til at erkjende (facultas cognoscitiva) og dens Evne til at attraae eller afsky (facultas appetitiva sive aversativa). Allerede denne Sammenstilling er charakteristisk og viser, hvor Forfatteren vil hen. Ganske vist er Frihed en Evne i Sjælen ligesaavel som Erkjendelsen og Villien, men vel at mærke med den Forskjel, som ligger i at have Evne til at blive Videnskabsmand og have Evne til at boe paa første Sal; det Første er Evne i Betydning af noget Givet, det Andet i Betydning af noget Erhvervet, men Frihed er kun til, forsaavidt den erhverves. Opfattes den udelukkende i sin Mulighed, forsaavidt den er givet i selve den menneskelige Natur, saa er allerede dermed en vis Retning anslaaet og den følger Forfatteren nu ogsaa, naar han bestemmer Frihed som den Sjælens Evne, ved hvilken et Menneske af flere mulige Ting vælger een fremfor en anden. Frihed bestaaer altsaa væsenlig i, at der vælges, ikke i, hvad der vælges, altsaa væsenlig i Vilkaarligheden. At dette virkelig ogsaa er Forfatterens Mening, viser han tydeligt § 32, hvor han siger: „Jo flere Gjerninger, der paa een og den selvsamme Tid ere mulige for Sjælen at bestemme sig til, jo større er den valgte Gjernings Vilkaarlighed, og følgelig bliver Friheden fra dette Synspunkt større eller mindre", og for at ikke Nogen skal troe, at der bag Udtrykket: „fra dette Synspunkt" skjuler sig Noget, som kan føre hans Frihedsbegreb op i en høiere Sphære og give det en anden Betydning, skal jeg anføre, hvad han længere henne i samme Paragraph siger om Friheden, betragtet under Synspunktet af de Motiver, i Kraft af hvilke Valget skeer.

Mennesket vælger altid Tingen i Kraft af Motiver (§ 21), det vil sige, fordi han anseer den som et Gode for sig (§ 11), det vil sige, fordi han anseer den istand til at befordre hans Fuldkommenhed (§ 8), det vil sige, fordi han anseer den istand til at fremme hans Overensstemmelse med hans Tilværelses Øiemed (§ 5), thi det Gode er det, der befordrer Fuldkommenhed og Fuldkommenhed hos Noget er dets Overensstemmelse med dets Tilværelses Øiemed. Naar nu et Menneske vælger en Ting i Kraft af mange og vægtige Motiver, altsaa fordi han har en mangesidig udviklet og dybt gribende Erkjendelse af, at denne Ting er hans Naturs Krav, et Bidrag til dens Fuldendelse i Udvikling, saa er hans Frihed, ifølge Nørregaards Mening, mindre, end naar han vælger den i Kraft af færre og svagere Motiver, „thi Motiverne paalægge en sædelig eller moralsk Nødvendighed, som dog er en Nødvendighed, og undertiden nærmer sig meget til den usædelige eller physiske Nødvendighed". Frihed er altsaa Vilkaarlighed i Valget og intet Andet. Den frie Gjernings Moralitet bestaaer nu (§ 48) deri, at dens Følger have deres Grund i den Handlendes Frihed, saaledes at en fri Gjerning er moralsk god, naar den har gode Følger, der have deres Grund i den Handlendes Frihed, medens den derimod er ond, hvis den har onde Følger af lignende Beskaffenhed. Men (§ 50) „Grunden til enhver Gjernings Moralitet ligger enten i Gjerningens egen Natur, betragtet med Gjerningsmandens Natur, eller og den har sin Grund i et fornuftigt Væsens fri Villie, der haver føiet til Gjerningen saadanne Følger af Godt og Ondt, som den før ei havde", det vil sige, „Gjerningens Moralitet kommer da til at bestaae i den Godhed eller Ondskab, som tillægges en Gjerning i Følge af en Overherres Villie". Det Første er Gjerningens naturlige eller indvortes Moralitet (moralitas intrinseca sive

objectiva), det Sidste Gjerningens udvortes Moralitet (moralitas extrinseca sive subjectiva), og dette er Nørregaards Deduction af Ret og Moral. De ere bestemte ikke som to Yttringer af den samme Ide, det Godes Ide i Subjectivitetens og i Objectivitetens Verden, men som den samme Yttring af to Ideer, Gud og Kongen. Der er ingen Adskillelse imellem dem, uden den aldeles udvortes, som fører med sig, at der vel kunde komme Modsigelse imellem dem. Det er en Sammenfatning af begge Begreber, hvorved intet af dem naaer at træde ud i sin bestemte Sphære, og hvis Grundlag kan betegnes ved den ganske naive Sætning: der er to Lovgivninger, en, som kommer fra Gud, og en, som kommer fra Kongen; den første er Moralen, den sidste Retten. Men hvis nu denne Sammenfattelse af Ret og Moral i eet Begreb havde staaet som en reflexionsmæssigt udviklet og fastslaaet Grundsætning i Tidens Bevidsthed, saa vilde den kun have været en Vildfarelse og som saadan en Tilfældighed, der kunde komme igjen til andre Tider. Saaledes forholder det sig imidlertid ikke. Den er intet Feilgreb, men en Mangel paa Udvikling. Dette omfattende, men dunkle Begreb, der ligesom en stor Pose rummede baade Retten og Moralen i sig, og tillod dem at blande sig imellem hinanden, som de lystede, laa i Datidens Bevidsthed som noget Givet, Noget, man var født med, og den hele Fremgangsmaade fulgte ganske af sig selv, som det følger af sig selv, at Pattebørn putte Alt i Munden; derfor var denne Tid den gamle Tid. Problemets Fremkomst derimod, Bevidsthedens Udvikling ud i et Brud mellem disse to Begreber, Adskillelsen mellem disse to Omraader, hvorved deres Grændser fastsættes, — det er den nye Tid.

Det gaaer nemlig med Tidernes Udvikling, som det gaaer med det enkelte Menneskes Udvikling. Et Menneske troer ofte, at han udvikler sig i Spring, at han skylder sin

Udvikling eller idetmindste væsenlige Led deraf til et lykkeligt Møde, et heldigt Fund, en øieblikkelig Inspiration, og han ledes til at troe dette, deels fordi Overgangen fra det Ubevidste til det Bevidste, hvorved først Resultatet maaske af mange Aars Arbeide ret egenlig tages aandeligt i Eie, altid skeer i et Nu, ved et pludseligt Ryk eller Stød i Sjælen, ved et Blink, som naar man vender Bladet i en Bog og finder Gaadens Opløsning paa den anden Side, deels fordi Historien, saaledes som den almindeligvis kjendes af den Dannede, selv seer ud, som om den væsenlig var et Værk af de enkelte Genier, Philosopher og Statsmænd, Kunstnere og Helte, der springvis opstode i Slægten. Men denne Tro er en Illusion. Der gives ingen anden Udvikling end det stadige Arbeide, den stille Væxt, den ustandsede Gang. Et Spring er i den aandelige Udvikling en physisk Umulighed, et Mirakel. For vore Øine seer det vel ofte ud, som om et Menneske forvandlede sig i et Nu, men om det seer ligesaadan ud i det Øie, der seer Alt, er et andet Spørgsmaal. Vi tro heller ikke selv paa, at det er en naturlig Forgang, thi hænder det sig, at en saadan Forvandling i et Nu paa een Gang skal fastholdes som en Væsensforvandling, der gjælder for Evigheden, og tillige som skeet i et Nu, saa sige vi: et Mirakel slog ham til Jorden og forvandlede hans Sjæl, og Alle ere enige om at kalde det et taabeligt Phantasteri, naar Menneskene saa ofte i lad Tillid til Springets Mulighed lægge Hænderne i Skjødet og sige: idag behøve vi ikke at gaae, thi imorgen ville vi springe. Ligesaalidt som et Menneske kan springe en Time eller blot et Sekund over af den virkelige Tid, ligesaalidt kan han springe et eneste Mellemled over af den virkelige Udvikling. Naar vi derfor saa ofte føle, at Timerne rinde bort som Minutter, saa er det en Illusion, thi alle Timer ere lige lange, men det er den Illusion, som man kalder

Lykke, saavist som det er Lykke at glemme Tiden over dens Indhold; og naar vi synes, at Udviklingen er blevet et Spring, en Forvandling, saa er det en Illusion, thi der gives ingen anden Udvikling end det stadige Arbeide, den stille Væxt, den ustandsede Gang, men det er den Illusion, som man kalder Skjønhed, saavist som det er Skjønhed, naar Maalets Herlighed overstraaler Bevægelsens Anstrengelse. I det enkelte Menneskes Udvikling findes der kun eet Spring, nemlig Døden, og det Samme gjælder om Historiens, om Tidernes Udvikling. Træffes der her et Spring, saa at det Nye ikke er det Gamles gjorte Gjerning, saa er det, fordi Historien døde ud paa dette Sted, og det Nye er en fremmed Udvikling, en anden Historie, som podedes ind. Dette maa nu overføres fra Udviklingens Gang til dens Indhold; i Gangen intet Spring, i Indholdet intet Nyt. Et Menneske troer ofte, at han skylder sin Fremvæxt til Optagelsen af nyt Stof, og han ledes til at troe det, deels fordi det er vanskeligt at skjelne mellem den Anledning til Udvikling, som netop et nyt Stof kan afgive, og saa selve Udviklingen, deels fordi Historien let faaer det Udseende, at den sættes i Bevægelse af visse splinternye Ideer, som springvis sættes ind i den af Genierne. Men ogsaa denne Tro er en Illusion, kun at Illusionen her snarere har Præget af at være Skuffelsens Gjøglespil foran den lettroende Phantasi end af at være Sandhedens straalende Skin overfor den menneskelige Indbildningskraft. Et Menneske fødes, omnia sua secum portans, og han gaaer ud af Verden med netop det Samme, hvormed han traadte ind i den; i Verden kan han Intet faae. Hans Liv, hans Udvikling er kun en Udfoldelse, en Bearbeidelse af den ubevidste Masse, som hvilken han fødes, frem til Bevidsthed, og det Nye, han pludselig troer at opdage indeni sig, er ikke noget Andet end det, der var i Forveien, noget Udenfrakommende,

men kun en Sondring, en Adskillelse, ned i den ubevidste Masse, som Bevidstheden har gjort og ved hvilken det er lykkedes den at løfte et enkelt Led, en enkelt Deel af den frem til klart, bevidst Liv og Magt. Et Menneske er ikke mere eller mindre udviklet, eftersom han har en større eller mindre Masse Stof i sit Hoved, thi Stoffet er kun Udviklingens Anledning, men eftersom han er sig dybere og klarere bevidst, og denne Bevidsthedens Opvaagnen skeer ved Adskillelse, ved Udsondring, ved Organisation af det Ubevidste. Ligesom Bladene skyde frem, tæt sammenknugede i omhylstrede Knopper og da, naar Løvspringets Dieblik indtræder, sprænge Hylstret, der visner tilside som Skaller, og udfolde sig To og To, saaledes spire Begreberne, tæt sammenknugede og omhylstrede, først frem i den menneskelige Følelse, indtil Løvspringets Dieblik kommer; da træde de ud i Bevidsthedens Sollys, To og To, thi det Nye i det enkelte Menneskes Udvikling er kun den Sondring, den Adskillelse i det Gamle, hvorved Overgangen fra det Ubevidste til det Bevidste fuldbyrdes. Ganske det Samme gjælder om Historiens, om Tidernes Udvikling. Den klassiske Oldtids Kultur sprængtes ved Adskillelsen mellem det Æsthetiske og det Religiøse, mellem Kunsten og Religionen. I den græske Kulturs Blomstringstid vare de Et og det Samme, saa tæt sammenknugede, at, da Grækerne ikke kunde betegne Sammenknyttelsen med et enkelt Ord, thi den var jo intet Begreb, men blot en Taagemasse, der ikke har Kraft til at udpræge sig selvstændigt i Sproget, saa brugte han en Ordsammensætning (*καλὸν κ'αγαθὸν*) det Skjønne og det Gode, der omfattede begge Begreber paa een Gang. Først da den æsthetiske Drift begyndte at gaae paa egen Haand og den religiøse Trang ikke mere kunde finde sin dybeste Tilfredsstillelse i Fællesskabet, begyndte det græske Liv at sygne hen, og nu indtraadte hine Aar, fulde af de modbyde-

ligste og sublimeste Extravagancer, da Nero stod i Theatret og slog Triller, medens de christne Marthrer vaandede sig, indtil endelig i Tidernes Løb Adskillelsen blev fuldbyrdet og Religionen fik sit Omraade, ligesom Kunsten fik sit. Det Samme lader sig iagttage ved enhver Overgang i Tiderne, fra den største til den mindste. For tyve Aar siden „anmodede" man om Alt. Nu ere Anmodningerne gaaede i Stykker, men Forholdene ere blevne klarere og bestemtere, idet man enten ligefrem beder eller ligefrem fordrer. For tyve Aar siden udtryktes næsten al Samarbeide, forsaavidt det ikke naaede op i Contrakternes Verden, i den Formel: at gjøre hinanden Tjenester. Ogsaa Tjenesterne ere gaaede itu; nu faaer man enten ligefrem Hjælp eller man driver blot en Handel med en Anden, man kjøber hans Hjælp. Igjennem denne Adskillelse, denne Udsondring i det Gamle fødes det Nye, og forsaavidt det nittende Aarhundredes almindelige Bevidsthed charakteriserer sig ved noget Nyt paa det retslige Omraade, saa er dette kommen fra den i Slutningen af det attende Aarhundrede begyndende Adskillelse mellem Ret og Moral.

Jeg vil forsøge paa med nogle faa Træk at danne et Billede af den Gjæring i Datidens Bevidsthed, hvorfra denne Adskillelse mellem Ret og Moral brød frem, en Gjæring, der charakteriserer Tiden baade som den gamle Tid og som den Situation, hvori det Nye kan fødes.

I selve den egenlige Forhandling af Datidens største *Retsspørgsmaal, om Bondestandens Stilling i Samfundet*, vil man vistnok neppe kunne finde Antydninger af Adskillelsen. Der kom dengang Skjøder til Thinglæsning, i hvilke der stod, at denne eller hin Gaard var solgt „med paaværende Mandskab efter hosfølgende Liste". Man solgte altsaa sine Bønder som Besætning paa Godset, og dette forekommer os i vore Dage saa oprørende, at vi ikke ret

kunne forstaae, hvorledes man kunde undgaae strax at see, at her var noget Lovligt, som var umoralsk. Imidlertid taler Reventlows Indstilling om denne Sag, af den 11te Juli 1786, og det derpaa følgende kongelige Bud om den store Landbokommissions Nedsættelse, af den 25de August samme Aar, kun om, at en Forandring i Bondestandens retslige Stilling er nødvendig for Statens Velfærd og at den fortvivlede Tilstand, hvori alle disse Forhold befandt sig, rimeligvis var fremkommet derved, at man fortolkede Landbolovene galt eller vare dem overhørige, men der forekommer ingen Yttring, som tyder paa, at man satte en Grændse imellem Ret og Moral, at man satte et indbyrdes Forhold imellem dem, og at det var dette Forhold, der var aldeles forfeilet i hine Samfundstilstande. Man spurgte blot om, hvad Statens Velfærd krævede, men ikke om, hvad Individets Ret fordrede. Men ikke destomindre var dog denne Sag i en ganske særegen Grad skikket til at sætte hele Almenhedens Sind og Tankegang i Bevægelse netop i denne Retning, og efterhaanden som den blev til en Forhandling, hvori Alle tog Deel, bragte den virkelig ogsaa hele Datidens Retsbevidsthed i Gjæring. I de sidste ti Aar af Aarhundredet træffer man hvert Øieblik paa Mænd, der øiensynlig ere dybt grebne af dette Spørgsmaal om Forholdet mellem Ret og Moral; Adskillelsen er bleven til i deres Følelse og nu skal den til at arbeides ud i Tanken. Snart er det Moralen, der angriber Retten, snart er det Retten, der angriber Moralen, men i begge Tilfælde er det dog alligevel væsenlig det samme Spørgsmaal og det samme Svar. Hvad enten man i Ordningen af Forholdet mellem Ret og Moral foreløbigt lagde Vægten paa Retten eller paa Moralen, saa opkom derved endnu ingen Strid, thi i begge Tilfælde hørte man til samme Leir, kjæmpede mod den samme Fjende. I begge Tilfælde var det paa den ene

Side Mænd, som følte Adskillelsen, som vilde ud i den, som vilde fremad, og i begge Tilfælde vare Modstanderne de samme, nemlig dem, som ikke følte Adskillelsen, ikke vilde ud i den og ikke vilde fremad.

Hvad er nu saaledes Peter Andreas Heibergs hele Forfattervirksomhed, ligefra de snevreste Vendinger i hans polemiske Forlegenheder til hans frieste, lysteste Aandsgjerning: „Rigsdalersedbelens Hændelser", ligefra de kaadeste Indfald i hans Viser til hans langvarige Sysselsættelse med Spørgsmaalet om Dødsstraffens Tilladelighed, — hvad er det vel Andet end en lang, skarp, ofte skjærende, men altid opvakt og opvækkende Tale over den Text: der er Forskjel mellem Ret og Moral, og Forskjellen er den, at Moralen er det Høiere; Loven er foranderlig, Moralen er evig; Loven er Lov, naar Kongen har givet den, men den er først en god Lov, naar Moralen har sagt Ja til den, og vi kunne gjøre Fordring, om det saa skulde være med Sværdet i Haanden, paa, at vore Love skulle være gode Love. Det er dette, der er den sidste Tanke i Alt, hvad han har skrevet, Ideen i hans Liv, og det er dette der adskiller det Satiriske hos ham fra Satiren hos Falster og Holberg. Ikke just, at han nogensinde ligefrem skulde have sagt dette, thi der er Forskjel paa at vise de Vaagne Noget og saa i Anledning af dette Noget at vække de Sovende, og dette Sidste var P. A. Heibergs Opgave. Heller ikke just, at han selv ligefrem forstod dette saaledes, thi da havde han ikke behøvet at skrive Satire og allermindst en Satire, der ikke blot vakte Latteren, men tillige æggede Lidenskaben. Det gjælder nemlig om enhver Tanke, der kommer i Kamp med Virkeligheden, hvad enten denne Tanke saa er Dampkraftens Opfindelse eller Adskillelsen mellem Ret og Moral, at haves den klar som Tanke, da behøver den blot Stilhed og Ret til at vise sig; den vil snart seire, thi Tanker ere

mere ubestridelige end Kjendsgjerninger. Haves den derimod ikke klar som Tanke, men kun dunkel, i Form af Følelse; ligger den skjult i et Menneske, blot som Voxekraften i hans Tankegang og Lidenskaben i hans Sjæl, og eies den halvt om halvt ubevidst som det Blik, hvormed Livet betragtes, opfattes og bedømmes, saa kjæmper den ved at gjøre Oprør eller ved at skrive Satire. Den uklare Tanke, der er uklar, fordi den endnu er ufødt som Tanke, maa have Sværdet eller Latteren foran sig. Al Satire, som duer, er derfor en Følelsessag; den Satire, der kommer fra Hovedet, er blot Ondskab. Men netop fordi Følelsen er den Form, under hvilken den nye Tanke, der vækker Latteren over det Gamle, haves i Satiren, netop derfor er Satiren altid en slibrig Ting, thi i hine dunkle Egne, hvor Stemningerne gaae og komme uden at give nogen Grund, er det saa let for selv den reneste Tanke at blandes op med det Urene, og herpaa leverer den danske Litteratur i Slutningen af det attende Aarhundrede en stor Mængde slaaende, men tillige modbydelige Exempler. Der er satiriske Forfattere nok og altid hviler deres Satire paa den samme Tanke: Adskillelsen mellem Ret og Moral, men P. A. Heiberg er næsten den Eneste, der fortjener at læses; i ethvert Tilfælde er han den Eneste, man kan holde af. Han var skarp, men han var nobel; han skar, lige ind til Benet, men han flængede ikke. Allerede hos Malte Conrad Bruun viser der sig derimod Skygger af det Uædle. Han er visselig ogsaa skarp, men der er Misundelse i hans Inspiration, og hans Virksomhed som satirisk Skribent er trods al Hvashed uden Holdning. En ulykkelig Sentimentalitet forfulgte dette Menneske, ligesom Donna Elvira forfølger Don Juan, bestandig skrigende paa Hævn og dog bestandig jagende efter at blive forført af ham paany, og fyldte hans Sjæl med en Exaltation, der gjorde hans Satire usund; den hidsede hans

Pen paa en urimelig Maade, som om man vilde gjøre Vinen kogende for at den skulde varme mere. Endnu værre er Niels Ditlev Riegels og jeg nævner ham kun, fordi det selv hos ham er fuldkommen klart, at Tankeindholdet i hans satiriske Udbrud eller Udfald er Adskillelsen mellem Ret og Moral, der ligesom pressede sig frem i Sjælene. Riegels var en Mand, der forstod sig paa Alt, blandt Andet ogsaa paa Snivesygen hos Hestene. Han havde studeret Sygdommen i England og indkom nu til Cancelliet med et Forslag om at blive ansat som en Slags Hesteslagter paa Lolland og Falster med Myndighed til øieblikkelig at stikke enhver Hest ihjel, naar han opdagede Symptomer paa Snive hos den, for hvilken Forretning han kun forlangte een Skilling aarlig i Afgift af hver Hest i Stiftet. Cancelliet tog denne Sag saa alvorlig, som det var muligt; det sendte Forslaget til en Veterinair-Commission og lo af Riegels. Men Riegels, overfor hvem Cancelliet havde meget værre Ting paa sin Samvittighed, glemte ikke Cancelliet og glemte navnlig ikke Generalprocureur Christian Colbjørnsen. Da P. A. Heiberg 1797 vilde reise til Norge tilskrev Riegels ham „Tvende Breve", der bleve udgivne paa Tryk, og i hvilke han beder ham om at eftersee Adskilligt deroppe, navnlig med Hensyn til Forordningen af 9de August 1754. Denne Forordning er nu ganske vist særdeles vel skikket til at vække Forargelse. Den forbyder saaledes blandt Andet de norske Bønder, Gaardmænd og Huusmænd, at have flere Børn hjemme end der behøves til at bestride Avlingen med. Saasnart Børnene vare atten Aar, skulde de tage Tjeneste, men det skulde være en Tjeneste i det Distrikt, hvortil de hørte, og dette maatte de ikke forlade uden først at have faaet Lehnsmandens Attest for, at nu var der ikke mere Arbeide at faae i Distriktet. Man seer let, hvortil en saadan Forordning kunde bruges af en samvittighedsløs Lehns-

mand og det er da i det Hele taget aabenbart, at den er afskyelig. Men uden nu at tage mindste Hensyn til de Særegenheder i Landets Beskaffenhed og Folkets Charakter, som kunde have fremkaldt en saadan Forordning og som, naar den overholdtes med klog Haand, kunde have gjort den ikke blot taalelig, men endogsaa velsignelsesrig, kaster Riegels sig ud i de smudsigste Insinuationer, som han vælter frem i de plumpeste Udtryk, og navnlig undlader han ikke saavidt muligt at faae Christian Colbjørnsen, der var Normand, sammen med Forordningen. Det Modbydelige i dette Skrift er klart nok, men det er da ikke mindre klart — Christian Colbjørnsen indrømmer det selv strax —, at her tales ud af en Følelse, som, hvis den var fuldkommen ren, vilde have fuldkommen Ret, en Følelse af, at Loven aldrig har Ret imod Moralen.

Paa en anden Maade, tagende sit Udgangspunkt fra det modsatte Led af Forholdet og værgende Retten imod Overgreb af Moralen, træder Adskillelsen frem hos Birckner i hans berømte Skrift: „Om Trykkefriheden og dens Love", 1797, og det er upaatvivlelig væsenlig til ham, A. S. Ørsted sigter, naar han i første Bind af sit Skrift: „Af mit Livs og min Tids Historie" omtaler hele denne Bevægelse. Sagen fik ad denne Vei en ulige større Betydning, deels derved, at Birckner selv var en virkelig Tænker, deels derved, at hans Tanker, maaske meget imod hans Villie, slog sammen med et af de meest sydende Gjæringsstoffer i Almenlivet. Der herskede nemlig her i Danmark i Slutningen af det attende Aarhundrede en høi Grad af Uvillie mod det, man i videste Forstand kalder Regjeringen, mod Embedsstanden. Nu er det ganske vist muligt i et absolut Monarki, at Embedsstanden kan synke ned til kun at være Despotiets Haandlanger og man har jo i Rusland Exempel paa, at det er den, der er Folkets egenlige Despot.

Saaledes forholdt det sig nu vel ikke her, men man synes at have troet det og man viste sin Tro af sine Gjerninger, saaledes f. Ex. ved Commandeur-Capitain Henrik Gerners Jordefærd. Han var 1772 bleven ansat som Fabrikmester ved Holmen og havde indlagt sig stor Berømmelse ved Anlæget af et Pompeværk, som i eet Døgn ved Hjælp af otte Heste pompede Dokken tør, et Arbeide, hvortil man før havde anvendt 500 Mand i tre Døgn. Han var i det Hele taget en genial, dygtig, høist fortjenstfuld Mand og elsket af Alle. Pludselig fik han saa sin Afsked paa Grund af en Uenighed med Admiralitetscollegiet, og heri saae Alle en Yttring af Bureaukratiets blot af Misundelse og Trædskhed ledede Despoti. Da Gerner nu ovenikjøbet døde kort efter sin Afskedigelse, 1787, som det almindeligvis sagdes af Græmmelse, kom Hadet mod Embedsstanden til et forfærdeligt Udbrud. Hele Kjøbenhavn samledes ved hans Ligfærd. Man bar hans Kiste igjennem Gaderne og satte den foran en høi Embedsmands Vinduer, raabende, at Vedkommende dog skulde see, hvormange her vare tilstede. I Holmens Kirke modtog man med lydeligt Bifald og med Udraabelse af hans Navn enhver almenfortjent Mand, der viste sig i Følget, kort sagt, den hele Ligfærd var en Demonstration i stor og efter Alles Vidnesbyrd alvorlig Stil, en løssluppen Flamme fra den Ild, der gløbede i Massen. Ret charakteristisk er det ogsaa, at af alle Collegiets Embedsmænd var der kun en, som fulgte Gerners Kiste, og han fik kort efter — sin Afsked. Overhovedet havde man ved Siden af en latterlig Higen efter selv at blive Embedsmand en aabenbar Mistillid til Embedsmændene; man frygtede dem og søgte derfor at faae Lovene, hvorefter man skulde regjeres, saa udførlige og saa bestemte, at de udelukkede al Vilkaarlighed fra de Regjerendes Side. Dette gjaldt navnlig med Hensyn til Domstolene og traadte her meget skarpt frem, hvilket for-

saavidt var ganske naturligt, som Vilkaarligheden her har om just ikke sit frieste Spillerum saa dog sin største Farlighed. Naar nemlig alle Oplysninger om en Kjendsgjerning ere bragte tilveie, saa maa først disse Oplysningers Beviskraft afgjøres, hvorvidt Kjendsgjerningen, Tyveriet f. Ex., nu virkelig ogsaa er bevist eller ei; dernæst maa den saaledes beviste Kjendsgjerning henføres til et bestemt Retsbegreb, hvortil Loven knytter en vis Virkning, thi det giver naturligvis en forskjellig Straf, om En har taget Noget ved Vold, eller stjaalet det ved Indbrud ellet listet sig det til ved simpelt Tyveri. Men paa begge Trin af Sagens Gang afhænger jo Meget af Dommernes Skarpsindighed og Samvittighedsfuldhed, eller, som man dengang sagde, af hans Vilkaarlighed. Man forlangte saa, at Loven skulde angive aldeles bestemte Mærker, hvorefter en Kjendsgjernings Sandhed ligefrem kunde antages eller forkastes, og man forlangte, at Loven skulde udtømme alle Virkelighedens Muligheder i en systematisk Omfatning af alle optænkelige Retstilfælde, saa at enhver Dom kun blev en logisk Subsumption af den givne Kjendsgjerning under det givne Retsbegreb og Lovbogen kun et Tabelværk, hvori Dommeren blot behøvede at slaae op for at finde, hvad han skulde dømme. „Overalt", siger Birckner, „var det at ønske, at Dommeren aldrig dømte uden efter Lovens udtrykkelige Bogstav. Er der noget Tilfælde, hvor man kan paastaae, at Aanden ihjelslaaer og Bogstaven gjør levende, saa er det vist Tilfældet med Dommeren. Saa gavnlige som Undersøgelser om Lovens Aand kunne være for Videnskabsmanden, for Lovgiveren og Philosophen, saa lidet due de, naar de bruges som Præmisser af Dommeren. Der tjene de kun til at underkaste Borgerens Skjæbne, som maa bero paa Lovens klare Bogstav, en Dommers vilkaarlige Fortolkninger". Herved vilde unegtelig al Vilkaarlighed være forhindret, men uheldigvis er Midlet

en Umulighed. Hvorledes skulde Loven kunne angive aldeles bestemte, ufeilbare og almengjældende Mærker, efter hvilke det altid kunde bestemmes, om Kjendsgjerningen virkelig er tilstede eller ikke? Naar man ikke vil indskrænke sig til at lade Forbryderens Tilstaaelse gjælde som det eneste gyldige juridiske Bevis, saa giver det Bevis, der kan frembringes ved Vidner eller ved Indicier, ingen mathematisk eller metaphysisk Visshed, men, som A. S. Ørsted har vist, kun en Mellemting mellem den moralske og den historiske Visshed, hvis Beskaffenhed Lovgivningen kun i ganske almindelige Træk kan fastsætte, saaledes som det senere er skeet ved Forordningen af 8de Sept. 1841, og Datidens megen Talen om den saakaldte juridiske Visshed, der skulde være apodiktisk ligesom den mathematiske og metaphysiske, hidrører kun fra „en skjæv Forestilling om almindelige Reglers Anvendelse paa sandselige Tilfælde". Og hvorledes skulde Loven kunne tabellarisk udtømme alle mulige Retstilfælde, saa at der ingen Brug blev for Analogien? Man tænke sig blot, at Loven forud skulde afgjøre, hvilke Ord der ere Skjældsord, og naar et Ord er injurierende, naar ikke! Det hele Forlangende er en Urimelighed, men denne Urimelighed er charakteristisk. Den er den Situation, hvori det Nye kan fødes. Naar man er kommen saavidt nemlig, at man vil forvandle Lovbogen til et Tabelværk og Retsvæsenet til en Mekanisme, der skulde kunne gaae af sig selv uden nogen Impuls og Regulator fra en høiere Sphære; naar man har forlangt et Retsvæsen, i hvilket der ikke er nogen Brug for Retsbetjentenes Moralitet, altsaa i Theorien en Ret uden nogen Moral, saa har man ganske vist forsaavidt forfeilet Adskillelsen mellem Ret og Moral, som man har fuldbyrdet den ved at sætte den ene af Parterne paa Døren, hvorved netop Adskillelsens Formaal, Bestemmelsen af det indbyrdes Forhold imellem dem, ophæves,

men man er tillige naaet hen til det Punkt, hvor enten alt Liv maa ophøre, eller ogsaa det Geni fødes, der bringer det Nye: Adskillelsen og Forholdet, og Stillingen i et saadant afgjort Enten-Eller er netop Udviklingens sande Situation.

Men ikke mindre charakteristisk viser denne Urimelighed sig, naar den sees i Sammenhæng baglænds med hele den Gjæring, hvorfra den kom. Man vilde ikke være faldet paa den, hvis man ikke overhovedet havde opfattet Sandseligheden blot som det, der kan veies og maales, med Forbigaaelse af det Usandselige, der bærer den og holder den oppe; hvis man ikke overhovedet havde betragtet Virkeligheden som en Samling af endelige Enkeltheder med Udelukkelse af den usandselige, uendelige Helhedsaand, der bølger gjennem den og holder den sammen. Men det gjorde man og derfor dannede man sig en Aandens Verden i Lighed dermed. Man satte Forstanden til at være den hele Aand, og dens stykkevis sammensatte Forstaaelser til at være den hele Erkjendelse. Man skjød det Uendelige, der i Aandens Verden kjæder Sphære til Sphære, tilside, og rev Sphærerne fra hinanden, og det gjorde man ikke blot, idet man forlangte en Ret uden nogen Moral, men man blev ved, og forlangte en Moral uden nogen Religion og en Religion uden nogen Gud.

Vi skulle see det.

II.

At beskrive den almindelige moralske Bevidsthed, hvormed en vis Tid har levet, og paavise de Bevægelser og Udviklinger, der foregik i den, er en Opgave, der har sine ganske særegne Vanskeligheder. Hvis Talen nemlig blot var om Moralen som Videnskab, da var Sagen, idetmindste i dette Tilfælde, let nok, thi der behøves ikke megen Kritik for at vise, at de Forsøg, der i Slutningen af det attende Aarhundrede gjordes her i Danmark paa at tilveiebringe en videnskabelig Moral, kun frembragte Misfostre med et mer eller mindre modbydeligt Præg, og der behøves ikke megen Opfattelsesevne for at forstaae det Udmærkede i det, som kom frem strax i Begyndelsen af det nittende Aarhundrede, og hvorigjennem den nye Tid slaaer En paa en overraskende Maade imøde. Men Talen er her ikke om Moralen som Videnskab, men om Moralen som almindelig, i det virkelige Liv styrende og raadende Bevidsthed, og i Dannelsen af denne er Videnskaben kun een og det ofte endog kun en underordnet Factor. Hvor nemlig Sammenhængen mellem Liv og Videnskab næsten er haandgribelig, som i Mekanik, eller dog idetmindste af en vis Nødvendighed, som i Lovkyndighed og i Lægevidenskaben, der kan man med Opmærksomhed for visse bestemte Forhold saa omtrent slutte ligefrem fra Videnskabens til den almindelige Bevidstheds Standpunkt,

men hvor Liv og Videnskab, saaledes *som i det Moralske*, staae ganske frit overfor hinanden, der kan Uoverensstemmelsen mellem dem blive overordenlig stor; det kan hænde sig, at Videnskaben er mange Mile forud for den almindelige Bevidsthed, men det kan ogsaa hænde sig, at den er *mange* Mile bagefter. Et Folks moralske Bevidsthed kan nemlig, aldeles uafhængigt af Moralen som Videnskab, modtage en afgjørende Indflydelse, ja ligesom forvandles ved en tilfældig indtruffen Begivenhed i *Yderverdenen*. Naar f. Ex. en Folkeulykke er af en saadan Beskaffenhed, at den maa opfattes som grundet i et Feilgreb, og naar dette Feilgreb rører saa dybt ved Folkets historisk udviklede Selvbevidsthed, at det maa opfattes som en Forsyndelse mod selve Folkets Ide, saa kan en saadan Ulykke i et Nu knuse hele Folkets moralske Bevidsthed, ikke blot saaledes, at det falder ud af Ideens Hænder, taber Selvagtelsen i Politiken og Heroismen i Historien, men ogsaa saaledes, at selve dets *Moralitet* i Ordets egenligste Forstand, selve dets Sædelighed synker, at dets dyriske, dets slette, ja dets onde Drifter fare løs som gale Hunde, og der behøves da mange Aars Arbeide af et saadant Folks Videnskab og af Samfundets øvrige ideelle Magter for at bringe det tilbage til sig selv. Naturligvis findes der ogsaa Exempler paa det Modsatte, hvor en ydre Begivenhed har kastet et flammende Lys udover et Folk og en Tid, saa at alt det Gode, der dunkelt og *langsomt* arbeidede sig frem gjennem Sædernes og Sædvanernes stille, ubevidste Udvikling, medeet traadte frem i den moralske Bevidsthed som klare ufravigelige Grundsætninger. Ogsaa paa en anden Maade kan en Tids moralske Bevidsthed opklares eller forbunkles, aldeles uafhængigt af Moralen som Videnskab, nemlig gjennem en eller anden enkelt, bestemt Lidenskab, der kommer til at beherske Tiden. Intet er almindeligere end at see et helt Folk givet en eneste Lidenskab i Vold.

Hevnlysten kan rulle med en saa dyrisk Voldsomhed gjennem et Folk, at hvis det var en Enkelt, der var saaledes betaget, forblindet og oprørt af denne Lidenskab, vilde man ansee ham for afsindig. Rovsygen kan sætte sig saaledes fast i et Folk, at omogsaa hver Enkelt i Folket synes at være det godmodigste Menneske, der træder paa Guds grønne Jord, saa har dog Alt, hvad der kommer fra Folket som Folk, dets Politik, dets Videnskab, dets Kunst faaet Gribbeøine og Gribbekløer. Misundelsen kan sidde saaledes og nage i i et Folk, at man ikke vilde kunne forstaae de Enkeltes opskræmmede Skryden og let vilde kunne forledes til heri at see en personlig Charakterfeil, naar man ikke vidste, at det var Misundelsen, der sad i Folkehjertet og hidsede den Enkelte uden hans Vidende. Heller ikke er der i denne et Folks Betagethed af en enkelt Lidenskab, hvorved dets moralske Bevidsthed saa let fordunkles, undertiden ogsaa opklares, men i ethvert Tilfælde bestemmes for mange Tider, noget Unaturligt eller Noget, som er vanskeligt at forklare. Et Folk er maaske overhovedet ikke Andet end det, dets store Mænd gjøre det til, saaledes at naar f. Ex. et Folks Stormænd kun ere „Genier", halv æsthetiske Begavelser, og Historien i det Samme kommer og forlanger en heroisk Handling af dette Folk, saa spiller Folket Fallit. Men selv om dette nu ikke er sandt eller kun halv sandt, saa veed Enhver, at der gives intet saa Smittende som netop Lidenskab. En Mand med en fuldt udviklet, af en Ide eller af en Ideforordreielse berørt Lidenskab er Nok til i et lille Samfund at smitte et helt Folk. Hvormange smittede Mirabeau? Hvormange smittede Marat? Men naar saaledes en Tids moralske Bevidsthed modtager Indflydelser baade fra de ydre Begivenheder og fra de Lidenskaber, der komme til at herske, saa forstaaer det sig af sig selv, at man ikke uden videre kan slutte fra Moralen som Videnskab til

Moralen som almindelig Bevidsthed i en vis given Tid; Slutningen maa bestandig jevnføres med Bevidsthedsytringer, der ligge udenfor det Videnskabelige. Kun da tør man vente at finde Overensstemmelse mellem Moralen som Videnskab og den i det levende Liv virksomme Moral, naar Videnskaben viser sig at være i Bevægelse for at gaae over i en væsenlig ny Udvikling, thi dette kan ikke godt tænkes at skee uden gjennem Vexelvirkning med Virkelighedens brogede, bevægede Liv. Men netop saaledes forholdt det sig ogsaa i den danske Kultur i Slutningen af det attende Aarhundrede. Moralen som Videnskab var i nøiagtig Overensstemmelse med Moralen som Liv og maatte nødvendigvis være det, thi den kjæmpede ikke blot for at vinde en ny Skikkelse men for overhovedet at blive til. At moralisere, at arbeide paa Folks Forbedring ved Fremsættelsen og Indprentelsen af sunde og gode Grundsætninger, det havde allerede Holberg forstaaet og han havde dertil benyttet de forskjelligste Former, men at Moralen var en Videnskab, det havde man hidtil ikke forstaaet; det opdagede man først nu. Sin Methode og sin Form, sin Udarbeidelse og sin Fremstilling maatte denne nye Videnskab laane andetstedsfra, men sit Princip og sit Indhold modtog den umiddelbart fra det levende Liv, og det Punkt, hvortil det videnskabelige Arbeide naaede, er derfor paa dette Omraade, ligesom paa det retslige, paa engang charakteristisk for hele den gamle Tids Urimelighed og viser tillige Situationen, hvori Livet kan frembringe det Nye.

Den videnskabelige Moral var dengang væsenlig, hvad den altid maa være til en vis Grad, Pligtlære. Enhver Ethik maa have et Affnit, hvor den under en eller anden Form fremstiller det Gode som Pligt, men det er allerede charakteristisk for hin Tid, at dens Ethik egenlig ikke er Andet end Pligtlære, og endnu mere charakteristisk er selve

Udførelsens Maade. Istedetfor nemlig at give en systematisk Fremstilling af Pligten, hvorved de enkelte Pligter viste sig at være begrundede i og at udfolde sig fra en eneste, en sidste Pligt, fortaber Ethiken sig her netop i de enkelte Pligters Mængde. Den er overordenlig omhyggelig for at faae Alt det med, der paa nogen Maade kan have Udseende af at være Pligt, men istedetfor at udvikle alle disse Enkeltheder i deres indre organiske Sammenhæng, hvilken Methode allerede i og for sig har en stor Magt over den menneskelige Overbevisning, ordner den kun de enkelte Pligter efter rent udvortes Mærker og danner et Skema, der kun har Værd som simpelt Lettelsesmiddel for Hukommelsen. Den aldeles udvortes og for Pligtens egenlige Væsen ganske ligegyldige Inddeling i Pligter mod Gud, Pligter mod os selv og Pligter mod vore Medmennesker vil være Alle bekjendt fra Balles Lærebog. Men med hvor stor Iver man end gik paa Jagt for at opspore de enkelte Pligter og hvormeget man end ønskede at fortabe sig i denne Travlhed, saa er der dog et lille Spørgsmaal, som med Nødvendighed melder sig i Bevidstheden og paa hvis Besvarelse uheldigvis Alt kommer an. Naar nemlig alle Pligterne ere fremstillede ligened til de allermindste Enkeltheder, saa opstaaer det Spørgsmaal: hvorfor er nu Alt dette Pligt? hvem har paalagt mig alle disse Bud? hvorfor skal jeg overhovedet opfylde en Pligt og hvorfor har jeg ikke Ret til at følge mit Tykke og min Lyst, saaledes som den jo melder sig af sig selv i ethvert af Livets Øieblikke? Naar Talen er om Samfundslovenes Bud, saa gjælder intet Hvorfor, thi Samfundet straffer Overtrædelsen og tiltvinger sig med Magt Opfyldelsen af sine Bud, men paa det rent moralske Omraade, hvor ingen Tvang og ingen Straf følger den Umoralske i Hælene, der maa Spørgsmaalet nødvendigvis besvares og af denne Besvarelse afhænger Alt. Efterat have fremstillet det Gode

som Pligt, maa Ethiken begrunde selve Pligtmæssigheden ved at fremstille det Gode som Ideal, men her var det netop, at det attende Aarhundredes Moralister kom tilkort, thi de fandt, i deres halv phantastiske, halv cyniske Omflagren, kun et pædagogisk Ideal, Fuldkommenheden, og et philanthropisk, Lyksaligheden, men ikke noget egenlig ethisk Ideal, og hele deres Moralphilosophi ender derfor i Pædagogik, Verdensopdragelse, og Philantropi, Verdensforsørgelse, der begge ere lige flaue og lige værdløse.

Lad os imidlertid først selv forsøge paa at besvare det Spørgsmaal: hvorfra kommer Pligten? hvorfor skal jeg opfylde Pligten? ikke for at danne en fast Forudsætning, hvorfra en videnskabelig Kritik kunde udøves, men blot for at tilveiebringe en Belysning, hvori det attende Aarhundredes Besvarelse af dette Spørgsmaal kan vise sig tydelig.

Det Moralske i et Menneske er Forholdet mellem ham og hans Samvittighed. For overhovedet at være et moralsk Menneske maa man have Samvittighed. Naar et Menneske er uden Samvittighed; naar han mangler denne daglige Paaminder, der hvert Øieblik banker paa hos ham, snart med sine Advarsler, snart med sine Opmuntringer; naar Samvittigheden, som det hedder, sover, saa er dette Menneske umoralsk, selv om han ellers gjør det Gode. Et Menneske kan nemlig gjøre det Gode, fordi han af sløv Vane følger det Spor, som en god Opdragelse har ført ham ind paa, eller fordi en kold Erfaring og en endnu koldere Beregning har hugget hans Overbevisning ud til rene, maaske endogsaa ophøiede Grundsætninger, men han er alligevel i begge Tilfælde udenfor det Moralske, umoralsk, og vi sige heller ikke om ham, at han gjør det Gode, men kun, at han gjør det Rette, ligesom vi heller ikke sige om et saadant, af Samvittigheden forladt Menneske, naar han synker ud af sin Vane eller naar han presses bort fra sine Grundsætninger

og gjør det Urette, at han er ond, men kun, at han er slet. Først ved et uafbrudt Forhold til en levende, vaagen Samvittighed kommer et Menneske indenfor det Moralske; først da bliver han enten ond eller god. Thi har et Menneske en vakt Samvittighed, og kaster han sig alligevel i Armene paa sine dyriske Lyster, og gjør han, trods Samvittighedens Paamindelser det Urette, da er han et moralsk slet Menneske, det vil sige: da er han ond, ligesom han omvendt er god, naar han har Samvittighed og følger den. Men hvad er saa Samvittighed?

Der er en Opfattelse af Samvittighedens Væsen, som man ikke saa sjeldent træffer paa netop i Skrifter fra Oplysningstiden, og som er ret betegnende og i ethvert Tilfælde meget uforbeholdent fremsat af en fransk Forfatter fra Slutningen af det sextende Aarhundrede, Montaigne. „Samvittighedens Love", siger han, „have deres Udspring fra Vanen. Enhver hylder ubevidst de Anskuelser, han bestandig hører gjentagne, og den Besværlighed, det volder at sige sig løs fra disse, det er det, man kalder Samvittighed. Hvad vi fra Barnsbeen have seet paa uden at anstille nogen Reflexion over det, gjør Indtryk af Nødvendighed paa os. Vore Forældres, overhovedet vore Omgivelsers Anskuelser synes os at være de almeen-menneskelige, fordi vi intet Andet kjende, medens derimod det, der ligger udenfor Vanen, let synes at ligge udenfor Fornuften." Men en saadan Opfattelse kan man naturligvis ikke blive staaende ved. Samvittigheden er ikke Dannelsens, Vanens, Omgivelsernes Produkt, men den menneskelige Naturs eget Ideal, Idealet i Mennesket; derfor er den vel til en vis Grad forskjellig i ethvert enkelt Menneske, men ikke blot paa Grund af hans Standpunkt, hans Dannelse og Vaner, men først og fremmest paa Grund af hans Natur, og derfor kunne, skjøndt Samvittigheden aldrig kan modsige sig

selv, to Samvittigheder meget vel komme i Modsigelse med hinanden. Indenfor det virkelige Menneske med dets grove Udvortesched, lever der et finere Menneske, der kun har Virkelighed, forsaavidt der troes paa det; det voxer i Styrke og Bestemthed med det virkelige Menneske men altid forud for ham; det svæver foran ham og forkynder sig for ham som det, han selv burde være, som det, han skal stræbe efter selv at blive. Dette finere Menneske, denne Personification af Menneskets inderste og eiendommeligste Natur, det er Menneskets Engel, hans Genius, hans Ideal. Saasnart Drengens Phantasi har faaet sine Vinger og flagrer ud, bærer den hans Ideal foran ham, ofte indklædt i de barokkeste Phantasterier og de tilfældigste Omgivelsers Skygger, men altid afspeilende de dybeste Krav i hans Natur, og selv det fuldfærdige Menneske, der ikke blot er modnet til Livet, men ogsaa, forsaavidt Sligt kan siges, modnet til Døden, gaaer endnu stadig bagefter sit Ideal, der ligetil det sidste Øieblik lokker ham nærmere og aftvinger ham et høiere og bedre Forsæt, thi Idealet elsker Mennesket og forlader ham ikke, før han knuser det, hvis han ellers kan knuse det. Denne skjærende Smerte i Samvittigheden, naar et Menneske veed med sig selv, at han har gjort det Urette, det er hans Ideal, der flygter fra ham, men endnu i Flugten kalder paa ham med et Skrig. Denne knugende Anger i Samvittigheden, naar et Menneske betænker det Urette, han har gjort, og gjennem Betænkningen søger bort derfra, hjem til sig selv, det er hans Ideal, der tungsindig, sørgende og tvivlraadig vender tilbage til ham. Denne lyse Freidighed og dette store Mod i Samvittigheden, naar et Menneske veed med sig selv, at han gjør og at han kan gjøre det Rette, det er Idealet, der er blevet Kjød og Blod i ham og straaler med sin Glæde igjennem hans Sjæl, thi Menneskets Ideal, det er det, der er hans Samvittighed.

Men dette Ideal, der smiler og græder ved Menneskenes Handlinger, dette Forbillede, der lokker og truer ham, denne aandelige Magt i hans Kjød, det er det Guddommelige i Mennesket, Guds Billede, hvori han er skabt, Guds Røst i Verden, og derfor ere alle Samvittigheder til en vis Grad eens.

Naar vi nu spørge: hvorfra kommer saa Pligten? hvorfor skal jeg adlyde dens Bud? saa er Svaret færdigt. Her behøves ingen ydre Lov, intet udvortes Hensyn. Pligten stammer fra Menneskets eget inderste Væsen, saadan som han nu engang er. At gjøre sin Pligt, saaledes som Samvittigheden siger det, er at voxe sig selv, sit Ideal imøde; at svigte den er at falde af fra sig selv, at komme i Modsigelse med sit eget Væsen, at miste sin Frihed og lænkebinde sig selv under noget Fremmed. Naar derfor Ethiken har fremstillet det Gode som Pligt, maa den begrunde Pligten ved at fremstille det Gode som Ideal, og derved stille sig i samme Sondring fra og i samme Forhold til Religionen, som Retten staaer i til Moralen.

Saalangt kom det attende Aarhundredes Moralister imidlertid ikke. Dog maatte Pligtmæssigheden begrundes; det var nødvendigt. Pligternes Mængde maatte ligesom bringes til Hvile i et Ideal, og dette fremtræder nu under to forskjellige, omend ikke skarpt adskilte Skikkelser, af hvilke den ene er ganske pudsig og uskyldig, men tillige stærkt blandet op med andre ikke til Moralen henhørende Tendenser i Tiden, medens den anden derimod er fuldtud modbydelig, men mere ublandet og derved for den moralske Bevidsthed mere betegnende.

Det første af disse Idealer vil jeg kalde det pædagogiske, thi Særkjendet for den Tankegang, hvorved hin Tid ad denne Vei troede at kunne begrunde Pligtmæssigheden og gjøre Pligten til Pligt, ligger deri, at Formaalet for Pligt-

opfyldelsen ikke sættes i det enkelte Menneskes egen Udvikling til Frihed, men derimod i hans Medmenneskers Opdragelse til Dyden og Verdens Forbedring til Fuldkommenhed. Udbyttet af Pligtens Opfyldelse skal ikke blive det, at hvert enkelt Menneske staaer gjennemstraalet af sit Ideal, Eet i Kjød og Blod med sin Ide, men det, at Verden forvandles til et Paradis og Menneskeslægten opdrages til at være Adam og Eva før Syndefaldet.

Man kan nu ikke gjøre nogen enkelt Mand ansvarlig for dette Ideal, ja man kan endikke paapege noget bestemt Skrift, hvori det findes fremsat fuldt ud, men denne Mærkelighed har sin Grund deri, at dette Ideal ikke ene og alene er formet i selve den moralske Bevisthed, men ligesom flydt sammen mange Steder fra. Det er paa den ene Side halvt om halvt dannet af, hvad man i snevrere og egentligere Betydning af Ordet vilde kalde Datidens Opdragelsesraseri og paa den anden Side støttet af dens over alle Grændser phantastiske Projectmageri. Børneopdragelse var hin Tids Lidenskab eller vel rettere sagt dens Kjephest. Basedow, der havde levet som Professor i Moral ved Sorø Akademi fra 1753 til 1761, havde her i Landet givet det første Stød til Bevægelsen, men at den fik en saadan Styrke og et saadant Omfang, at den kunde blive Moder til Tidens ethiske Ideal, skyldes andre Aarsager. Formodenlig ere Alle enige om, at det altid er latterligt, som oftest ogsaa uhyggeligt, naar en heel Slægt, en heel Tid gaaer op i bare Børneopdragelse. Vi ere dog komne til Verden for selv at leve og ikke for at opdrage Børn, og skjønt Ens Børn ganske vist er en Deel af Ens eget Liv, saa er det dog, naar en Slægt faaer saa overmaade travlt med sine Børns Opdragelse, et Tegn paa, at dens eget Liv ikke duer og at det netop er Følelsen heraf, der gjør den saa ivrig; den vil befrie sine Børn fra den Usselhed, hvorunder den selv

sukker, og ved Opdragelsen indpode dem et bedre og kraftigere Liv. Hin Tids Mennesker følte nu saare vel, at der var noget Tomt og Hult i det Liv, de førte, at Virkeligheden havde tabt sin Glands i deres Øine, ja ligesom var gledet dem ud af Hænderne, og derfor kastede de sig med en saa rastløs Travlhed over Børnenes, Efterkommernes Opdragelse. Men hertil kom endnu en ganske særegen Omstændighed, der gjorde, at Opdragelsesraseriet i Danmark fik et saa uhyre Omfang, thi her var nemlig ikke blot Tale om Børneopdragelse, men om Folkeopdragelse; selve Regjeringen i Staten var ikke et Livsorgan for Folket, men blot en Opdragelse. For ganske faa Aar siden havde nemlig Alt, hvad der i Danmark havde Magt og Betydning, været tydsk, og da nu Folkeaanden vaagnede og forlangte Tydskheden og Tydskerne jagede paa Porten, var det ikke let overalt at sætte noget Dansk i Stedet, ja det viste sig endogsaa undertiden umuligt at undvære det Tydske, fordi Folkets egne Evner havde ligget ubenyttede hen, uden Øvelse og uden Opdragelse. Regjeringen og enhver oplyst Mand maatte snart indsee, at det virkelig til en vis Grad gjaldt om at opdrage det danske Folk, og hele Tiden fik derved et Præg af at være Opdragelse og ikke Liv. Men under saadanne Forhold afstedkommes let den Mystification i Bevidstheden, hvorved det ethiske Ideal danner sig som en blot Opdragelsestendens, og at denne sigter paa et saa phantastisk Formaal som en Verdensforbedring og en Opdragelse af hele Menneskeslægten har intet Underligt ved sig i en Tid, der ogsaa paa andre Omraader gjorde sig skyldig i de meest phantastiske Projectmagerier. Mennesket kan ikke undvære en Messias og naar han har tabt Troen paa den Messias, Gud har givet ham, saa laver han sig en efter sit eget Hjerte. Oplysningen var bleven Tidens Messias og dette Billede af en Verdensfuldendelse og en

Menneskeslægtens Udvikling til Fuldkommenhed ved Hjælp af Oplysningen var en simpel psychologisk Forgang. Naar en Tid bliver stokprosaisk og lukker alt Høiere ude af sit Liv, naar den alene holder til med Forstanden og lader Sjælens andre Evner ligge ledige, saa fordærves de; Phantasien bliver til Phantasteri. Naar Tiden er blevet lige til Bunden forstandig, saa varer det ikke to Minutter, før Phantasien som en lapset Lediggjænger hopper ud over alle Beregningerne og gjør sig gjældende i phantastiske Projecter. Det er derfor en ganske naturlig Ting, at den samme Tid, der alene tænker paa en forstandig Oplysning, sætter hele Oplysningens Formaal i et tomt Phantasteri, at den samme Tid, der anseer det at oplyse og oplyses som den egenlige moralske Handling, kan lade sig nøie med et blot Taagebillede til moralsk Ideal. Men idet hint Ideal med sin Verdensforbedring og sin Opdragelse af hele Menneskeslægten saaledes ikke voxer frem fra selve den moralske Bevidstheds Dybder, men dannes midt i Strømmen af alle Tidens forskjellige Tendenser, er det naturligt, at det heller ikke vinder bestemt Skikkelse og bestemt Fremstilling i den moralphilosophiske Tænkning, men kun kommer til at flimre En imøde allevegne fra.

Og saaledes forholder det sig. Ingen bestemt Mand og intet bestemt Skrift kan nævnes som Ophavsmand til dette Ideal, men til Gjengjæld strømmer det igjennem saagodtsom Alt, hvad Tiden tænkte og skrev, thi dette Billede af en kommende Tid, hvor Menneskene ved Oplysningens Hjælp havde faaet Verden fuldendt og sig selv fuldkomne, var Sjælen i hele Tidens Leven. Ikke blot at Poesien ofte hviler paa dette Billede, men selv i de tørreste Afhandlinger om Trykkefrihed, Bondefrihed, Agerbrugets Opkomst o. s. v. træffer man paa Indledninger og Afslutninger, som man ikke forstaaer, naar man ikke veed, at det, Forfatteren

vil, er: han vil forbedre Verden og opdrage Menneskeslægten. Hvad er vel Begeistringen i den rahbekske Drikkevise? Det er ikke den kaade Løsslippelse af Livsaanderne, hvor man engang for Løiers Skyld maaler sig ikke ved Arbeidet men ved Nydelsen. Det er endnu mindre Festen, hvor man fra Stemningens Høide kaster et videre og skarpere Blik udover Virkeligheden. Nei, det, der begeistrer, er det stængede Rum indenfor de fire Vægge, hvor Verden og Virkeligheden er lukket ude, hvor alle Forskjelle og med dem alle Tanker og Villier ere forsvundne, saa at der af Mennesket ikke er kommet Andet end „Vennen“ indenfor Døren, hvor „Visdommen“ flammer fra Hvermands Mund, medens „Dyden“ sidder paa Bordet og skjænker Punsch i Glassene, kort sagt en „Anticipation af Saligheden“, men af en Salighed, der ikke engang naaede Barnets Paradis, thi den var kun det attende Aarhundredes forstandigt udregnede Drøm om den fuldendte Verden med de fuldkomne Mennesker. Og hvor alvorlige Menneskene kunde blive overfor denne Drøm, kan man faae et Begreb om ved at læse en Tale, som Universitetets Patron, Hertugen af Augustenborg, holdt ved Uddelingen af Universitetets Medailler; den findes trykt i April Heftet af „Minerva“ for 1795. „Vistnok er det vanskeligt“, siger han, „at danne sig et rigtigt Billede om denne Oplysningens Tidsalder. Fremtidens Maler overlader sig saa let til chimæriske Drømme, naar han ikke til sin levende Indbildningskraft tillige besidder philosophisk Skarpsindighed, og en nøie Kundskab om Menneskets Natur. Et saadant Drømmebillede vilde det være, hvis man tænkte sig et oplyst Folk, som ubedrageligt, fordomsfrit, bestaaende af lidenskabsløse Fornuftvæsener. Nei, Mennesket bliver stedse udsat for Vildfarelser og Fordomme. Kampen mellem Lidenskab og Fornuft vil aldrig ophøre. Men raae Lidenskabers vilde Udbrud kunne ikke

finde Sted hos et oplyst Folk. Der gjøres Lidenskaben sædelig, underkastes Sindigheds Love og haver værdige Formaal; der ere fornuftige Begreber om Menneskets og Borgerens Rettigheder og Pligter allevegne udbredede. Iver for det almene Bedste besjeler der lidenskabelig alle Hjerter, og privat Tarv viger for Almeenvel. Der herske Kjærlighed til Orden og Lov, Agtelse for Trediemands Rettigheder, Følelse for Sandhed og Dyd; der lader den borgerlige Frihed, fri for unødven Tvang, hver Evnes og hver Virksomheds Udvikling have stort Virkerum. Sand Oplysnings Tidsalder behøver ikke at være store Hoveders og glimrende Talenters Epoke, men det er nødvendigen Dyds og Sædeligheds Tidsalder; thi Sædelighed og Dyd bebude Menneskets Myndighed, og sand Oplysning har denne Myndighed til sin visse og uadskillelige Følge. Denne Tidsalder er ikke endnu, vi vandre i mørk Skumring, ikke i Dagens Klarhed. Uvidenhed og Overtro kunne endnu upaaankede have deres Spil, mørke Fordomme kunne paanøde Sandheden Taushed, Lidenskaber yttre sig med vildt Raseri. Sindighed og Retfærd have ikke opslaaet deres Pauluner iblandt os. Men skulde hine Oplysningens Dage derfor aldrig oprinde? skulde Menneskeslægten aldrig vandre i Fornuftens og Sandhedens Lys? skulde Sjælenes Myndighed stedse kun kunne vorde faa Vises Arvedeel? Nei, Medborgere! lader os ikke mistvivle om vor Slægts fremskridende Udvikling, lader os ikke falde af fra Troen til denne; at vor Bestræbelse for, at det stedse skal vorde bedre paa Jorden, ingensinde maa forekomme os den latterligste blandt Daarskaber, at vor virksomme Iver for det Gode i Verden ingensinde maa kjølnes." Dette er ikke Fraser. Hvor stærkt end Talerens phantastiske og halv naragtige Forestillinger om Civilisationens Formaal stikke igjennem, kan det dog ikke miskjendes saaledes, at man ikke følte Alvoren derved,

og hvad det kunde koste et Menneske at opgive denne Drøm, hvilken Smerte det voldte at vende nøgtern tilbage til Virkeligheden, kan man see af de tunge Suk, Claus Pawels udstøder i sin Autobiographi, thi denne Mand maatte ikke blot flytte fra Hovedstaden, fra Forfængelighedens bedste Græsgang, til et afsides Sted i et afsides Land, men han faldt tillige fra de bløde Drømme i Phantasteriet lukt ned i den ramme Virkelighed. „Stode endog mine senere Arbeider", siger han, „i philosophisk og oratorisk Værd langt over hine Prisstykker, dristigen tør jeg dog sige, at jeg fortjente den Yndest, jeg nød: ikke blot fordi jeg prædikede sund Religion og Moral, førte et skjønt og correct Sprog, havde en rigtig, ædel Deklamation (i alt dette troer jeg at være gaaet fremad til det bedre), men fordi, hvad mine Tilhørere vistnok ei kunde vide, hvert Ord udstrømmede af mit Hjertes Fylde, fordi jeg betragtede mit Kald til Lære-Embedet med en høi, inderlig Enthousiasme, som uden Tvivl er sjelden blandt vore Dages Candidater, fordi jeg, endnu inddysset i mine Ungdoms søde Drømme om Menneskets voxende Forædling, hvoraf jeg siden er vaagnet, aldrig besteg Prædikestolen uden med det favre Haab, at ogsaa den Times Arbeide skulde bidrage til at fremskynde den ventede Guldalder, til at opføre den Bygning, jeg troskyldigen haabede, om faa Aar skulde fuldendes. Ja, dette svundne Haab, som Samtaler med Laub og flere, som Digteres og populære Philosophers, Theologers, Moralisters og Opdrageres Skrifter vakte og nærede i mit Hjerte, det er mit største og uerstatteligste Savn. Ikke min Hustrues og mine Børns Kjærlighed kan holde mig skadesløs derfor. Blideligen sværmede jeg mig ind i en skjøn Fremtid, som nu alt mere og mere fjerner sig fra mit Blik. Min nærværende Troesbekjendelse, forskjellig fra hin forrige som Nat og Dag, aflagde jeg i min Tale paa det Schouboiske

Instituts Høitidsdag 1804. Det var en evig Afsked fra min Ungdoms Drømme; Gud styrke mig kun i min Tro paa den hellige Trias: Dyd, Gud, Udødelighed, som jeg da anpriste." Tidsskiftet gik hen over Pavels og tog Drømmene fra ham, men hvilken Sorg, hvilken Bitterhed lod det ikke tilbage selv i denne svage Sjæl.

Egenlig er det de fra den klassiske Oldtid bekjendte Forestillinger om en Guldalder, der gaaer igjen og spøger i dette Ideal, og det er ogsaa behæftet ganske med det samme phantasiløse Phantasteri og den samme Trivialitet. Ogsaa det gamle Testamente har Træk af en saadan Guldalder, men saavel disse som den hele Kreds af Forestillinger, der dreie sig om Paradiset, have deres Udspring fra Syndsbevidstheden, fra Angsten i det Ethiske, medens den klassiske Guldalder er avlet midt i forvirret Vellevnet og har Livsleden til Fader. Selv Ovid har med al sin Indbildningskrafts Friskhed, Livlighed og Ynde ikke formaaet at betage denne Guldalder dens indre Poesiløshed og Flauhed, der gjør, at den selv i hans Skildring smager, som om man bed i en gammel Læderlap. Det Kjedsommelige ved denne Forestilling om en Tid, da Floderne fløð med Honning og Vin, da Løven legede med Lammet, og al Vold, Uret og Løgn var ukjendt, ligger nemlig deri, at en Tilstand er slaaet fast for evig som en Tilstand, uden noget Bevægelsesmoment i sig, uden nogen Mulighed til at blive Historie eller til at avle en Fremtid. I den christelige Forestilling om Paradiset er Slangen, der ikke findes i den hedenske Guldalder, ligesaa interessant som Adams og Evas Uskyldighed, og et nødvendigt Element i Forestillingens Poesi. Om denne Slange end ikke er Andet, saa er den en nødvendig Fordring af den menneskelige Phantasi, og naar man har bebreidet Digtere, som have behandlet Paradiset og Syndefaldet, at de have indført et stort Apparat

af gode og onde Engle i deres Digt og derved egenlig sat Syndefaldet, inden de digtede det, saa bebreider man dem igrunden kun, at deres Phantasi ikke har kunnet gribe det Poesiløse, thi i en udmalende Skildring at fastholde Paradiset, før Slangen kommer, saaledes som Guldalderforestillingen gjør, istedetfor mystisk at lade det dæmre bag det Hele, er en Dumhed af Phantasien, absolut upoetisk, trivielt. Men om nu saadanne Forestillinger sættes paa den ene Side af Civilisationen som en svunden Herlighed, en Gjenstand for en „smægtende" Erindring, eller paa den anden som et Maal, der vækker en vemodig Længsel, et ethisk Ideal, det er forsaavidt ligegyldigt, som de ere lige flaue i begge Tilfælde. Nu tænkte man i Slutningen af det attende Aarhundrede rigtignok ikke paa, at forbedre Floderne, saa at de kom til at flyde med Vin og Honning, eller at opdrage Løverne, saa at de kunde lege fredeligt med Lammene, men man var dog ikke saa meget langt derfra, thi man tænkte for ramme Alvor paa at faae Spurvene til at slaae som Nattergale. I Aaret 1800 lod Hr. Professor Gamborg, der foredrog Ethik ved Kjøbenhavns Universitet og som af J. P. Mynster har faaet det Vidnesbyrd, at hans Foredrag interessede meget, fordi det var alvorligt, men tillige levende, smagfuldt og gjennemtrængt af hele Datidens Dannelse, indrykke i „Skandinavisk Museum", hvor han skrev sammen med Baggesen, Rahbek, Abrahamson o. s. v. et vidtløftigt og grundigt udarbeidet Forslag til at forbedre Fuglenes Sang i vore Skove. Han har bragt i Erfaring, at Kanariefuglen oprindelig ingen Sang har, men at den Kanariefugl, der bringes hertil fra Tyrol, har lært sin Sang af Nattergalen, og den, der kommer fra de kanariske Øer, af Lærken. Dette har ledet ham til at anstille Forsøg og disse Forsøg have vist ham, at en Sidsken lærer at synge som en Kanariefugl, naar den udruges af og i sin

Opvæxt kun omgaaes med og opdrages af en Kanariefugl. Fortsatte Forsøg viste ham, at det Samme var Tilfældet med andre Fugle, og hans Forslag gaaer nu ud paa, at vi skulle lade vore Spurves Æg udruge af Nattergale og bruge Nattergalene som Gouvernanter for de unge Spurve, hvorved vi ville opnaae istedetfor Spurvekvidder at høre Nattergaleslag under vore Tage. Gamborg var henrykt over sig selv og kunde han ikke ogsaa være det? Her var een Sten lagt til den store Bygning.

Nu mente man vel sagtens neppe, at man her havde fundet et ethisk Ideal, i hvilket Pligtmæssigheden lod sig begrunde, men man saae paa den anden Side heller ikke, at man var kommet heelt udenfor Sagen, ud i et sandt Phantasteri. Man mente at have fundet en Fane, om hvilken Menneskene kunne samle sig. Man mente, at kunne drive Menneskene til at opfylde Pligten ved at vise dem dette Billede af en Verdensforbedring, der endte i den bare Fuldkommenhed, og en Menneskeslægtens Forædling, der endte i den bare Dyd, og man holdt selv fast paa Billedet, fordi en saadan Forestilling havde man Trang til. Hin Slægt var ikke doven; den arbeidede som ingen Slægt i Danmark har arbeidet siden. Men dens Arbeide var ideløst, en instinktmæssig, hvileløs Travlhed, en Anstrengelse i Fortvivlelse, og derfor greb Sindet midt i denne aandelige Ørken, hvor Forstanden havde nippet hvert et Græsstraa bort, hin phantastiske Forestilling, fordi den var det Eneste, hvori det kunde finde Hvile. „Det var til alle Tider," siger J. E. Berger, „de bedre og ædlere Menneskers Lod, at undflye det Nærværende og at leve i det Tilkommende. Indbildningskraftens velgjørende Magi maatte bortjage den sørgelige Virkelighed af deres Synskreds, og af Eftertidens Skjød fremkalde for deres Øie en gylden Tidsalder, Menneskehedens Fuldendelse. I dette lyse og herlige Haab

opsvingede de sig høit over Samtiden". Det er en sørgelig Recept, han giver, men den var nødvendig, og derfor har hint Ideal, ved Siden af sin Taabelighed og Pudsighed, tillige Noget, som vækker Medfølelse.

Det andet Ideal, hvori man forsøgte at begrunde Pligtmæssigheden, vil jeg kalde det philantropiske, thi skjønt Tankegangen her tager sit Udgangspunkt fra en ren, skjær og aabent tilstaaet Egoisme, varer det dog ikke længe, før den fortaber og ligesom opløser sig i lutter philantropiske Dunster. Denne Maade at begrunde Pligtmæssigheden paa findes fremstillet om just ikke med nogen stærk og interessant Energi, saa dog følgerigtig i sine Slutninger, klart og til en vis Grad bestemt, i en Bog, som hedder: „Statens Ven" og som er skrevet af Johannes Boye, der var Rektor i Nakskov. Første Deel, der handler om den private Lyksalighed, udkom 1792 og gjorde uhyre Opsigt; anden Deel, der handler om Rets og Stats Ophav, udkom 1797, men opnaaede kun en Slags succès d'éstime, og tredie Deel, der handler om Næringsveie, Folkemængde og Rigdom, udkom 1814 og blev aldeles ikke læst. Denne forskjellige Modtagelse har tildeels sin Grund i, at første Deel er meget livlig og, hvad enten man er mod eller med, altid tankevækkende, anden derimod temmelig mat og tredie rentud noget Sladder, men tildeels ligger det ogsaa deri, at første Deel udkom netop som Gjæstebuddet var paa sit Høidepunkt, anden da man reiste sig fra Bordet og tredie post festum. Hvor Talen er om den moralske Bevidsthed er det imidlertid kun første Deel: „Om den private Lyksalighed", der har nogen Interesse.

Naar Forfatteren nu i Indledningen, hvor han paa den forunderligste Maade blander Sandt og Falskt imellem hinanden, siger, at Alt i Verden stræber at udvikle sig væsensmæssigt og at overvinde de Hindringer, som stille sig

i Veien for den lige Udvikling af det rene Væsen, saa er dette rigtigt, men naar han saa føier til, at overladt til sig selv vil derfor Træet groe rankt og Strømmen flyde lige, saa røber han, at hans Blik for det Væsensmæssige just ikke er synderlig skarpt, thi det ligger i en Strøms Væsen at flyde nedad men ikke at flyde lige, og det ligger i et Træes Væsen at groe opad i Solskinnet men ingenlunde altid at groe rankt. Naar han saa fremdeles paa Grund af denne Naturens Drift til væsensmæssig Udvikling siger, at det er Naturen, der skal give Kunsten dens Forskrifter, saa er heri atter noget Sandt, men naar han derpaa føier til, at Kunsten vilde komme ud i et veiløst Vildnis, hvis den tillod Phantasien selv at skabe sit Ideal, saa er denne Maade at blive Idealerne kvit paa, ikke synderlig grundig, thi han overseer, at den menneskelige Sjæl, altsaa ogsaa dens enkelte Evner, altsaa ogsaa Phantasien muligvis kan have den samme, ja maaske endogsaa en langt dybere Drift til væsensmæssig Udvikling, og at det Ideal, der fødes udaf Phantasien overensstemmende med dens eget Væsen, muligvis kan staae langt høiere end det, der fremkommer blot som en Abstraction af Naturens Væsensmæssighed. Naar han saa endelig flytter dette Raisonnement fra det Æsthetiske over i det Ethiske, saa veed man, hvad man har at vente. Han overspringer ganske den Side af Mennesket, som vender indad mod Aandens Rige, gjennem hvilket Mennesket føler sig bundet fast til Gud; Religionen er for ham kun et foreløbigt Middel til at erstatte Kulturens, Oplysningens Mangler, Noget, der engang kan undværes og afskaffes, en Illusion. Han kjender kun den Side af Mennesket, der vender ud imod Verden og midt i det naturlige, sandselige Liv, midt i Mængden af Drifterne, som dog kun ere Jegets Livsorganer men ikke selve dets Liv, søger han det ethiske Ideal, Pligtmæssighedens Grund. „Mennesket er som

Planten i Haugen; den formaaer ikke meget selv, men er overladt til Jordens, Veirligets og Urtegaardsmandens gunstige Opvartning". Menneskets Urtegaardsmand er Oplysningen. „Vor Sjæl er ikke Andet end en Plan eller Udkast til en immervoxende Lyksaligheds Stand; og for at blive udviklet er den forbundet ved Legemet med Verden, som er dens Kundskabers og Fornøielsers Magazin. Men hvordan vort Væsens Plan skal blive udviklet, hvor rigtigt og væsensmæssigt den skal blive dannet, det kommer an paa den udvortes Indflydelse, og paa Menneskets Situation her i Verden. Den udvortes Coexistens er det, som danner Mennesket, og gjør ham enten dydig eller lastefuld, til den herligste eller foragteligste Skabning".

Dette er Indledningen.

Man overraskes naturligvis efter en saadan Indledning ikke let ved Læsningen af Bogen, uden forsaavidt man overraskes af den fine, aandfulde Vending, der ofte gives det i sig selv grove, plumrede Syn eller af det opvakte, ofte ædle Foredrag, der ligesom kjæmper for at blive af med selve Tankens medfødte Plumphed. Forfatterens Besvarelse af det Spørgsmaal: hvorfor skal man opfylde sin Pligt? er nu denne. Man skal opfylde sin Pligt, fordi det er det, der tjener En bedst; Dyden er det Nyttige. Hvortil er Dyden da nyttig? — Til Alt, ogsaa til at faae en god Hukommelse af, men navnlig dog er den nyttig til Lyksalighed. Men hvad er saa Lyksalighed? — Det er Fornøielse, en sikker Udsigt til en lang Række af Fornøielser. Og hvad er saa endelig Fornøielse? — Det er Tilfredsstillelsen af en Drift. Man skal altsaa opfylde sin Pligt, fordi det til syvende sidst er den eneste Maade, paa hvilken man virkelig kan faae sine Drifter tilfredsstillede, men derved er, som Forfatteren ogsaa udtrykkelig fremhæver, selve Pligtbegrebet opløst. Tilbage staaer kun Tvangspligten,

Retspligten, den Pligt, som Samfundet, Staten, Kongen paalægger og som Datidens Jurister og Philosopher ret charakteristisk kaldte den fuldkomne Pligt i Modsætning til Frihedspligten, den rene ethiske Pligt, som de kaldte den ufuldkomne; men denne er i Johannes Boyes Lyksaligheds-lære ganske forsvunden. Naar Pligten nemlig ikke føres tilbage til et „Jeg skal", som Mennesket maa adlyde, hvis han ikke i Fortvivlelse vil falde ud fra sig selv og fornægte sit eget Væsen; naar Pligten kun henføres til et „Jeg vil", som det er klogt og som der hører Klogskab til for at gribe, saa er dermed Pligten forvandlet til et Hensyn, Dyden til en Beregning og Oplysningen er blevet Dydens egenlige Værkmester. „I Legemverdenen", siger Forfatteren, „finder man Harmonien og Vedligeholdelsen grundet paa en for alle Legemer og Legemspartikler almindelig Egenskab. Tyngde eller Tiltrækkelse er det, som bevarer alle Arter og Slags i det Smaa og det hele Store i sin umaadelige Omfang... Den er saa inderlig forenet med alle Tings Væsen, at man ikke finder et Solegran, som jo bærer denne livløse Dyds Sæd i sin Barm. Ved saa almindelig fælleds en Grund er Legemverdenens Vedligeholdelse sikkret; og Harmonien i den aandelige skulde være det mindre? Den skulde være grundet paa en mindre almindelig Egenskab?... Det er ikke rimeligt". Denne for alle Sjæle fælleds, almindelige Egenskab, der i det Aandelige er Harmoniens og Vedligeholdelsens Grund, denne Aandslivets Tyngde er den for alle Mennesker fælleds Drift til Lyksalighed og denne Drift skal Mennesket følge, thi „Naturen kan ikke synde. Har den givet mig Drift til en Ting, saa synder jeg ikke, om jeg følger denne Drift. Jeg bør alene see til, at jeg følger den rigtigt efter de mekaniske Love, som ere foreskrevne alle Kræfter". Pligtmæssigheden er altsaa grundet paa en Drift, paa Menneskets Drift til Lyksalighed, og Pligten selv for-

vandlet til en økonomisk Bestyrelse af Drifterne, saaledes som denne er nødvendig i en Verden, der ikke af sig selv løber Driften i Armene, men ofte stiller sig fjendtligt imod dens Tilfredsstillelse, og saaledes som Oplysningen skal lære Menneskene den.

Naar nu dette er Besvarelsen af det Spørgsmaal: hvorfor skal jeg opfylde min Pligt? saa sees det let, at ingen videre Udførelse, den være saa, hvordan den være til, kan lukke Døren i selv for den groveste Cynisme, saavist som den fineste Lyksalighedslære, den fineste Epikuræisme i sin Bund ikke er andet end en inconseqvent Cynisme. Imidlertid er den koldt afsluttede Egoisme eller den i Drifterens Tilfredsstillelse udflydende Cynisme langt lettere for et Menneske at gjennemføre som Charakter end som Intelligens. Verden har af Naturen et Hang til at gjøre ham til Egoist eller til Cyniker, og tusinde Omstændigheder og Tilfældigheder søge at lette ham Veien, medens Tanken efter sit eget Væsen nødvendigvis maa søge at hæve ham derover og befrie ham derfra. Kommer saa ovenikjøbet „Oplysningen" med ind i Tankegangen, bliver Consequensen umulig, thi „Oplysningen" vil aldrig Jeget alene, men Alle, aldrig Dyret i Mennesket, men Aanden. Det er ikke muligt for Alvor at have „Oplysningen" med som Element, som Led i Tankegangen uden at ville det Ædle, uden tidligere eller senere at bryde med den paa Bunden af Anskuelsen liggende Cynisme. Men det forstaaer sig: det kan ikke skee ved en conseqvent Tankeudvikling; det kan kun skee ved at opløse Tanken i Stemninger og Anskuelsen i Taager. Saaledes bærer ogsaa Johannes Boye sig ad. Vel er Lyksaligheden, der er Dydens Formaal, for ham kun Drifternes Tilfredsstillelse; vel sætter han Dydens Væsen i Drifternes økonomiske Bestyrelse, hvorved den størst mulige Tilfredsstillelse kan komme frem; vel maa Dyden erhverves ved Oplysning

og indøves ved Opdragelse, men han gjør dog Forskjel paa Drifterne. Der er Drifter, som forstyrre det almene Vel, da de ved at tilfredsstilles røve fra andre Mennesker, hvad disse billigvis kunne fordre til deres Drifters Tilfredsstillelse, og der er Drifter, som tvertimod netop gaae ud paa at befordre det almene Vel; de sidste ere naturligvis de ædle Drifter. Han tilstaaer endogsaa, at der gives Mennesker, hvis Lyksalighed væsenlig bestaaer i at gjøre andre Mennesker lyksalige, for hvem Opoffrelsen selv er en Drift, og han fremstiller dette som den høieste Dyd, den høieste Lyksalighed. Gjennem denne Dør slipper han bort fra Cynismen og frelser sig ud i den Luftstrøm, i hvilken Datidens Mennesker befandt sig saa vel, fordi de i den fandt saa rig Anledning til at beundre sig selv; han bliver Philantrop. Datiden havde en anden Maade at blive holdningsløs og phantastisk paa end netop ved at sværme ud i tomme Drømme om en tilkommende Guldalder. Som den havde forvirret sin Phantasi, saaledes forvirrede den ogsaa sin Følelse og forflygtigede den ud i philantropisk Dunst, der paa en Prik svarede i Følelsens Sphære til Guldalderen i Phantasiens. Man fik Feber af Menneskekjærlighed; man besvimede af Henrykkelse over Christi Bud: Du skal elske Din Næste som Dig selv; man blev heelt og holdent Philantrop som Intelligens, men man vedblev at være Cyniker som Charakter.

Saasnart man imidlertid er kommet saavidt, at man begrunder Pligtmæssigheden ikke i et udvortes, phantastisk Ideal, men i selve de menneskelige Drifters indre Økonomi, at man sætter Dydens Udspring ikke i Længslen efter en langt borte i Fremtiden flagrende Verdensforbedring, men i Nødvendigheden af rettelig at bestyre en nærværende, mægtig Drift i Kjødet, saa mangler der kun eet Skridt, nemlig at man gjør Dyden selv til en Drift, at man fremstiller den

som et Krav i selve den menneskelige Natur, som en Fordring af hans eget inderste Væsen, som et Bud af ham selv, af hans Ideal, — og i samme Nu slaaer Samvittigheden sine Øine op, Samvittighedsforholdet har dannet sig i Mennesket, Moralen er blevet til, den nye Tid er brudt frem.

Heri ligger Betydningen af det attende Aarhundredes høirøstede men forvirrede og ildeklingende Tale om det Moralske, en Støi, som man har havt nemt nok ved at spotte over, men som dog, naar Alt kommer til Alt, ikke fortjener Spotten mere end det Barn, der er født igaar og derfor ikke kan gaae idag. Og heri ligger Forklaringen af det Særsyn, at Moralen som Videnskab og Moralen som almindelig Bevidsthed dengang traadte frem som Eet og det Samme. Moralen som Videnskab var en simpel og ligefrem Afklaring af den almindelige moralske Bevidsthed, og alle de keitede, forfeilede og pudsige Forsøg, Videnskaben gjør for at begrunde sig selv, ganske de samme har den almindelige Bevidsthed gjort i det levende Liv. Det er ikke blot Moralen som Videnskab, der bliver til; det er selve den moralske Bevidsthed, der vaagner og søger at orientere sig; det er selve Samvittighedsforholdet, der danner sig i det levende Liv. Menneskene fra Midten af det attende Aarhundrede havde ingen Samvittighed. Betragt engang Christian den Sjette, hans Dronning og alle deres Omgivelser, saaledes som man kan lære dem at kjende af Charlotte Dorothea Biehls Breve til Bülow; betragt Jeronimus, ikke blot ham i Ebeltoft, der bliver slaaet af Lignelsen om den Fugl Phønix, men Jeronimus overhovedet, saaledes som Holberg har skildret ham. Overalt viser det sig, at Drivfjederen til Menneskenes Handlinger var et udvortes Bud og en udvortes Regel. Hvad enten det var Guds Bud, der ofte stod skrevet i Fromhed, ofte ogsaa i Forfærdelse foran deres Øine, eller det var Overtroens

Bud, der hængte over deres Hoveder som en Sten, der ikke sees at blive holdt af Noget, eller det var de nedarvede Skikkes, Sædvanernes eller Naboernes Meningers Bud, der klemte Mennesket fra alle Sider, saa han knapt kunde røre sig; *altid stod Budet og Reglen udenfor Mennesket*, og aldrig var han sig selv sit Bud og sin Regel. Men denne Menneskelivets Overgang fra en trang, spidsborgerlig, ofte endogsaa mørk og uhyggelig Trældom under et udvortes Bud og en udvortes Regel til den frie, lyse Selvudfoldelse paa Grundlag af Samvittigheden, det er netop denne Overgang, der iværksættes i Slutningen af Aarhundredet; disse Forsøg paa at skabe et ethisk Ideal ere tillige Forsøg paa *i det levende Liv at føde Samvittighedsforholdet*, og i denne Iver for at forvandle Budet og Reglen fra en udvortes til en indvortes Lov gik man saa voldsomt tilværks, at den spagfærdige Gamborg allerede 1783 i sin Bog om Forskjellen mellem Dyd og gode Handlinger siger: „Heller ikke gjør Guds Villie nogen Handling til Dyd eller Pligt, men tvertimod, fordi en Handling er Dyd eller Pligt, saa følger, at den og er Guds Villie". Theoretisk satte *man Sagen paa Hovedet og praktisk bragte man derved* snart Alles Sind i revolutionær Gjæring.

At Overgangen imidlertid ikke fuldbyrdedes; at man forvildede sig ud i magtesløse Phantasterier; at der maatte en ny Slægt til for at gjøre det sidste Skridt, hvorved Dyden ikke mere grundedes paa en Drift, men selv gjordes til en Drift, det laa i hele Tidens Bygning. Den kunde ikke søge saa dybt i Mennesket, at den kom ud over dets Endelighed og fandt *Gudsbilledet med dets Fordringer* paa Bunden af Sjælen, og den kunde ikke drive sin moralphilosophiske Tænkning saavidt, at det virkelige af Religion gjennemskinnede ethiske Ideal kom frem, thi den søgte kun med Forstanden og i Endeligheden. Ligesom den paa det

retslige Omraade slutter med at forlange en Ret uden nogen Moral, saaledes bliver den paa det moralske Omraade hængende fast i den samme Adsplittelse, idet den forlanger en Moral uden nogen Religion, og der var i den Religion, hvormed man levede, ikke nogen Kraft til at hele denne Sønderspittelse og samle Aandens og Livets Udfoldelser til en Enhed i Dybden.

III.

At Religion beroer paa en Hemmelighed, et Under. Religionens Væsen ligger deri, at den paa hemmelighedsfuld Maade knytter eller idetmindste forsøger at knytte Uendeligheden og Evigheden sammen med Endeligheden og Timeligheden, og at den fremstiller denne Sammenfattelse, rigtignok med mer eller mindre Energi, med mer eller mindre Sandhed, men kun een Gang med hele Sandhedens Virkelighed, under Form af et Under, et Mirakel. Naar nu et Menneske søger sin Livshvile i Hengivelsen til Religionens Hemmelighed, og midt i Livets Bølgegang finder sit Støttepunkt i Troen paa Religionens Under, saa betyder dette ikke, at han fortaber sin Virkelighed i en Illusion, at han forflygtiger sit Væsen hen i en mystisk Taage og fordunkler sin Klarhed ved Hemmelighedsmageri, skjønt det jo ikke kan negtes, at mange Menneskers, navnlig de saakaldte Opvaktes Forhold til Religionen ofte ikke er Andet end en fix Ide, begrundet i en Mystifikation i Bevidstheden. De dybeste Rørelser nemlig i den menneskelige Natur ere selv Hemmeligheder, som ingen Dissekerekniv bringer frem for Dagens Lys, og de inderste Tilskyndelser i den menneskelige Aand ere selv Undere, som ingen Forstand gjør begribelige. Naar et Menneske da hengiver sig i Religionens Hemmelighed og troer paa dens Under, gaaer han ikke ud af sig selv og

forspilder sig ikke i Mystifikationens Mørke; tvertimod, først da træder han frem, klædt i Lysets Klarhed. Religionens Under er det ydre, nødvendige Modstykke til det, han har truffet dybest i sig selv, og han anskuer i det kun sin egen Naturs Grundvæsen, overført paa Verden og Menneskeslægten. Hvor nødvendigt Underet er for den menneskelige Bevidsthed, naar den virkelig for Alvor fatter sig sammen paa sine dybeste Fordringer, viser strax Mythologien. Vishnu, Osiris, Olympen, Valhalla, hvad ere de Andet end Menneskenes Forsøg paa at skabe Underet, fremkaldte af deres Trang til at anskue som ydre Virkelighed, hvad de følte inden i sig som drivende Magt? Og skjønt nu Mennesket selv ikke kan frembringe Underet hverken i Virkeligheden eller i Phantasien, men kun kan danne det Fabelagtige, saa er dog selve dette Fabelagtige den egenlige, religiøse Kjærne i Mythologien, og efterhaanden som det forsvinder, og Mytherne udvikles til poetisk Klarhed og forstandig Gjennemskuelighed, tabe de deres Sammenhæng med den religiøse Trang i Menneskelivet, og den paa Mythologien byggede Cultur forvilder sig og forsvinder. Uden Underet gives der ingen Religion, men uden Religion bliver Livets Klarhed til Fadhed eller Spidsfindighed, og dets Virkelighed til Tomhed eller Udskeielser.

Da nu Underet er Religionens egenlige Væsen, charakteriseres en Tids Forhold til Religionen ved den Stilling, som Underet indtager i Tidens almindelige Bevidsthed. Den kan være yderst forskjellig. Man kan opfatte Underet som en saa isoleret, med hele den øvrige Tilværelse sammenhængsløs Enkelthed, at det rager frem i Historien som et Uhyre, der er mere skikket til at slaae Bevidstheden med Rædsel end til at bringe den Trøst, eller man kan opfatte det i en saa hjemlig og fortrolig Sammenhæng med den øvrige Tilværelse, at det træder frem for Bevidstheden som

Tilværelsens eget, egenlige Væsen og derved mere faaer Udseendet af at være Verdens Poesi end af at være dens Frelse, men i begge Tilfælde bekræfter man det. Benegter man det derimod, saa skeer det, enten fordi man opfatter det som en Umulighed, der, hvis den var skeet, vilde tilintetgjøre hele Tilværelsen ved at gjøre den absurd, eller fordi man opfatter det som en Overflødighed, hvortil Tilværelsen, ret beseet, ingen Trang har. Forskjellen mellem disse to Benegtelser er kun psychologisk; den første er Lidenskabens Kamp mod, hvad den anseer for en Absurditet, den sidste Ligegyldighedens Spot over, hvad den anseer for et Blændværk, men i begge Tilfælde fremkommer det Forhold til Religionen, der ganske almindeligt kan betegnes med Navnet: Rationalisme.

Den sidste Form for Underets Benegtelse, hvor man benegter det, fordi man i spidsborgerlig Indskrænkethed og forstandig Smaalighed er sig selv nok, fordi man i magelig Ligegyldighed ikke føler Trang til det, er den Form af Rationalisme, det Forhold til Religionen, som forefandtes her i Danmark i Slutningen af det attende Aarhundrede. Christendommens Mirakel: at Gud i Christus er blevet Menneske og ved denne sin Menneskeblivelse har forløst den menneskelige Natur og frelst Verden, havde man slet ingen Brug for og derfor benegtede man det. Ganske vist fandtes der ogsaa i hine Dage Folk, som mente, at hele denne Tale om Christus som Gud var en Paastand om det Umulige, men man mærker dog snart, at deres Udtalelser trods al Heftighed ikke er Lidenskabens Kamp mod det Absurde, men kun Ligegyldighedens mer eller mindre ophidsede Spot over et Blændværk. Tiden havde ingen Lidenskaber, og det er kun dens Pøbelagtighed, der undertiden kan give den Udseende deraf. Man var Rationalist ikke af Lidenskab, men af Ligegyldighed.

For imidlertid at komme paa det Rene med, hvad Betydning man tør tillægge denne Fremtoning af Rationalisme, maa man gaae lidt nøiere ind saavel paa, hvad der er Rationalismens Væsen, som paa det Liv, den førte her hine Dage. Medens nemlig Alle let ville blive enige, saalænge Talen blot er om, hvad Værd Rationalismen har som religiøst Standpunkt, vil der derimod let fremkomme Uenighed, naar Talen bliver om dens Betydning som Moment i den historiske Udvikling af den religiøse Bevidsthed, thi under dette Synspunkt opstaaer det Spørgsmaal, om ikke Rationalismen var et naturligt Overgangsled, ja et nødvendigt Gjennemgangspunkt til Sandheden, et Spørgsmaal, som vi for vor Deel ville besvare med et ubetinget Ja.

I sit Værk om Rationalismens Historie har Tholuck i et Afsnit, der findes gjengivet i fjerde Hefte af Tidsskrift for udenlandsk theologisk Litteratur 1865, charakteriseret Rationalismens Væsen meget træffende, idet han fremstiller dens Grundideer saaledes: 1) Den sunde Menneskeforstand (Fornuften) er den høieste Norm for Afgjørelsen i Troessager; 2) Den naturlige Religion er det væsenlige Indhold af alle Religioner, altsaa ogsaa af den christelige; 3) Moralen er det væsenlige Indhold af den naturlige Religion, og 4) Skriften er en i historisk Henseende upaalidelig Kilde og Skriftens Inspiration en grundløs Forudsætning. Det sidste Punkt har kun Betydning, forsaavidt Rationalismen gaaer ud over den almindelige Bevidsthed og bliver Theologi, thi paa lærde Undersøgelser om den historiske Ægthed af det Vidnesbyrd, Biblen indeholder om Christendommen, kan den almindelige Bevidsthed naturligvis ikke indlade sig, skjønt den jo visselig ikke bliver uberørt af disse Undersøgelsers Resultat. Det andet og tredie Punkt: at den naturlige Religion er det væsenlige Indhold af alle Religioner, og at Moralen er det væsenlige Indhold af den naturlige

Religion, ere neppe Andet end bestemte Udviklinger af det første Punkt, men dette, at den sunde Menneskeforstand sættes som Dommer over, hvad der skal troes, med Forbigaaelse af den levende Personligheds Trang, er den egenlige Nerve i Rationalismens Væsen. Man skal nu ikke lade sig narre. Datidens og ligeledes senere Forfattere bruge ofte Ordene: Forstand og Fornuft, som om Fornuften var en høiere, aandeligere Evne i Sjælen. De synes at ville give sig Mine af at indrømme den personlige Trang Noget, at tilfredsstille dybere Fordringer i Bevidstheden ved ikke at stille Religionen, Christendommen overfor Forstanden men overfor Fornuften. Men dette er kun et Spil med Ord, hvorved selve Forstanden gjøres mystisk, hvilket er ligesaa ulykkeligt, som hvis man vilde tage det Mystiske ud af Følelsen, thi man kommer ikke Sandheden nærmere med en Forstand, der bruser afsted med Dampkraftens Svimmel, end med en Følelse, der er flad som en Landevei. Nørregaard siger: „Ved Forstand forstaae vi en Evne i Sjælen til at fatte, indsee og danne sig tydelige og almindelige Begreber. Fornuft er derimod den Kraft i Sjælen, hvorved vi ere i Stand til at indsee Tingenes Sammenhæng og derefter dømme og slutte“. Men at sætte Forskjellen mellem Forstand og Fornuft deri, at visse logiske Functioner ligge under den Ene, andre under den Anden, er ikke at sætte nogen Forskjel, og vilde man i de anførte Ord lægge en særegen Vægt paa, at Forstanden kaldes en Evne og Fornuften en Kraft, og deri finde en Antydning af Forskjellen mellem theoretisk og praktisk, saa vilde man gaae udenfor Nørregaards Tankegang. Bedre rammer han Sømmet paa Hovedet, naar han føier til: „Forstand tages undertiden i en videre Betydning og Fornuften bliver da at betragte som den ved Undervisning, Eftertanke og Erfaring uddannede Forstand“, forsaavidt her overhovedet er noget Søm at

ramme Hovedet paa. Thi hvis Datiden gjorde nogen Forskjel paa Forstand og Fornuft, saa var det den, at Bondens Forstand kaldtes Forstand, Etatsraadens derimod Fornuft. Men Fornuften er ikke nogen høiere Evne i Sjælen og naar der tales om Jesus og Fornuften, saa menes der Jesus og Forstanden og intet Andet. Fornuften er det Objective, Forstanden det Subjective. Fornuften er Virkelighedens indre Form, Forstanden den Evne i Sjælen, hvorved denne Form sandses. Forstanden og Fornuften følges ad, som Øiet og Lyset, Øret og Lyden. Det Fornuftige i Tingen er det, som Forstanden kan begribe, og derfor kan man tale om et Fornuftens Rige, i hvilket Forstanden føler sig hjemme, fordi det er underlagt Love, som Forstanden kan forstaae og maa billige. Det af Religionen, som Forstanden kan forstaae, det er derfor det Fornuftige i den, f. Ex. dens Morallov, men da det egenlig Religiøse i Religionen, Underet, netop efter sit Begreb ligger udenfor Fornuften og skeer uden dens Love, kan det kun gribes af den personlige Trang, i Kraft af en Fordring, der ligger dybere i Bevidstheden end Forstandens. Saasnart Forstanden kommer til høibords i den religiøse Bevidsthed, begynder den derfor strax med at drive Underet ud og lære Menneskene at leve uden Trangen til det. Der er kun een Slags Undere, den lader staae, nemlig dem, der først faae religiøs Bethydning ved deres Sammenhæng med Christendommens Grundunder, f. Ex. Skabelsen af Intet. Om dem siger den koldt: derom veed jeg ingen Besked, thi den veed, at de falde af sig selv, naar Grundvolden virkelig bliver rystet. Dog er det endogsaa kun da, at den lader selv disse Undere staae, efterat den er kommet til Herredømmet, naar den religiøse Bevidsthed er bleven rationalistisk paa Grund af Ligegyldighed.

Dette lader sig nu ligefrem anvende paa den religiøse Tilstand her i Landet i Slutningen af det attende Aarhundrede. Man vilde ikke uden videre have Underet reent ud af Tilværelsen; man vilde blot have det tre Skridt fra Livet, thi man var ikke lidenskabelig oprørt imod dets Absurditet, men blot ligegyldig for dets Betydning. Man havde tabt Troen paa det, fordi man ikke følte nogen personlig Trang til det. At Verden var begyndt med et Under, med Skabelsen af Intet, stødte derfor ikke synderlig Datidens Mennesker, thi denne Forestilling syntes ganske vel at kunne lade sig rime sammen med den Maade, hvorpaa man ønskede at indrette sit Liv. Det var i ethvert Tilfælde saa længe siden, at Verden var skabt, at der ikke for Datidens overfladiske, i lutter Endeligheder udstykkede Betragtning syntes at være nogen Sammenhæng mellem denne Begivenhed og den Enkeltes Tilværelse, og det kunde derfor være temmelig ligegyldigt, om den, som Japaneserne troe, var flydt ud af et stort Verdensæg, eller om den, som Chineserne mene, var blevet til af sig selv og altsaa havde været fra Evighed af, eller om den, som der staaer i Biblen, var bleven skabt af Intet. Ganske anderledes forholdt det sig derimod med Christendommens Grundunder, Guds Menneskeblivelse i Christus, og hele den Række af Dogmer, som dermed staae i Forbindelse. Thi hvis det var sandt, at Christus var Gud og at han var kommen til Jorden for at frelse Menneskeslægten fra Fortabelse, saa maatte dette jo have Indflydelse paa Menneskelivet til enhver Tid og paa enhver Enkelt. Det var altsaa dette Spørgsmaal, der maatte drøftes.

Hvem var da egenlig Jesus Christus? spørger saa Otto Horrebow i sit Religionsblad, „Jesus og Fornuften", der udkom engang om Ugen fra 1797 til 1801, vakte megen Opmærksomhed og fandt stor Anerkjendelse hos Samtiden;

selv Præsterne subskriberede paa det. Man faaer det bedst at vide af ham selv, svarer Horrebow og saa følger Besvarelsen. Jesus kalder sig unegtelig selv Guds Søn, men derved gjør han ligesaalidt sig selv til Gud, som han gjør Apostlene og dem, der følge hans Lære, til Guder, fordi han kalder dem Guds Børn, og naar han kalder sig Guds eenbaarne Søn, saa mener han blot, at han er „den ypperste, mellem alle Gud kjære Mennesker det mest elskede og velsignede, mellem alle Religionslærerne den mest med himmelsk Viisdom og Dyd begavede“. Fremdeles har Jesus rigtignok selv sagt: Jeg og Faderen, vi ere Eet, men derved har han ikke gjort sig selv til Led i en Treenighed, ligesaalidt som han har optaget Apostlene i Trenigheden ved at sige, at ligesom han og Faderen vare Eet, saaledes skulde ogsaa de, som vandrede i hans Fodspor, være Eet med ham. Paa denne Maade bortforklarer nu Horrebow Christi Guddommelighed af selve Biblen, og fremstiller saa Dogmerne om Guds Menneskeblivelse i Christus og Menneskeslægtens Forløsning ved dette Under som et Opspind af Vankundighed og Egennytte, og som en Taabelighed, der ingenlunde kan bestaae for en oplyst Forstands Prøvelse. Christus er kun et Menneske som en af os og hans Betydning i Historien indskrænker sig derfor til, at han var en stor Lærer i Moral. Dog er denne Moral ingenlunde uden Feil og navnlig er den blevet stærkt forvansket ved Theologernes Fordreielser. Den maa derfor rettes og renses ved at drøftes af Tidens Oplysning, af den menneskelige Forstand, thi hvad Forstanden finder ud, det er den høieste Dom og den eneste Rettesnor.

Her har man altsaa en fuldblods Fritænker for sig, men hvorvidt greb nu dette Fritænkeri om sig? hvorlangt trængte det frem, ud i selve Folket?

Da man 1817 skulde have Balles Lærebog indført overalt i Landsbyskolerne i Jylland, negtede nogle Bønder i Korning Sogn ved Veile at lade deres Børn opdrage og undervise efter denne Bog, fordi den indeholdt ugudelige Lærdomme, og de holdt deres Børn fra Skolen. Efter Forhandling med Præsten, Provsten og Bispen befalede saa Cancelliet, at disse Udeblivelser fra Skolen skulde straffes med Mulkter og Mulkterne inddrives ved Udpantning. Det skete, men Bønderne gav ikke efter. Tilsidst kunde man ikke drive Udpantningen videre, fordi Bønderne vare blevne Almisselemmer, men da de endnu ikke vilde give Kjøb, tog man med Magt Børnene fra dem for at faae dem opdragne og underviste efter Balles Lærebog. Nu var der rimeligvis i denne Bøndernes Adfærd adskillig Stivsind, men denne har dog nok neppe været saa stor, som den bøddelagtige Raahed, hvormed Regjeringen behandlede dem, og der var tillige adskillig ægte Fromhed i den. Men den Omstændighed, at denne Bog, der i Kjøbenhavn fik Bebreidelser, fordi den var for orthodox, derimod ude paa Landet mødte Modstand, fordi den ikke var from nok, viser, at der dengang har været en betydelig Forskjel paa Hovedstadsbefolkningen, der fandt det særdeles passende at give et Gjæstgiversted Navnet „Døben og Djævelen", og Landbefolkningen, der sang Psalmer til sit Arbeide, en Forskjel, der var let forklarlig paa en Tid, da et Brev var otte Dage om at komme fra Kjøbenhavn til Jylland og man ikke kunde reise fra Sjælland til Fyen uden Pas. Nu kan man vel ikke indskrænke Fritænkeriets Omraade til Kjøbenhavn alene, men det maa dog nærmest kun søges i Samfundets høiere Lag; de lavere synes at have hvilet, uberørte af Tidens Bevægelser, i stille Fromhed eller at have ligget uforstyrrede hen i dvask Ligegyldighed. Saa var det rigtignok ogsaa til Gjengjæld saagodtsom eneraadigt i de dannede

Klasser. „Jeg indfinder mig i Kirkerne", siger en Pseudonym i „Den danske Tilskuer" 1791 Nr. 11, „naar der er Kirkemusik, thi det er den eneste Tid, da vor Beaumonde værdiger disse gammeldags Bygninger sit Besøg". Regjegjeringen var rationalistisk. Vel var Christian den Syvendes Plan at afskedige alle Præster og forvandle Kirkerne til Kornmagasiner kun et ligesaa flygtigt som sjantet Indfald, men Regjeringens Iver for Seminarievæsenet og navnlig dens Lidenskab for at faae de theologiske Studenter forsynede med physiske, chemiske, botaniske Kundskaber og hvad der ellers hørte til for at danne en oplyst Landmand, viste, at den ikke blot satte Skolen over Kirken, men at den endogsaa ønskede at forvandle Kirken selv til en Skole. Publikum var rationalistisk og kunde ikke godt være Andet, thi det mødte Rationalismen ikke blot i Horrebows Religionsblad og Malte-Møllers Repertorium, ikke blot i Smædeskrifter, der gjorde Præsternes Dragt latterlig, og fremstillede deres Lære som Vaas og deres Stand som demoraliserende, fordi den tvang dem til at lære Andre, hvad de ikke selv troede, men det mødte den overalt i den hele Litteratur, thi Datidens Litteratur var fra Ende til anden kun en Propaganda for Oplysningen, og det, Oplysningerne først og fremmest maatte have bort, var netop Religionens Mysticisme. Man var næsten fiffig i at øve denne Gjerning; man overlistede Publikum. Man bibeholdt de gamle Udtryk, men man gav dem en lille Tilsætning, der slet ikke syntes at have anden Virkning end at Begrebet kom til klarere at lyse igjennem Udtrykket, men som i Virkeligheden jog det Religiøse ud af Meningen. Folk var vant til at kalde Gud „Dommer"; nu kaldte man ham „Naturens Dommer" og dette saae jo i og for sig ganske uskyldigt ud, men derved forvandlede man unegtelig den i den ethiske Verden magtfuldkomne Personlighed med hans Retfærdighed og Naade

til den blot i Naturlivet raadende, upersonlige Nemesis, i Kraft af hvilken enhver Udskeielse, enhver Misbrug eller Forvildelse af Naturkræfterne straffer og retter sig selv. Men det Værste af det Hele var dog, at Kirken selv var rationaliserende. Hornemann, Professor i Theologien, siges endogsaa at have brugt Christi Mirakler til dermed at vække sine Tilhøreres Latter, og hvorledes en Landsbypræst kunde være, leverer Claus Pavels en Beskrivelse af. „Som Embedsmand har P. D. Faber stiftet endeel Gavn, især ved Oprettelsen af et Læseselskab for Almuen, hvorfor han har faaet Præmie af Landhusholdningsselskabet. I andre Henseender derimod dømmes forskjelligt om ham. Jeg taler ikke om, at den Prædiken, jeg hørte af ham allerede 1797, var det rene Vaas; den var extemporeret, og temmelig megen Sprogkundskab og Tankerigdom maa den besidde, der ex tempore skal holde en ordenlig og fornuftig Prædiken; ei heller kan man sige noget imod, at han ex professo har lagt sig efter Landøkonomien, thi det hører jo med til Landsbypræstens Levebrød; ikke engang det tør man paaanke, at han i Krigstiden var Landeværnsofficeer og lærte Bønderne at marschere og exercere, thi det fandt jo Regjeringens Bifald; men at han endelig i Aviserne anmelder sig som Commissionær ved Herregaardes Kjøb og Salg, at han lader sig betale for at have Inspection over Jordegodser, hvis Eiere ere fraværende, og især, at han var Instructeur ved Kammerherre Vedels Theater i Nestved, det synes ligemeget at borttage af Religionslærerens Tid, som at stride mod hans Værdighed". Heri har nu vistnok Pavels ganske Ret, og hvor usund og usand Tilstanden i Kirken var, kan man see af en anden Bemærkning af samme Forfatter: „Adskillige af Selskabets Medlemmer fulgte ham uindbuden til Graven; jeg, skjønt virkelig hans sande Ven, var ikke deriblandt, fordi Svage let kunde tage Anstød af, at en Præst

som et dramatisk Selskabs Repræsentant fulgte en Skuespillers Liig", hvormed fortjener at sammenholdes, hvad J. P. Mynster fortæller: „Uden at sige mig Noget derom, undertrykte han nogle Smaadigte som jeg havde sendt ham for at levere Rahbek til Charis. Ikke fordi han fandt dem slette, *men fordi han fandt det stridende mod Philister*-Reglerne, at en Præst traadte frem med saadanne Digte, hvoriblandt der vare nogle erotiske". Kirkens Tjener havde Valget imellem at opgive det Religiøse og blot som praktisk *dannet Mand at færdes i* Livets verdslige Sysler, eller at fastholde det Religiøse i en Skinværdighed ved med pedantisk Engstelighed at opgive endogsaa skjønne Sider af sin menneskelige Natur. At forene begge Dele var ham umuligt, *thi den levendegjørende religiøse Strøm var tørret ud i* Datidens Dannelse. Paa alle Punkter, hvor denne træder frem og aabenbarer sin religiøse Bevidsthed, bærer den det samme Mærke. Man vilde ikke gaae saavidt som i Frankrig, *hvor man forlangte en Religion uden nogen Gud*; man vilde blive staaende paa Halvveien og have en „fornuftig" Religion med en „fornuftig" Gud, en Christendom uden nogen Christus, men kunde man det?

Man maa imidlertid ikke forestille sig den religiøse Tilstand her i Landet i Slutningen af det attende Aarhundrede som en Stilstand. Tvertimod, den var lutter Bevægelse, en stedsevarende Kamp, om just ikke paa Liv og Død, saa dog fra Morgen til Aften, og ligesaa høirøstet som uafladelig. Denne Kamp er nu oftere blevet fremstillet som en Kamp mellem Fritænkeriet og den sande Christendom, en Kamp, i hvilken Fritænkeriet forsaavidt seirede, som det under Form af det, *man i theologisk Forstand kalder Rationalisme*, beholdt Valpladsen. Men dette er neppe rigtigt, thi hvad var det, Fritænkeriet bestred? eller rettere sagt, hvad var det,

man satte mod Fritænkeriet? Var det den sande Christendom? Lad os see det.

I en Afhandling om „Nærværende 18de Seculi Charakter", skrevet 1761, siger Suhm: „Hvad Seculum man vil gaae igjennem, da skal man finde at af Vantro og Overtro, som de to fornemste og almindeligste Charakterer i al Religion, haver aldrig hver for sig alene udgjort dets Charakter, men at de begge have vandret tilhobe, og nu Overtro, nu Vantro fundet meest Indgang, snart i et, snart i et andet Land, men aldrig een af dem ene herstet paa den hele Jord. Dog maa man tilstaae, at Vantro haver aldrig været saa meget udbredet som nu". Denne Vantro, der gaaer saavidt, at „mange ansee det for ligemeget at være Christen, Jøde, Tyrk, Hedning, ja endeel, som bramme af Fornuften, og dog have aldeles ingen, idet de fastsætte ingen Principia, saa at alene instinctus naturalis bliver tilovers, sammenblande og forkaste alle Ting, og ville ei engang vide noget af den naturlige Religion at sige", denne Vantro er imidlertid ikke Philosophernes, Tænkningens lidenskabelige Kamp mod Troens Under — „Nei stegte Kapuner, Ederdun, gode Champagne og Bourgogne Vine, Aretini Figurer ere de Argumenter, den Philosophie, der bevæger dem", og slap, holdningsløs Foragt for Religionen er det Mærke, denne Vantro bærer. Hvad er nu det Farlige ved denne Vantro? og hvorledes bliver man af med den? „Hvis ei Religionen", siger Forfatteren, „kan formaae de Store i Verden til at hæmme dette Onde, saa bør dog en sund Politique gjøre det. Religionen kan ei forgaae uden at Staten med det samme aldeles i det mindste svækkes, om ei og tilligemed kuldkastes". Den maa derfor dæmpes, rigtignok ikke gjerne ved Politimyndighed, men ved „Ærbødighed hos de Store i Ord, i Gjerninger, i Gebærder for Religionen og for dens Tjenere, om ei for endeel af

Kjærlighed til Religionen selv, hvilket vistnok var det bedste, saa dog ved Indsigt af deres egen timelige Fordeel; thi en Religions Foragter er og nødvendig en slet Politicus". Man frygtede altsaa Fritænkeriet som en statsopløsende Tendens, men det var ikke Menneskelivets høiere og ædlere Kræfter, man kaldte frem til Kamp derimod; det var kun Samfundslivets lavere Drifter: Hensynet til egen timelig Fordeel, og dets tvetydige, hæmmende Magt: den saa ofte halv hykkelske Conveniens. Men det er saa langt fra, at dette er den sande Christendoms Strid mod Fritænkeriet, at den sande Christne meget snarere i selve Fritænkeriet maa see et Udbrud af Menneskenes Trang til aandelig Frihed og Klarhed, der trods den Raahed, som klæber ved dets Fremtræden, dog i sit Væsen ligger Christendommen nærmere end det, der fremstiller sig som dens Forsvarer. Dette er nu den første Repræsentant for den sande Christendom.

Guldberg var et Stykke af en speculativ Theolog og som saadan ingenlunde uden Talent, men hans Speculation begynder med en Feiltagelse og denne Feiltagelse er ligesaa afgjørende for hans Standpunkt som betegnende for den Tids Retning, i hvilken han levede. At forsone Tro og Viden, Religion og Videnskab, Christendommen og Fornuften med hinanden er Speculationens Opgave, men vel at mærke paa den Betingelse, at det er Troen, der tager hele Videns Indhold op i sig, gjennemstraaler, gjennemfunkler det med sit himmelske Lys, og forvandler Viden til Tilbedelse. Det omvendte Forhold, hvor det er Viden, der lader Troens Indhold komme frem for sig og efter en nøiagtig Undersøgelse anerkjender det som fornuftig Sandhed, er ikke Speculation, men Rationalisme, og dette er Guldbergs Standpunkt. I sit Skrift: „Den naturlige Theologie tillige som en Indledning til den aabenbarede" (1765) tager han sig for at vise den „yndige Overeensstemmelse", der er mellem For-

nuften og Skriften, og denne Opgave henrykker ham saaledes, at han næsten bliver poetisk. „Hvor megen Yndighed", udbryder han, „har ikke og den naturlige Theologi? Er noget angenemere end at beskue det deilige Baand, som Fornuftens og Skriftens Lærdomme have med hinanden? den søde Enighed, som hersker imellem disse vore to eneste Religions Lærere? den herlige Hjelp, de kan, naar de ret bruges, gjøre hinanden?" I Fortalen siger han rigtignok: „Ingen kan eller bør herske over vor Troe, uden Guds Aand; og at lyde ham, det er, at være frie". Vel gaaer fremdeles selve Skriftet ud paa at vise, at Fornuften ikke er sig selv nok, at den trænger til Aabenbaringen, men alligevel sættes „den sande Aabenbarings Kjendetegn" i Følgende: „Den Bog, som skal have sin Oprindelse fra Gud selv, maa intet indeholde, som 1) man med Visshed kan see, at være Gud uværdigt og uanstændigt. 2) Ikke heller maa deri være noget, som tydeligen kan bevises at stride mod Sandheder, man enten ved Erfaring rigtigen kjender eller med sin Fornuft tilforladeligen kan bevise", og saaledes at sætte Erfaringen og Fornuften som Dommer over, hvorvidt Aabenbaringen er sand eller falsk, er ligefrem, utvetydig Rationalisme. I sine „Breve over vigtige Sandheder", hvor han blandt Andet opkaster det Spørgsmaal, „om ulærde, men fornuftige og sande Christne, kan være overbeviste om vor hellige Lærdoms Sandhed", hvilket Spørgsmaal naturligvis besvares med Ja, men dog med et „mestendeels" Ja, siger han: „Jeg har ofte forundret mig over det fæle Had, som saastor en Mængde i vore Tider have fattet til vor allerhelligste Tro ..... Fornuften fører jo selv Vaaben for Aabenbaringens Lærdomme; det er jo i vore Tider haandgribelig bevist, at Skriften er Guds Ord, og da den er det, vil jo den sundeste Fornuft, at vi skulle troe den". Men hvad er dette for Tale? Naar det er haandgribelig bevist,

at Skriften er Guds Ord, saa maa det vel være bevist for Forstanden, og naar dette Bevis skal have nogen Magt, saa er man jo i Principet enig med Fritænkerne, nemlig deri, at Forstanden overhovedet kan bevise Noget med Hensyn til Christendommen. Guldberg var visselig ikke Fritænker, men hans Tro staaer paa samme Princip som hans Modstanderes Vantro. Striden er heller ikke her imellem den sande Christendom og Fritænkeriet, men blot indenfor det samme Princip om, hvorvidt Forstanden beviser eller modbeviser Christendommen. Heller ikke var det den sande Christendom, der fik Guldberg til at lade Djævelens Navn udgaae af den Psalmesamling, han redigerede sammen med Bisskop Harboe, og om hvilken Grundtvig træffende har sagt, at det jo ikke nyttede stort at slette Djævelens Navn udaf Bogen, naar man ikke med det Samme kunde bringe ham selv udaf Verden. Dette var den anden Repræsentant for den sande Christendom.

Og nu Bastholm? kongelig Confessionarius og Datidens største geistlige Taler. Han var en Mand med æsthetisk Sands, en Mand, der var lagt an paa at have Smag. Men naar man læser hans Forslag til Forandringer i Gudstjenesten, som han fandt kjedsommelig og uoverensstemmende med Tidens berettigede Fordring, og som han nu vilde gjøre interessant og afvexlende, saa synes man dog, at han indrømmer Smagen Formeget, og at han overhovedet lægger saa stærkt Vægt paa det Æsthetiske ved Sagen, at det vanskelig kan blive til Alvor med Sagen selv. Saaledes forholder det sig ogsaa. Ganske vist har enhver Ting en Maade at være paa, enhver Handling en Maade at udføres paa, enhver Tanke en Maade at udtrykkes paa, der staaer i en saa dyb og inderlig Sammenhæng med selve Tingen eller Handlingen eller Tanken, at der overhovedet ikke gives noget Hvad, som ikke kan knuses eller forspildes

ved et feilagtigt eller raat Hvorledes. Men ikke destomindre er dog dette saa betydningsfulde Hvorledes i og for sig selv kun et aldeles underordnet og tjenende Middel for det egenlige Hvad, og overalt, hvor man træffer paa Tider eller Personer, der ere blevne hængende i Sagens Hvorledes uden at kunne bryde igjennem til dens Hvad, der kan man være sikker paa, at man staaer overfor det Tomme. Bastholm var en Bjælde. Han skrev 1775 en stor Bog om „Den geistlige Talekonst", paa hvilket Skrift der falder et stærkt Lys, naar man sammenligner det med J. P. Mynsters Afhandling „Om den Konst at prædike", der kom frem 1812. Det, Mynster først og fremmest forlanger af en Tale, er Hjertelighed, og dermed mener han, at en Tales Indhold skal staae i et saadant Forhold til Taleren selv, ikke blot til hans Forstand, ikke blot til hans Følelse, men til hele hans virkelige, i Livet virkende og villende Personlighed, at det træder frem for Tilhørerne ikke blot som Noget, der vil bevise sig for deres Forstand, ikke blot som Noget, der vil gribe og røre deres Følelse, men som Noget, der vil trænge frem til en høiere, bag Følelsen og bag Forstanden liggende Sandhedsfornemmelse, der bør tiltage sig Dommen trods Skole-Viisdommens Myndighed, trods Følelsens Affekt, fordi den stammer fra Personlighedens inderste Væsen, fra dens dybeste Trang. Bastholm forlanger derimod for det Første et godt Pund af Skarpsindighed, tempereret ved en naturlig Vittighed, thi den blot skarpsindige Taler bliver let tør og ubehagelig; „hans Foredrag bliver en næreriig men ikke en smagende Føde, nyttig for dem, som føle en stærk Hunger efter Kundskab, men den, som ingen Appetit haver, lader den staae, thi Krydderiet fattes, som skulde lokke den ned". For det Andet forlanger han en levende Indbildning, thi „adskillige Sandheder røre meest, naar de males. Der er ikkun tvende Indgange til

Hjertet, Forstanden og Sandserne; igjennem den sidste er man vissere paa sin Seir. *En malet Sandhed rører* Sandserne, Sandserne sætte Lidenskaberne i Bevægelse, og oprørte Lidenskaber bestorme Hjertet med en langt større Vold end den stærkeste Forstand, der fører en heel Hær af logiske Beviser i Felten". For det Tredie forlanger han en flydende Tunge, en god Hukommelse og saaledes fremdeles; til tiende sidst forlanger han endelig ogsaa, at Taleren skal være af et christeligt, ustraffeligt Forhold, hvilket Forlangende dog *kommer noget post festum* og heller ikke har nogen Mening i sig. Spidsen af Farcen naaer hen dog først i det 40de Capitel om „Gebærderne". Det vilde være Synd mod Læserne ikke at afskrive et Par Sætninger. „Man maa hverken aabne Munden saa meget, at Tænderne blive blottede, ikke heller knibe Læberne for meget sammen, begge Dele ere Mangel paa Opdragelse. At opblæse Kindbakkerne, at bide paa Læberne og imidlertid standse i Talen, at slikke sig *om Munden eller at vride den til den ene* Side, ere saadanne Feil, som letteligen kan opvække Latter endog hos de Tilhørere, der ikke gjerne lee. At harke eller spytte ofte, er baade væmmeligt og mistænkeligt, man troer sædvanlig, at Taleren imidlertid leder efter, hvad han vil sige. I Besynderlighed maa han vogte sig, at han ikke overspytter enten sig selv eller nogen af de omkringstaaende Tilhørere; denne Forseelse kan forebygges ved i Tide at bruge Tørklædet, dog *uden at Talen derved bliver mærkelig* afbrudt. — Haanden ophæves, naar man taler om høie, ædle og værdige Ting, eller om Himlen, Luften, Solen o. s. v. Føler man en stærk Beundring, saa ophæver man den ikke alene, men stiller den perpendiculaire, med Fingrene lige i Veiret, og Fladen af Haanden udad; man lader den derimod synke, naar der tales om Jorden, om nedrige og foragtelige Ting. Naar Taleren taler om sig

selv, besynderlig om en vis Sindslidelse, han føler, saa fører han Haanden til Brystet. Er denne Affect noget stærk, f. Ex. Medynk, Bedrøvelse over sig selv eller andre, saa slaaer han Haanden noget stærkere til Brystet, dog maa dette skee sjelden og forsigtigt." Dette og meget, meget Mere paalægger han nu den unge Præst at indøve sig foran Speilet, og hans Raad ere virkelig saa gode, at han upaatvivlelig vilde have afgivet en langt bedre Instructeur ved Kammerherre Vedels Theater i Nestved end førnævnte P. D. Faber, Commissionæren. *Det vilde imidlertid være* uretfærdigt og ondskabsfuldt at holde en Mands Billede fast netop i det Øieblik, hvor han træder frem som Karrikatur, men er der nogen Side af Bastholm, som ikke er Karrikatur? I sin jødiske Historie forklarer han Loths Hustrues Forstenelse til en Saltstøtte derved, at hendes Legeme blev gjennemtrængt af Asphalt, og han mener, at Englene ikke aad af Abrahams Beværtning, forbi Sligt *ikke stemmede med deres Natur, men at de opløste Maden* i dens sidste Elementer og derved bragte den til at forsvinde. Nei, overalt træffer man ham midt i det frivoleste Fritænkeri, men bestandig er han godt skjult ved sin bestandige Syslen med Sagens Hvorledes, der aldeles lader ham oversee, at Sagen ogsaa er selv. Der er ingen anden Forskjel paa ham og Fritænkeren, der skriver Smædeskrifter over Religionen ved hans Side, end den, at han er Æsthe-*tiker og har Smag, medens den Anden er pøbelagtig.* Dette var den tredie.

Og saa endelig Balle selv? Sjællands Biskop og Tidens religiøse Heros. Der var virkelig noget Heroisk ved Biskop Balle, men det var Spidsborgerlighedens Heroisme; hele Tiden var spidsborgerlig og den dannede sine Helte efter sit Billede.

Balle var i sit Hjerte en grundretskaffen Mand. Der var intet genialt Lapseri, intet aandeligt Hovmod, ingen litterair Fornemhed ved ham; han lignede ikke i fjerneste Henseende hverken Bastholm eller Guldberg eller Suhm. Hvad der var Ret, gjorde han naturligt og ligefrem, saaledes som et godt Menneske gjør det, og han gjorde det med en Udholdenhed, der viser, hvorledes Spidsborgerlighedens inderste Væsen, Seigheden, seer ud, naar den bliver heroisk. Men hans Retskaffenhed var borneret. Da Malte-Brun havde udgivet „Aristokraternes Catechismus“, angav Balle den for Cancelliet som en for det offenlige Vel farlig Bog, og da man dog fandt det lidt besynderligt at see Sjællands Biskop træde op som Angiver, undskyldte eller forsvarede han sig med, at hans Embedsed paalagde ham at angive ethvert utilbørligt Ord, han hørte om Kongen eller Regjeringen. Men en saadan Retskaffenhed er ikke en Idealitet men en Bornerthed.

Balle var ganske vist ogsaa en skarpsindig Mand, men kun paa det Betingedes rolige Omraade. Saasnart Betintingelserne selv droges med ind i Forhandlingerne og Talen blev om det Ubetingede, viste det sig, at han, som Ørsted udtrykker sig, bevægede sig i en Kreds af Forestillinger, der for de fleste Mennesker havde tabt deres Betydning, uden at han var istand til at give dem en dybere Begrundelse og derved indblæse dem nyt Liv; han stod som en forstenet Intelligens. I en Forhandling om et theologisk Spørgsmaal, hvor Religionens og Theologiens Forudsætninger, Christi Guddommelighed og Skriftens Inspiration, stode urokkede, kunde han være skarpsindig og ved sit Lune gjøre Indtryk af aandelig Sundhed. Men naar det nu var selve disse Forudsætninger, der bleve bestridte, saa blev Balle — dum. Det er ikke af Uagtsomhed, jeg bruger dette Udtryk. I offenlig Omtale af en offenlig Virksomhed ansees det

ikke for passende at bruge Ordet Dumhed, men det er, fordi man tillægger det en feil Bemærkelse. Dumhed betegner ikke Noget med Hensyn til et Menneskes blot naturlige psychiske Tilstand, men Noget ved hans moralske Forhold. Intet Menneske er af Naturen dum; man bliver det kun. Af Naturen kan et Menneske være enfoldig, eller saa smaat og sammenhængsløst begavet, at han maa kaldes fjollet, men dum bliver et Menneske først, naar han stiller sig i et positivt Forhold til det, han ikke forstaaer, og derved maaske endogsaa kommer til at røbe en hemmelig Sammenhæng med det, han bestriber. Det var netop Tilfældet her.

Der findes i Jens Møllers Levnetsbeskrivelse af Balle nogle uklare Antydninger af, at Balle, da han som ung Candidat opholdt sig i Tydskland, kom i Berøring med de Bevægelser, som da brød frem i den tydske Theologi, og som havde deres simple Grund deri, at Videnskabens gamle Former vare opbrugte og nye maatte dannes, hvis ikke Døden skulde paafølge. Men dette Bekjendtskab blev ikke blot ikke fortsat, men det blev ligefrem afbrudt, og det fremgaaer af Jens Møllers Yttringer, at Datiden havde Balle mistænkt for at have afbrudt sin Udvikling af Hensyn til daværende professor theologiae Peder Holm, der var Balles Velgjører, en meget indflydelsesrig Mand, og dertil ligesaa myndig mod Andre som stokorthodox i sig selv. Hvis der nu er nogen Sandhed heri, saa er dermed Nøglen givet til hele denne Mands aandelige Beskaffenhed. Han havde tvunget sig tilbage til et forældet Standpunkt, men det gik ham, som det altid gaaer den, der opgiver eller undviger den frie Tilegnelse: uden sit Vidende og mod sin Villie førtes han som en Blind netop i den Retning, han stillede sig imod. Han svømmer mod Strømmen, men han driver med den.

Hans mærkværdige Skrift: „Biblen forsvarer sig selv“, der blev udgivet som Ugeblad mod Horrebows: „Jesus og Fornuften“, leverer de klareste Beviser paa, at han slet ikke forstod sin Tid og slet ikke følte, hvorpaa det egenlig kom an; det hele Skrift har derfor ogsaa kun forsaavidt Betydning, som det blev den Planke, hvorved alle roligere Menneskers Vaner og alle frygtsomme Menneskers Ønsker heftede sig, hvorved det kom til at danne en ganske heldbringende Forhindring midt i Fritænkeriets Strøm, men nogen egenlig Indflydelse paa den almindelige Bevidsthed har det ikke havt. Med dette Ugeblad saavelsom med sine Bibellæsninger stillede den gamle Biskop sig, saa at sige, midt paa Gaden, for at forsvare sin Bibel, og heri er der noget Heroisk, men kunde han forsvare den? Nei. Med en Lærdom, der sætter ham istand til fuldkommen at beherske sit Emne, men som bliver besværlig, fordi der gjøres saamange Omstændigheder med den; med en Vidtløftighed, der fuldkommen udtømmer Emnet, men som bliver trættende, fordi den er tør, optager han Kampen ikke blot med Horrebow, men mod alle de Angreb paa Religionen, der kom frem i „Samleren“, „Politisk-physisk Magazin“, „Tidsskrift for det yndede Kjøn“ o. s. v. At forsvare Gud, Dyden og Udødeligheden sætter han sig som sin Opgave, men det er allerede charakteristisk for hans Forhold til Christendommen, at Christus ikke er med i hans Motto. Han viser nu det Forfeilede i at sammenligne Jehovah med Apollon, og det Forvanskede i at fremstille Jesus som en Lærer, der har opløst det gamle Testamente og henvist sine Bekjendere til deres egen sunde Fornuft, men hvor stor Interesse end Sligt kan have som skarpsindig Lærdom, saa har det dog kun en meget middelbar religiøs Interesse. Naar han dernæst meget vidtløftigt viser, at Biblens Lærebegreb, Christi System, ikke blot ikke strider mod den sunde Fornuft, men

tvertimod heelt og holdent billiges af den, saa falder hans Undersøgelse ganske udenfor den religiøse Interesse, thi den spørger ikke om Lærens Overensstemmelse med Fornuften, men om Troen og dens Nødvendighed til Salighed. Og naar han saa endelig i Christi Person blot seer Guds umiddelbare Sendebud til Menneskene og blot fastholder, at Christus kunde gjøre Mirakler, men ikke taler om, at han selv var Miraklet; naar han grunder Menneskeslægtens Forløsning paa Christi Lære, men ikke paa hans Komme, paa Guds Menneskeblivelse i Christus, saa kunde han til Vignet paa en saadan Bog passende have brugt det Billede, som Maleren Wolf tegnede i Pavelses Stambog; det forestillede Socrates, som oplyser Jorden, og Christus, som gyder Olie i Lampen. Det er kun hans personlige Retskaffenhed, der sætter ham i Forhold til den sande Christendom; hans Princip er Rationalisme.

Hele hans Gjerning udsprang fra Følelsen af, at han var Sjællands Biskop, den danske Kirkes Overhoved, og at dette hans Embede paalagde ham en Pligt, som han var altfor retskaffen en Mand til ikke at opfylde, selv om det skulde have kostet hans Liv. Han opfyldte den ogsaa, men han blev bitter. J. P. Mynster siger i Anledning af sin Ordination om ham: „Biskoppens Tale var meget lang og dens Tone var kun Bitterhed; han kunde vel have Aarsag til at være forbittret over Tiderne, men i Talen savnede jeg Kjærlighed og indtrængende Formaning", men hvor skulde det vel være kommet fra? Det Overbevisningens levende Væld, i hvilket Pligtopfyldelsen forvandles til en høiere Idealitet og træder frem som en simpel Udfoldelse af selve Personligheden, manglede han, og denne Mangel er paa den ene Side ikke en naturlig Mangel, der kan udtrykkes ved, at Naturen havde negtet ham Geni, men en Charaktermangel, begrundet i, at han havde undladt at tilegne sig,

6*

hvad hans sunde Udvikling krævede, og paa den anden Side er denne Mangel netop Manglen af det, som vilde have gjort Striden mellem ham og Horrebow til en Strid mellem den sande Christendom og Rationalismen. Den sande Christendom er ikke en seig Vedholden ved en given Forestillingskreds, men Troen paa Christendommens Grundunder og den alene. *Naar den sande Christendom staaer overfor* Fritænkeriet, betyder det derfor kun saare lidet at opløse Modstanderens Grunde i Selvmodsigelse og kun saare lidet at fremstille Troesindholdets indre Følgerigtighed og Forstandsmæssighed; slige Vaaben kunne endogsaa let saare den, der bruger dem. Det gjælder alene om at slaae Fritænkerens Bevidsthed, saa at den af sig selv kræver Underet og føler sig meningsløs uden dets Hjælp, og at vise ham den i Underet grundede Bevidstheds Magt og Sikkerhed i Virkeligheden. Den sande Christendom overfor Fritænkeriet er Troen overfor Viden, og imellem dem gives der ingen anden Overgang end den personlige Trang og intet andet Middel end det umiddelbare Syns Magt. Enhver Mægling gjennem Forstandsbestemmelser er i Principet Eet med sin Modsætning; hvad enten det er Troen, der vil bevise sig for Viden, eller Viden, der vil modbevise Troen, i begge Tilfælde er Principet: *Forstandens Ret til at afgjøre* i Troessager, Rationalisme.

De religiøse Bevægelser i Danmark i Slutningen af det attende Aarhundrede ere derfor ikke en Kamp mellem den sande Christendom og Fritænkeriet, men Brydninger, der heelt og holdent ligge inde paa Rationalismens Omraade. Det er en Kamp mellem den theologiske Dannelse med de fra det theologiske Studium stammende Forestillinger og den verdslige Dannelse med dens materialistiske Instinkter; det er en Kamp mellem Rationalismen som Dannelse og Rationalismen som Raahed, men intet Andet, og naar

det hedder, at Rationalismen seirede og slog sig fast som Tilstand i den danske Kultur i Begyndelsen af det nittende Aarhundrede, saa vil det sige, at Tiden gjennemgik hin Gjæring uden at synke ned i Stupiditet og at Gjæringen lagde sig, da man fandt den Dør, ad hvilken man kunde vandre den sande Christendom imøde, hvilket vil vise sig ved at betragte den lidt nøiere saavel i Forhold til det, hvorfra den kom, som i Forhold til det, den selv blev til.

I den første Halvdeel af det attende Aarhundrede mødtes her i Landet to Erkefjender: Orthodoxien og Pietismen, der imidlertid have det tilfælleds med hinanden, at de begge fremkalde Rationalismen som en naturlig Reaction og begge indeholde en Misvisning, der kun i Rationalismen kan finde sin Rettelse. Orthodoxien endte med at forvandle Christendommen til en tom Intelligens og den kom ikke paa nogen unaturlig Maade til denne Slutning. Da Protestantismen brød frem af Katholicismen, maatte det i dens første Dage blive dens Opgave at fastsætte sit Lærebegreb, og dette maatte fastsættes ikke blot overensstemmende med det, Protestantismen vedkjendte sig som sand Christendom, men ogsaa saaledes, at det tydeligt kunde skjelnes fra det katholske Lærebegreb. Protestantismen er født i en polemisk Situation, og da den selv i mer end een Henseende hviler paa Friheden som Princip, fik den snart ikke blot Polemik udadtil, men Polemik inde paa sit eget Omraade. Den blev ikke blot en Kamp med Katholicismen, men den blev selv en Brydning af talrige Modsætninger, af hvilke jo navnlig den reformerte Opfattelse af Christendommen har voldt Protestantismen mange sure Timer. Her gjaldt det nu om at distingvere skarpt mellem de forskjellige Opfattelser, at definere sit Begreb med den høieste Grad af Bestemthed og forsvare det med de subtileste Grunde. Man disputerede i enhver Landsby, hvor Katholiker og Protestanter

stødte sammen og det var ikke umuligt, at hele Landsbyens religiøse Retning afgjordes for flere Generationers Vedkommende ved en saadan Disputats mellem den katholske Munk og den protestantiske Præst. Man disputerede i store Folkeforsamlinger, hvor ofte en lærd Theolog og berømt Disputator var indforskrevet fra et fremmed Land for at dæmpe et folkeligt Røre, der var vakt af et eller andet hedt Hoved, og man disputerede i store Concilier af Tidens lærdeste Mænd for at blive enige om det, hvorom alle Protestanter skulle være enige. Al denne Disputeren var nu ganske vist i Begyndelsen et sundt og naturligt Udtryk for Protestantismens religiøse Liv; kun havde det en slem Følge. Af disse Disputatser fremgik den protestantiske Kirkes saakaldte symbolske Bøger, dens Bekjendelsesskrifter, og det kunde ikke undgaaes, at der i Tidernes Løb maatte blive lagt en overdreven Vægt paa dem, saa at det snart gjaldt mere om at være i Overensstemmelse med dem, end om at være i Overensstemmelse med Biblen. Efterhaanden som Dannelsen steg og Livet skiftede Skikkelse, blev det vanskeligere og vanskeligere. Distinctionerne bleve bestandig finere og finere, bestandig ubetydeligere og ubetydeligere, og man kom bestandig længere og længere bort fra det, der var Centrum for det Hele. Det religiøse Liv blev til en Kjætterjagt og den religiøse Bevidsthed til en spidsfindigt udarbeidet, men i sit Væsen tom Intelligens, der uden at staae i noget organisk Forhold til den levende Virkelighed gjennem Menneskets Samvittighed, trælbandt Livet paa rent udvortes Maade under sine spidsfindige Regler. Hvor hurtig Protestantismen forfaldt, kan man see af J. V. Andreäs Skrifter. Han var Hofpræst i Stuttgart i Midten af det syttende Aarhundrede og har bittert, men træffende skildret Orthodoxien. „Vi have," siger han, „uendelig mange Skoler for Dialektik, Rhetorik, Grammatik og andre Kunster,

men faa, i hvilke der læres at elske Christum og Næsten, at være ydmyg og taale Fattigdom, at tøile sine Begjæringer og bære Korset. Vi ville hellere forklare end tilbede Treenigheden, hellere bevise Christi Nærværelse end ære ham til enhver Tid og paa ethvert Sted, hellere beskrive Angeren over Synden end selv føle den, hellere nedsætte Fortjenesten af gode Gjerninger end selv øve dem, hellere ofte gjennembladdre den hellige Skrift end indøve os den christelige Kjærlighed, kort, vi gjøre Religionen til en Videnskab, hvis Granskning er meget nyttig, ligesom Granskningen af Logik og Metaphysik, til at faae Ny for Lærdom af." Pludselig greb da Pietismen med Voldsomhed ind i dette Væv. Havde Orthodoxien lagt Vægten paa Lærebegrebets følgerigtige Udvikling, saa lagde Pietismen Vægten paa Lærens sunde Tilegnelse. Dette var naturligt og godt. Men havde Orthodoxien tabt sig i Lærens peripheriske Ubetydeligheder, saa opbrændte nu Pietismen sig selv i dens Centrale, og var Orthodoxien endt som en tom Intelligens, der bragte Religionen ud af Verden som noget Overflødigt, saa endte Pietismen i en sværmerisk Følelse, der bragte Religionen ud af Verden som noget Umuligt. I Pietismen kommer det an paa at være vakt, men den misforstaaer Opvækkelsen, naar den holder den fast i og for sig, thi Opvækkelsen er kun Portens Opladelse, den Port, ad hvilken man ligesaa let gaaer til Fanden som til Gud, og den faaer først sin sande Betydning, naar den som Gjenfødelse bliver en plastisk dannende Kraft, der gjennemtrænger og bemægtiger sig det hele Menneske fra hans Inderste til hans Yderste. At fastholde Stemningen, Gudberuselsen, som Andet end som Poesi fører til et hysterisk, sygeligt Aandsliv, og denne Sygelighed viser ogsaa Pietismen i sit Forhold til det virkelige Liv. Det er nemlig dens Særkjende, at den sætter den øverste Domstol tillige som den første, at den springer alle Mellem-

instantserne over og stevner Livets ubetydeligste Yttringer, som f. Ex. Dands, umiddelbart ind for Guds Aasyn, og spørger, om de kunne bestaae. De brændes op og derved gjør den Religionen og Livet umulige for hinanden. Men har nu Orthodoxien trælbundet Livet under en udvortes Regel og har Pietismen gjort det til en Ørk ved at svide hvert Græsstraa af, saa synes Rationalismen, den sunde Forstands Reaction, at være en meget naturlig Ting, thi den reiser sig fra Livets Krav paa Frihed og Fylde, og har Orthodoxien gjort Religionen overflødig og Pietismen gjort den umulig, saa er det et Spørgsmaal, om ikke Rationalismen, skjønt den begynder med at fornegte Religionen, dog alligevel er det historisk nødvendige Gjennemgangspunkt, ad hvilket Slægten naaer til det rette Forhold til Religionen; den kan idetmindste være det.

Fastholdt som Standpunkt er ganske vist Tilstanden i den danske Kultur i Slutningen af det attende Aarhundrede usſel, navnlig da med Hensyn til det Religiøse. Intet er kummerligere end naar en Tid bliver blind, naar dens Øine tabe Kraften til at see Gud og hele Verden forvandler sig til et bælmørkt Rum, hvori Tingene kun forsaavidt ere til for En, som man kan tage og føle paa dem, men det var netop Tilfældet her. Som Straalen kommer til Jorden, brydende sig forskjelligt efter det Rums forskjellige Beskaffenhed, hvorigjennem den gaaer, men dog bringende Lys, Farver og Varme til Jordens Overflade, og dragende Alt, som voxer, op imod Solen, saaledes kommer Ideen fra et bestemt Centrum, brydende sig forskjelligt i Livets forskjellige Sphærer, men dog bringende Sandhed og Værd ned i Livets smaalige, stykkevise Virkelighed og dragende Alt, som virker, op imod Gud. Saa at skjære Livets Sphærer fra hinanden og afsondre dem ved endelige Grændser, det er at skjære Ideens Straaler over, at gjøre Solen sort, at tabe

Gud. Naar man har forlangt en Ret uden nogen Moral, en Ret, der blot er en Mekanisme, og naar man har forlangt en Moral uden nogen Religion, en Moral, der blot er Tabellen over Pligterne, saa nytter det ikke, at man bliver staaende paa Halvveien og kun forlanger en Christendom uden nogen Christus; man har i Virkeligheden forlangt en Religion uden nogen Gud og nedsat Religionen til en Slags Politi i Statssamfundet, til en Nødvendighedsartikel, hvad ogsaa Voltaires bekjendte Yttring viser: „Hvis der ikke var nogen Gud, saa maatte man lave en.“ Man har ved at berøve Livets Sphærer deres Sammenhæng og afsondre dem endeligt fra hverandre forvandlet dem til en Slags Overdrev, hvor Mennesket, der handler, det være sig paa det retslige, det moralske eller det religiøse Omraade, ikke har anden Betydning end Kvæget, der græsser snart paa denne, snart paa hin Mark. Det er ynkeligt, og fastholdt som religiøst Standpunkt er denne gjærende Rationalisme usel, selv om man ikke blot har Øie for dens Raahed og Tøilesløshed, men ogsaa for den naturlige Oprigtighed, den tørre Kraft og respectable Forstandighed, den indeholder. Men Rationalismen, drevet til sin yderste Spidse, behøver ingenlunde at blive Døden. Den har i sin sidste, consequentest gjennemførte Skikkelse en Evne til at gaae ud over sig selv, til at forvandle sig til noget Andet, og til derved at blive det historisk nødvendige Gjennemgangspunkt for Sandheden. Naar nemlig et Menneskes Tro paa Christendommen, saaledes som Tilfældet var i Begyndelsen af det attende Aarhundrede, væsenlig støtter sig paa hans Tro paa Skriftens Inspiration, paa Biblen som Guds umiddelbare Aabenbaring til Menneskene, saa begynder han sin Rationalisme med at erkjende, at Skriftens Inspiration ikke lader sig bevise, og med at antage, at hans Forhold til denne Bog væsenlig ikke er anderledes end til enhver anden

Bog. Med Skriftens Inspiration falder det eneste Bevis, der kan føres for, at Christus var Guds Søn, og det næste Trin i Rationalismen er da Benegtelsen af Christi Guddommelighed. Men naar nu Rationalisten er kommen saavidt, at han benægter ogsaa Guds Tilværelse, fordi han erkjender, at heller ikke den kan bevises, saa er det vel muligt, at han, løst fra alle Baand, kun holdt af sin egen Fornuft, farer afsted som et vildt Dyr, eller at han kan sige, som Baggesen i sin Ode til Fornuften:

Forgjæves fremvanker i Natten mit Fjed,
Forgjæves hensamle de zittrende Hænder,
Selv Alteret sank — og i Offerets Sted
Paa Randen af Svælget den Offrende brænder.

Men det er ogsaa muligt, at den Tanke kan opstige hos ham: maaske kan dette ikke bevises, fordi det ikke skal bevises; maaske ligger det udenfor Bevisernes Verden, men er dog til; maaske er Menneskets Forhold til disse Ting et ganske andet end det, som dannes af Beviset, og da begynder maaske Udviklingen af et Troesforhold, en Optagelse af Underet i Bevidstheden, der er af en ganske anden Art og langt dybere end det, hvorfra Rationalisten oprindelig gik ud.

Saaledes er det nu gaaet til i Danmark. Fra Midten af det attende Aarhundrede arbeidede Fritænkeriet sig ud til den yderste Spidse og ved Aarhundredets Slutning stod den religiøse Bevidsthed paa Nulpunktet, hvor den benægter selve Tilværelsen af Gud, men neppe ere nogle Aar gaaede, før man begynder at vandre den samme Vei om igjen, kun at man nu gjør det baglænds. Omslaget skete pludselig og fremtræder ofte paa den løierligste Maade i den Enkeltes Liv. 1802 talte Balle med Bitterhed mod Fritænkerne og Menneskenes rasende Had til Religionen, men allerede 1805 fandt han det nødvendigt i en Tale ved Bispeordinationen

i Frue Kirke at advare mod en vis ny „Prophetiskhed", der havde vist sig i Menigheden. Det er Øhlenschlægers Digt: „Jesu Christi gjentagne Liv i den aarlige Natur", han mener og han sigter ligefrem paa det. Men ligesom han tog feil 1802, da han mente, at han kunde faae Forstanden til at forstaae Christendommen, saaledes tog han atter feil 1805, da han i hint Digt kun saae et nyt Bølgeslag af Vildfarelserne. Han anede ikke, at dette var Religionens, Underets Hjemvendelse til den menneskelige Bevidsthed, thi han kjendte kun een Adgang til den, nemlig Forstanden, og Veien gik tilfældigvis dennegang ad en anden, nemlig Phantasien. Ethvert Skridt, som det nittende Aarhundredes Rationalisme saa senere gjør, er et Skridt hen imod den sande Christendom, et Forsøg paa en dybere Tilegnelse af Christendommens Sandhed, et Tilløb til et mere ublandet Troesforhold i Religionen.

Ligesom det viste sig saavel paa det retslige som paa det moralske Omraade, at den almindelige Bevidsthed, trods sin tilsyneladende Ideløshed og trods de ulykkelige Urimeligheder, hvori den løb sig fast, dog alligevel arbeidede i Ideens Tjeneste, saaledes turde det nu ogsaa være klart, at den religiøse Gjæring, der ender i et religiøst Nulpunkt, dog indeholder en instinktmæssig Længsel efter, ja i sig selv er en fortvivlet Anstrengelse henimod en lykkeligere Tid, hvor den religiøse Ide tændes i Menneskenes Samvittighed og lyser igjennem deres Liv. Det er sandt, at denne det attende Aarhundredes almindelige Bevidsthed characteriserer sig med at forlange en Ret uden nogen Moral, en Moral uden nogen Religion, og en Religion uden nogen Gud, og det er sandt, at dette er usselt. Men det er ogsaa sandt, at i dette trøstesløse Arbeide banker Ideens Pulsslag, virker det Gamles Selvopløsning, skabes allerede det Nyes For-

udsætninger, og denne ulmende Gløb under Asken ville vi gjenfinde, naar vi nu fra Skildringen af den almindelige Bevidsthed i og for sig, gaaer over til Undersøgelsen af dens Yttringer i det selskabelige Liv og i Tidens poetiske Produktion.

IV.

Hvad er det selskabelige Liv egenlig for Noget? Hvad mener man egenlig med dette Udtryk? Ja, fornemmelsesvis veed jo Enhver det; Ingen misforstaaer det, naar han hører det, og Ingen tager Feil i Brugen af det. Enhver veed, at det selskabelige Liv er en Livsyttring, der svæver midt imellem at være et Arbeide og en Nydelse, uden at være nogen af Delene. Saasnart et Menneske taber sin Trang til det selskabelige Liv, saasnart det besværer eller trætter ham, saasnart det bliver et Arbeide for ham, saa er han i Reglen syg eller paa Vildspor, og saasnart han deri søger en Nydelse, hvad enten det er i den Forstand af Ordet, hvori man nyder et Konstværk, eller i den, hvori man nyder en stegt Gaas, saa er en Mand flau og en Qvinde coquet. Enhver veed, at i det selskabelige Liv aabenbarer et Menneskes Charakter sig allertydeligst og allerfinest, og dog vilde det være aldeles utilladeligt at bedømme ham alene efter hans Fremtræden der. Fremdeles — det selskabelige Livs Love, Regler og Vedtægter have deres Udspring fra den i en vis Kreds af Mennesker herskende fælles Skjønhedssands, og dog have de ikke det Allermindste at gjøre med Phantasien eller dens væsenlige Yttring i Livet, Konsten; det kan ikke danne sig, uden at Samfundslivets Grundinteresser, saavel de materielle, som de politiske, æsthetiske og moralske, have

opnaaet en vis Udvikling, og dog døer det øieblikkelig, saasnart dette dets Grundlag trænger sig ind i det og optræder selvstændigt. Fra hvilken Side man end betragter det selskabelige Liv, viser det sig at være et Begreb, som maa holdes svævende, ligesom Mahomeds Kiste, om hvilken der fortælles, at den er ophængt frit i Luften mellem to Magneter, saa at den, hvis den blev ulige tiltrukken af en af dem, øieblikkelig vilde falde. Begrebet er svært at bestemme, men een Side af Sagen er simpel og klar, nemlig det Spørgsmaal: hvorpaa beroer det selskabelige Liv? og hvad er det, som gjør, at man tillægger denne eller hin Skikkelse af det et større eller mindre Værd, saaledes at der har været Skikkelser af det, der forekomme os latterlige, og andre, der staae for os som ideale Leveformer, efter hvilke vi kunne længes med hele vor Sjæls Trang?

Nuvel — det selskabelige Liv beroer paa, at der forefindes en af Alle kjendt og af Alle anerkjendt Maalestok, som ethvert enkelt Menneske træder hen under og maaler sig paa. Derefter indtager han saa sin Plads, som Ingen gjør ham stridig, naar han har truffet sit Maal, men som Alle negte ham, hvis han har maalt sig galt; derefter bestemmer han de yderste, synlige Omrids af sin Færd imod andre Mennesker, medens derimod Sjælen i hans Handlinger, hans Bevæggrunde, blive, eller i det mindste burde forblive, ganske uberørte af, hvad Maalestokken har fortalt ham om hans Person. Saasnart denne i den almindelige Bevidsthed usynlig tilstedeværende Maalestok forstyrres og det enkelte Menneske begynder at maale sig med sin egen, vilkaarlige Maalestok, saa opløser det selskabelige Liv sig i Forvirring, og Raahed bryder ind i dette lette, glimrende Spil, hvor alle Livets Magter ellers møde, ikke til Kamp, men forsonede i Harmoni. Og hvor denne Maalestok endnu ikke har dannet sig, der findes slet ikke noget selskabeligt

Liv. Dette vil let sees. Lad os tænke os et ungt Samfund, saa udviklet i politisk og moralsk Henseende, at det fra denne Side betragtet ikke mangler Betingelserne for et selskabeligt Liv, men tillige saa ungt, at dets Cultur dels ikke endnu er Folkets almene Eie dels ikke endnu har vundet den Selvstændighed og den indre Fasthed, der gjør den til et plastisk Udtryk af selve Folkets Liv, og som den først kan opnaae ved hvert Øieblik at træde i Vexelvirkning med selve Folkets Hjerteslag, det vil sige, ved at blive en virkelig national Cultur. En saadan, blot sporadisk tilstedeværende Cultur, i hvilken de fremmede Impulser endnu ikke ere fuldt assimilerede, er ikke i Stand til at skabe en af Alle kjendt og af Alle anerkjendt Maalestok; men hvad bliver nu Følgen heraf? Et Menneske, navnlig da et begavet Menneske, kan ikke leve uden at faae sig maalt, thi saasnart Selvfølelsen vaagner, maa den stadfæstes, hvis den ikke skal blive uædel, og det Uædle har ethvert Menneske af Naturen Sky for. Findes der nu ingen almindelig, over Alle svævende Maalestok, som et saadant Menneske i al Stilhed kan maale sig selv paa og faae sig stadfæstet ved, eller rettere sagt, som maaler ham uden hans Vidende og maaske imod hans Villie, saa vender han sig til den Første den Bedste af dem, der staae ved Siden af ham, og om hvem han veed, at han er Noget. I en Balsal, i en Avis, i en Forening eller midt paa Gaden og af den urimeligste Grund angriber han ham og slaaes med ham, til han ligger under eller seirer; i begge Tilfælde har han faaet sig maalt. Seirer han, saa gaaer han til den Næste, og saaledes bliver han ved, indtil han har vundet paa Samfundets bedste Mand; thi i et saadant Samfund maa det enkelte Menneske ikke blot gjøre den Idees Gjerning, for hvilken han lever, men tillige udføre den almindelige Culturs Gjerning: at være Maalestok for Alle dem, der voxe op ved Siden af ham. Heraf følger

nu en Uro og Hadskhed i Tilstanden, og herved spaltes Forholdet mellem Mand og Mand til et blot Forhold af Over- og Under-, uden nogen Ligemand, der er stik imod det selskabelige Livs Ro og Velvillie, i hvilken Alle ere frie og Alle ere lige. Man kan under saadanne Omstændigheder finde glimrende Udtryk for Gjæstfrihed og stundom en meget skjøn Festlighed, thi alle Mennesker have Evne til at lade sig tugte under en enkelt Idee, men hin stille, straalende Samling af alle Livets Magter, af alle Livets Ideer, der burde kunne sammenlignes med Grækernes Olymp, hvor alle Guderne samledes, ikke for at kæmpe, men blot for at være salige, — den er en physisk Umulighed. Den Udenforstaaende troer, at han betragter et Samfund af Vikingenaturer, hvis oversprudlende Kraft og fuldblodige Lyst til Daad river det magelige, dvaske Selskabsliv itu, men han tager Feil: han betragter et ungt Samfund, i hvilket Culturen endnu ikke har mægtet at udarbeide en almindelig Maalestok, og hvor derfor Betingelsen mangler for et skjønt Selskabsliv, thi som sagt — det selskabelige Liv beroer paa, at der har dannet sig en af Alle kjendt og af Alle anerkjendt Maalestok.

Det er imidlertid ikke afgjort, at et selskabeligt Liv, der har dannet sig med en meget bestemt og af Alle lystret Maalestok, just derfor stiller sig for Betragteren som Noget, han beundrer og længes efter; ogsaa det Modsatte kan tænkes, nemlig at han foragter det. Det kommer nemlig an paa, hvad det er, der har faaet Hævd som Maalestok, og det kan være høist forskjelligt. Træder man i Handelsverdenen ind hos en stor Mand, saa seer man i hans Forstue en lille Sølvplade, hvorpaa der staaer et Aarstal indgravet; maaskee hænger der tre, fire eller flere saadanne med det samme Aarstal. I saa Fald vil man gjerne paa den modsatte Væg af Forstuen bemærke en eller flere lignende

smaa Sølvplader, hver med forskjelligt Aarstal. Hver Plade betegner, at den store Mand eier en Million, og Aarstallet angiver Tidspunktet, da han fik Summen. Man bukker for Millionerne; Millionerne ere Maalestokken. Længere ned blive Tusinderne det, endnu længere ned Dalerne og tilsidst maaler Husmanden sin Datters Beiler efter Størrelsen af den Gris, han eier. Det er raat, vil man sige. Aa ja, saamænd, men fra det Naturlige til det Raa er der ofte kun et meget kort Skridt. I den lærde Verden mødes man i Døren af en Mand, der siger: „Jeg har ædt syv fede Bibliotheker. Hvormange har Du faaet tillivs?" Kundskaberne ere Maalestokken. At kunne læse og skrive er der nødvendigt for overhovedet at være Menneske; at høre Forelæsninger og tage Examina er nødvendigt for at være dannet, og at være lærd er at have Værd. Det er latterligt, vil man sige. Aa ja, men det er dog bedre at være latterlig end at være raa. I den politiske Verden spørges der: „Hvormange Stemmer har Du i Thinget eller i Valgkredsen?" Man maa kjende en Minister eller en Redacteur eller i det mindste jevnlig spille L'hombre med en Rigsdagsmand, thi Magten er Maalestokken, og har man ingen Magt, ikke engang Skyggen af Magt, saa er man blot spisende og dandsende Medlem af det selskabelige Liv, men ellers er man slet ikke til. Det er maaskee „forfærdeligt", dog troer jeg ikke, at Forfærdelsen egenlig behøver at betyde saa meget. Saaledes gaaer det til overalt. Smaapigerne spørge hinanden: „Kan Du sye Hulsøm?" Tenorerne: „Kan Du tage det høie C?" I det Smaa har hver Kreds sin Maalestok, i det Store har hver afsluttet Cultur sin, og ligesaa nøiagtigt som Maalestokken i det Smaa afspeiler den Interesse, som behersker en vis Kreds, ligesaa nøiagtigt afspeiler den i det Store den Culturs indre Beskaffenhed, hvorudaf den er født. Om en vis given Tids selskabelige

Liv har noget Værd eller ikke, om det vækker Betragterens Beundring eller maaskee hans Latter, afhænger af, hvad der hersker i det som Maalestok, og denne er i sig selv ikke Andet end et stærkt sammendraget Billede af hele Tidens Cultur, en fast Fortætning af alle Tidens Interesser, Lidenskaber og Retninger, et Glimt, i hvilket Tidens Aand viser sit Ansigt uden Slør. Naar man derfor har sat sig i Besiddelse af den Maalestok, hvorpaa en vis Tids selskabelige Liv beroede, saa kan man ikke blot danne sig en Forestilling om, hvorvidt man gad have levet dengang eller ikke, men man har tillige erhvervet sig en meget nærgaaende Bestemmelse af den Tids Cultur.

Hvad var nu Maalestokken for det selskabelige Liv i Danmark ved Slutningen af det attende Aarhundrede?

Allerede Holberg gjør Hentydninger, der vise, at det, der udtrykte sig i det selskabelige Liv paa hans Tid, just ikke var det Ædleste, og at det, der kom ud deraf, just ikke var det mest Tilfredsstillende, og der er ingen Grund til at antage, at det skulde være blevet bedre i Slutningen af Aarhundredet. Ikke desto mindre bliver man dog noget forknyt, naar man opdager den Maalestok, hvorpaa Datidens selskabelige Liv beroede. Det var ikke Penge. Tvertimod, en Mand, som eiede mange Tønder Guld, ved hvis Formue store og heldbringende Foretagender sattes i Gang, ved hvis Virksomhed mange Familier fandt deres Livsophold, kunde i selskabelig Henseende blive behandlet som en Skovisk, og ligesaa raat som det er at gjøre Pengene til Maalestok, ligesaa taabeligt er det, ikke at have Sands og Agt for, hvad der staaer fast i Virkeligheden som en stor og indflydelsesrig Magt. Det var heller ikke Kundskaberne. Den lærde Mand, hvis Kundskabsmasser bidroge eller kunde have bidraget til at klare mangt et aandeligt Vilderede og drage heldbringende Ideer frem for Dagens Lys, kastedes til Side

som en ubrugelig Pedant. Selv i den lærde Verden fik Lærdommen først ret Betydning, naar den ved Embedsstilling var forbunden med Magt over Andre, og udenfor Republiken var den enten til Latter og Foragt eller Gjenstand for en løierlig, halv skeptisk Overtro, hvorom allerede Holberg veed at fortælle Et og Andet. Men er det latterligt at gjøre Kundskaberne til Maalestok, saa er det da endnu taabeligere ikke at forstaae, at enhver Slægt, der vil fremad, ligegyldigt paa hvilket Omraade, maa være i Besiddelse af store Kundskabsmasser, og det er en fjantet Inconseqvens at raabe paa Oplysning og praktiske Fremskridt i samme Aandedrag, som man haaner de Midler, hvormed det alene kan skee. Heller ikke var det Magt. Naturligvis bestemmer det altid til en vis Grad Menneskenes ydre Forhold, naar man har Magten over dem; men det danske Folk havde nu i en Række af Aar seet Magten i Hænderne paa Kammerlakaier og Skøger, og det havde nylig seet en tydsk Eventyrer springe det ene Aar op paa Thronens høieste Trin, for det næste Aar at blive halshugget paa Østerfælled, og disse Omstændigheder vare ikke skikkede til at fremstille Magten som noget Solidt, hvad den desuden aldrig kan blive et absolut Monarchi, hvor Enevoldskongens Lune og Vilkaarlighed egenlig er den eneste Magt. Men Magten udøvede overhovedet ingen synderlig Fortryllelse over Datidens Mennesker. Den tiltalte deres Egennytte, men ikke deres Phantasi. De kunde smigre for den, naar de vilde opnaae Noget; men en Borger i Kjøbenhavn, der meget vel forstod den Konst at være lækker mod Kongens Kammertjener, naar han vilde have en Rang, vilde ikke for nogen Pris have sat ham ved sit Bord, naar han gjorde Gilde, endsige at han, som det skeer i virkelig despotiske Samfund, skulde have sat Despotens Slave paa Høisædet og givet sit Bifaldsklap, naar Keiseren udnævnte sin Hest til Senator.

Snarere var det Magtens ydre Tegn, dens tomme, glindsende Skal, dens hule, buldrende Lyd, der berusede dem, thi saaledes forholder det sig: den egenlige Maalestok i Datidens selskabelige Liv var hverken mere eller mindre end hans Majestæts allernaadigste Rangforordning.

Man gjør sig i vore Dage i Almindelighed kun et saare svagt Begreb om, hvilken Magt Titel- og Rangvæsenet har havt over det danske Folk, dets Tænke- og Handlemaade, og man har Ondt ved at fatte, at det virkelig engang har afgivet den i det selskabelige Liv raadende Maalestok. Det klinger allerede ikke godt i vore Øren, naar Biskop Balle udbryder i beundrende Lovtaler over Hoffets Religiøsitet, fordi han som Hofpræst har seet en blaa Ridder knæle ved Herrens Alter og modtage Nadverens Sacramente nedenfor en Lakai og en Hofdame nedenfor en Gemakspige. Der er Ting, man ikke maa blive rost for, og hvor Lovtalen, i Stedet for at udsige Noget om Tingen selv, kun aabner et uhyggeligt Indblik i en Mands eller en Tids Tænkemaade. Imidlertid lod denne Sag sig maaskee ogsaa nok see fra andre Sider, men derimod skulde man jo næsten troe sig hensat i en Daarekiste, naar man hører, at Professorernes Piger yppede Klammeri i Frue Kirke, fordi de vilde tage Sæde efter deres Herskabers Rang, der ikke var ganske klar, eller naar man hører, at en Forelæsning maatte gaae ind, fordi Tilhørerne sloges om Pladserne, som de vilde have hver efter sin Rang. Den, der holdt Forelæsningen, var en Monsieur Green — Hr. kaldtes man i Almindelighed ikke, før man fik Rang — og hans Tilhørere, der skulde høre hans Forelæsninger paa Petersens Jomfrukloster over Naturvidenskaberne, vare, siges der, Handlende. Til sin Tid og paa sit Sted havde det ved kongelig Anordning været bestemt, at Koslagteren ved Høitideligheder skulde gaae foran Svineslagteren, og Svine-

slagteren foran Hesteslagteren, og saaledes ogsaa deres Koner, naar de gik til Kirke eller ved andre festlige Leiligheder. Dette gjaldt ikke mere og ikke i Kjøbenhavn; men hvor den kongelige Anordning hist og her lod et Vindue staae ufuldført i dette Aladdinspalads, hvortil den ønskede at omdanne Samfundslivet, der mødte strax den offenlige Moral og murede Vinduet færdigt. Det seer allerede løierligt ud at Ludvig Holberg ved Indvielsen af Sorø Academi ikke kunde komme til det kongelige Taffel, skjønt Academiet var oprettet for hans Penge, men derom lod sig maaskee sige Noget, der kunde see ud, som om der var Mening i det. Men det er fuldstændig komisk, naar en Digter af en Ode til Bredstrup Offersten, der findes i Augustheftet af „Minerva" 1792, i en Note gjør en Undskyldning, fordi han er saa dristig at kalde Amtmandens Fuldmægtig „Skriver", hvilket han var nødt til for Versemaalets Skyld; og man faaer atter et Indtryk af Daarekisten, naar Rahbek fortæller, at en Etatsraad i et Aftenselskab hos hans Fader holdt bevægelige Taler, fordi Preisler, der til alle Menneskers Forargelse var gaaet til Theatret, skjønt han var Søn af en virkelig Justitsraad, havde i et Stykke maattet kysse en anden Skuespiller paa Haanden, skjønt dennes Fader ikke var i Rangforordningen. Overalt, selv ved de utroligste Anledninger, mærker man, at Titel- og Rangvæsenet holdt hele Tidens Omgangsliv i sine Kløer, og det passede saaledes ind i Tidens hele Tænkemaade, ja voxede saa naturligt ud af den, at, havde det ikke allerede været opfundet andetsteds, vilde det upaatvivlelig være blevet opfundet dengang her. Naar en Mand øinede en Mulighed til at blive Kammerraad, kunde han ikke mere sove af Længsel derefter, og naar saa endelig den store Time var kommen, og han virkelig var bleven Kammerraad, saa besvimede han af Glæde. Himlen aabnede sig for hans Blik, og han saae

det samme Syn, som vor Tids mest betitlede og stærkest decorerede Poet i Danmark er kommen for Skade at see: fra den aabnede Himmel traadte Kongen og Dronningen ham imøde med al den Naade — som et Menneske behøver for at blive salig. Det var Rahbeks Faders høieste Stræben, hans Ideal her i Verden, engang at blive kongelig Embedsmand, og da Grevinde Schack, som havde tilsagt ham sin Bevaagenhed, tilbød ham en Tjeneste som Lakai i et andet adeligt Hus, afslog han det, skjønt han derved tabte Grevindens Protection; men han afslog det, ikke fordi han mente at være skabt til noget Bedre, men fordi han een Gang havde været constitueret til at bestyre et kongeligt Embede, nemlig som Toldbetjent, og den Værdighed, som derved var lagt over ham, vilde han ikke sætte til ved at trække i Andenmands Liberi. Det er en noget løierlig Logik, navnlig i vore Dage, hvor en Oberst, efter at have udmærket sig i den nordamerikanske Krig og have faaet sin Afsked, da man ikke mere behøvede ham, ganske rolig giver sig til at ernære sig selv og sin Familie ved at tælle Staalpenne i en Staalpennefabrik, men saaledes var Tiden. Rangforordningen greb saa dybt ind i dens Liv, at den ikke blot beherskede Selskabeligheden, men paa lidt nær ogsaa Moralen.

Naar nu en Maalestok er dannet saa ligegyldig for det, der egenlig udgjør Menneskets Værd, og saa uensartet med det, der egenlig danner Grundlaget for Forholdene i Menneskelivet, saa maa naturligvis det selskabelige Liv, der udvikler sig efter den, faae en temmelig tarvelig Skikkelse. I vore Dage er dog selve det at komme sammen, selve Samlivet, Selskabelighedens Formaal, og de Forberedelser, der gjøres til en Sammenkomst, betragtes dog, hvor store de end ere, blot som Midler til at lokke alle Samlivets Elementer frem og bringe dem til at yttre sig frit og skjønt. Men i hine Dage kom man ikke sammen for Samlivets, men for

Forberedelsernes Skyld. Man kom kun sjeldent sammen. At komme ubuden og uden bestemt Ærinde vilde selv hos Ens bedste Venner lettelig være blevet anseet for en ubegribelig Næsviished eller for noget endnu Værre. Men holdt man saa Selskab, saa var halvtredssindstyve Gjæster det mindste Tal, det var anstændigt at indbyde, og otte Retter Mad det Mindste, det var anstændigt at byde om; thi det, det gjaldt om, var, at krænke den, hos hvem man selv sidst havde været Gjæst og vise ham, at var han Kammerraad, saa burde man selv være Canselliraad. Der findes en Tale om „Selskabsglæderne i de blandede Selskaber og i Clubber", holdt af Gottsche Hans Olsen den 28de Januar 1791 i Sorø Club i Anledning af Kronprindsens Fødselsdag, og i denne Tale, hvis Læsning forresten gjør samme Indtryk, som naar man stikker Hovedet ned i en Dragkisteskuffe, hvis Herligheder ikke have været fremme for Dagens Lys i de sidste tredive Aar, klages der ynkelig over de selskabelige Sammenkomster. Megen Tid gik hen med ærgerlig Rangstrid om, hvem der skulde sidde øverst ved Bordet, saa paafulgte ondskabsfuldt Drilleri fra den, der kom øverst, og treven Ærgrelse fra den, der kom nederst, og saa endelig spiste og drak man formeget. Thi man drak godt i hine Dage. Jomfru Biehl fortæller i sine Breve til Bülow om en Mand, der skulde i Aftenselskab og derfor bad sin Vært ikke at presse ham til at drikke ved Middagsbordet. For at være sikker paa sig selv, puttede han Propperne af de Flasker, han havde tømt, i sin Lomme, og da han reiste sig, var han vel tilpas, thi han havde kun otte Propper. Naar saa Vinen virkede, kunde det nok hænde sig, at Stemningen blev vild; man omfavnede hinanden, græd og kyssedes, eller man sloges. Men i Reglen gik Alt til med stiv Ærbarhed og kun en stille Bagvaskelse listede sig fra den ene Ende af Bordet til den anden. Hvad det nemlig kom an

paa, var Værdigheden. Ligesom Lyksaligheden var Moralens Formaal, saaledes var Værdigheden det selskabelige Livs Formaal. Man gik i Selskab, ikke for at more sig ved at være sammen med Andre, men for at vise Andre sin Værdighed, og saaledes gik det alle Forhold igjennem, hvor Mennesket mødte Mennesket: Værdigheden var det Høieste. At faae sin Datter godt gift, kunde være rart nok, men at skulde gifte hende uden 100 Gjæster og otte Retter Mad, var saa stor en Forsmædelse, at selv en Blikkenslagermadame kunde ansee sig for blameret derved for hele sin Levetid. At miste sin Mand kunde være tungt nok, men at skulle lade ham begrave uden et saa stort Antal Karether i Ligfølget, som Naboen havde havt, da han døde for ti Aar siden, det var ikke til at overleve, og det var meget sandsynligt, at den Døde ikke fandt Ro i sin Grav efter den Skam. Man følte ikke nogen Trang til at være Noget i og for sig selv, men kun til at være Noget i Sammenligning med Andre. At stille til Skue var Formaalet gjennemgaaende i alle det selskabelige Livs Forhold, og man kan ikke finde det underligt. Et saadant Liv var en consequent Dannelse af den Maalestok, hvorpaa det beroede, og denne Maalestok var igjen i fuldkommen Overensstemmelse med det Culturliv, hvorudaf den var født, og hvori den kom til Herredømme.

Naar en Tids almindelige Bevidsthed har skudt Uendeligheden ud af Tilværelsen og sidder med Endelighedens Brokker tilbage; naar den har glemt, at Alt, hvad man i Verden betragter eller eier, veed eller virker, kun kan haves eller sættes, i Sammenhæng med, ja i Kraft af det Uendelige, der er Tilværelsens Væsen og Grund, og naar den har udført denne Udelukkelse, ikke i bacchantisk Rus, hvor det physiske Liv bliver sig selv nok, ikke i hvirvlende Tummel, hvor det Haandgribeligste kan blive det Bedste, men i nøg-

tern, ædruelig Forstandighed, saa er der ikke mindste Grund til at en saadan Tid i den selskabelige Samfærdsel mellem Mand og Mand skulde føle Trang til en Maalestok, der gik ud over Mennesket, betragtet som Talstørrelse, og sigtede paa hans absolute Værd, eller udover Livets Forhold, betragtede som vilkaarligt og blot af endelige Hensyn fastsatte Former, og nærmede sig dem som Udtryk for en levende Ide. Naar man i en Dommer kun seer en Person, der er sat til at slaae op i et Tabelværk for at bestemme Straffen for en Forbrydelse; i Moralen kun en Pligtopfyldelse, der ikke lader sig begrunde uden ved phantastiske, tilsidst endogsaa uholdbare Idealer, og i Religionen kun en ideløs Nyttighedsgjenstand, som Staten kan bruge til at holde den uoplyste Pøbel i Ave med, saa giver det sig af sig selv, at man i et Menneske heller ikke seer Andet end Kammerraaden, og det er ganske i sin Orden, at Maalestokken, hvorpaa det selskabelige Liv beroer, bliver et Titel- og Rangvæsen, det mest Udvortes af Alt.

Dog maa man, hvis man vil forstaae Livet i hine Dage ret og bedømme det retfærdigt, lægge Mærke til, hvilket forunderligt, phantastisk Sving det har overalt, og hvilken bitter Mangel paa Livsglæde der sidder som et sviende Saar og smerter midt i det. At det ingenlunde var uden Phantasi, finder man i „Erindringer“ fra hine Dage de mest træffende Smaabeviser paa. Struense afskedigede, som bekjendt, en stor Mængde Embedsmænd, og gjorde det meget pludselig og, som Folk mente, med stor Vilkaarlighed, hvilket frembragte en ikke ringe Forskrækkelse. Disse Afskedigelser oversendtes Vedkommende ved en Staldkarl, der tilfældigvis red paa en hvid Hest, og nu spurgte man hinanden om Aftenen, naar man kom sammen: hos hvem har „den hvide Hest“ været idag? Hvilken Phantasi ligger der ikke i dette lille Træk! Men man blev ikke

staaende ved at have Phantasi; man gik ud over Stregen og blev phantastisk. Hvert Øieblik slaaer Phantasien over i det hult Phantastiske og et tomt Phantasteri stikker da Hovedet frem tvers igjennem Livets ellers saa nøgterne Forstandighed. Det kunde ikke være anderledes. Oplysningens Tidsalder fostrede Folk som Cagliostro og Mesmer, som Schwedenborg og Pater Gassner, og den var nødt dertil, thi paa en eller anden Maade maatte dog den arme, af Forstanden paa alle Sider trængte og trykkede Phantasi skaffe sig Luft. Nu have rigtignok de Spilopper, som Phantasteriet anstillede i Forstandens alvorlige Skole, herhjemme ikke det afstikkende Præg af halv sværmende, halv koglende Mystik som paa saamange andre Steder, men alligevel ere de kjendelige nok og for at gjøre opmærksom paa dem, behøver man ikke at gribe til saa barokke, enkeltstaaende Træk som det, at Præsten Lassenius søgte Audiens hos Kongen for at foreholde ham Hoffets Vellyst og Vanart, iført sin Ligskjorte og med Bibelen under Armen, thi selve Livets store Former vare phantastiske. Naar en Dreng i sine vaagne Drømme digter sig selv om til en Keiser, der kjører i Sølvkareth, saa er det phantastisk; men naar en voxen Mand ikke blot i sin Tiltale til, men ogsaa i sin hele Betragtning af en anden Mand ikke blot springer hans Navn over, der er Tegnet paa hans Person, men ogsaa hans Stilling, der er Tegnet paa hans Virksomhed, og betegner ham ved Noget, som ingensteds har hjemme, saa er dette visselig ikke mindre phantastisk; det er det endogsaa i en saameget høiere Grad, som dette skal forestille Alvor og ikke saaledes som Drengens Drømmeri er ledsaget af en dunkel Fornemmelse af, at det er Tant. Men saaledes sprang vore Forfædre overalt med et Sæt udover hele Virkeligheden og havnede i en ganske tom Tilskuestillen, et Phantasteri, der i Livets forskjellige Sphærer og i Sam-

fundets forskjellige Kredse ofte antog de barokkeste Former. Man ansaae uden videre Struenses Synder for Aarsagen til den usædvanlig strenge Vinter 1770—71, og da han skulde henrettes, fik man kun ved en List Tømmerlauget til at reise hans Skaffot, thi Sligt kunde der da umuligt være „Held" ved, skjønt det da heller ikke let indsees, hvad „Uheld" den Forretning egenlig skulde kunne paaføre Lauget. Den 8de April 1783 gik hele Kjøbenhavn og ventede paa, at en græsselig Orkan, hvis Lige aldrig havde været til før, skulde bryde løs, nedhvirvle Frue Kirkes Spir og omstyrte mange Bygninger, hvilken Orkan naturligvis længere ned i Massen blev til et uhyre Jordskjælv, der skulde opsluge hele Byen, og blandt de gamle Kjærlinger endte den med at blive et stort Bulder, i hvilket Verden skulde forgaae; hele Byen var i Sæk og Aske. Egenlig var Spaadommen om denne Orkan nok kommen fra Kratzenstein, en noget vel aandrig Tydsker, der var ansat som Professor i Physik ved Universitetet, men formodenlig har den dog nok hos ham selv seet lidt anderledes ud. Et andet latterligt Exempel paa Datidens Overtroiskhed og paa den naragtige Sandseløshed, hvori Folk kunde fortumles ved de allersimpleste Ting, fortæller Øhlenschlæger i sine „Erindringer". Hans Fader, der boede paa Frederiksberg Slot, hvor han var Slotsforvalter, kom en Nat temmelig sent hjem fra sit Quadrilleparti og opdagede nu, at der stod et Vindue aabent oppe i Taarnet paa Frederiksberg Kirke. Med sin Hovednøgle lukkede han sig da ind, men kom uheldigvis til med det Samme at lukke sig inde i Taarnet, da Nøglen ikke passede indvendig fra. Endelig hørte han Vægteren komme gaaende nede i Pilealleen, og han raabte ud efter ham, men da denne mærkede, at der var noget Levende i Kirketaarnet, blev han saa forfærdet, at han styrtede afsted det Bedste, han kunde, og den gamle

Øhlenschlæger maatte blive staaende. Imidlertid er der intet Underligt i, at en Slægt, hvis tørre Forstandsmæssighed er bleven tom og uden Sammenhæng med den levende Sjæls dybere Trang, fortumles i slig Overtro. Vil man være fast, maa man søge sin Fasthed i det Hele og ikke i det Enkelte. Netop den, der troer, at det enkelte Forstandsmæssige og det haandgribelig Solide er det eneste Faste, er allermest udsat for at havne i Overtro og Phantasteri.

Heller ikke var der i dette ødsle, overdaadige, epikuræiske, ja cyniske Liv nogen virkelig Livsglæde; thi hvad er Livsglæde? Naar et Menneske tilhører Jorden saa helt og holdent, at han bliver glad blot ved at see Solskinnet lege hen over dens Overflade, og naar han alligevel tilhører Himmelen saa fuldt og fast, at han ikke kan see Solen synke, uden at føle Uendeligheden og Evigheden dæmre omkring sig; naar han har sin Glæde og sin Tryghed i det, som er fælles for alle Mennesker, som ethvert Menneske faaer blot ved at leve, saa er han livsglad. Ganske vist gives der høiere Glæder end den, at see Solen skinne, og dybere Udsigter ind i Evigheden end den, som en blot naturlig Ideeassociation bringer til at dæmre for Sjælen; men naar et Menneske skal vinde det Store ved at tabe det Smaa, saa er han allerede syg og træt, og vore Forfædre havde hverken det Store eller det Smaa. De havde ikke deres Glæde ved det, som Alle eie, men kun ved det, som ingen Anden eiede, men denne Glæde er Tomhed, thi den er Nag. Derved fremkommer det mærkelige Syn, at den nye Tid, da den kom, stod overfor den gamle Tids Prosaiskhed som Realisme, som en Tilbagevenden til Virkeligheden, som et dybere Greb i dens Masse, og overfor den gamle Tids Epikuræisme som en fuldere, rigere Livsnydelse, som et dybere Drag af Glæden i Livet, men dette

Syn har fuld Sandhed, thi den gamle Tid var prosaisk, men phantastisk, epikuræisk, men uden Livsglæde.

Lidt efter lidt optog imidlertid dette Selskabsliv Elementer i sig, der nødvendigvis, efterhaanden som de fik Raaderum, maatte opløse de Former, hvorigjennem det yttrede sig, tilintetgjøre den Maalestok, hvorpaa det beroede, og skabe en anden. Jeg skal nævne nogle saadanne.

I Midten af forrige Aarhundrede begyndte man at spille Kort her i Kjøbenhavn. Endnu paa Holbergs Tid blev Kortspil anseet for en udenlandsk og fornem Mode, som det kun var Hoffet og de Store tilladt at følge, men som for Borgerfolk ansaaes for at være, hvad man dengang kaldte en fordærvelig Vellyst. Men tyve Aar efter var det ikke desto mindre meget almindeligt netop mellem Borgerfolk og en væsenlig Bestanddel af det selskabelige Liv. Henimod Slutningen af Aarhundredet var det ganske almindeligt, at en Mand fik sit Parti hver Aften, L'hombre, Piqvet, Quadrille eller hvad alle disse Spil nu hedde, og hvor stærkt man var optagen deraf, viser en lille Anekdot, Rahbek fortæller. Hans Fader var en Aften hos en Familie, hvor man ved Uforsigtighed kom til at stikke Ild i nogle Dameklæder, der hang i et Skab. Den gamle Rahbek sprang da til, greb fat i Klæderne, fik dem ud af Skabet og slukkede saaledes Ilden, men forbrændte med det Samme begge sine Hænder saa stærkt, at Selskabet i første Øieblik blev angst derover. Da tog En af de Tilstedeværende Spadille op fra L'hombrebordet og holdt den hen for hans Øine, thi kjendte han endnu den, saa fattedes ham ingen Ting. Storm skrev en „Hymne til Spadille", hvis Ironi vistnok træffer ganske godt.

Om Krampe og Gigt skal forvolde,
(Som tidt i din Tjeneste staaer)
At ei mine Fingre kan holde
Dig og dine Sødskende meer;

Saa skal Du dog aldrig fortrænges
Af dette Dig hengivne Bryst,
Men smukt i en Ramme ophænges,
Mig daglig til Øinenes Lyst.

Ved Gilder begav man sig efter Maaltidet ind i Husets store Sal, der dengang hørte med til enhver velstaaende Borgers Beboelsesleilighed, og her var da opstillet et helt eller halvt Dousin Spilleborde, hvorom hele Selskabet, Damer og Herrer, Unge og Gamle, ordnedes. Efter et Øieblikks Forløb forsvandt da al Larm og Støi. Der blev saa stille i Salen som i en Kirke, og man hørte ikke Andet end Ordene: Solo, Pas, gagné, perdu o. s. v. Vee den stakkels Stymper, der, saaledes som Steffens, ikke kunde spille Kort! Selskabet var gjort for hans Skyld, men der var ikke noget Menneske, som ændsede ham mere. Ogsaa paa offenlige Steder spillede man Kort. Rahbek fortæller, hvorledes han i sine Studenteraar, 1765—67, i lang Tid gik hver Morgen Kl. 9 op paa det Neergaardske Kaffehus for at faae sin Halvstillings-Piquet. Herved tjente han saa Meget, at han om Eftermiddagen paa samme Sted kunde indlade sig paa en mere indbringende L'hombre, i hvilken han almindeligvis fortjente saa Meget, at han derfor om Aftenen kunde gaae paa Comedie (Billetten kostede 2 Mk.) og efter Theatertid besøge Madam Barfreds Restauration, hvor han nød en Carbonnade til 1 Mk., et Stykke Brød til 1 Sk. og en Pægel Vin til 6 Sk. Det var et interessant Liv, vil man sige, og i det Hele taget vil man neppe i vore Dage ansee Kortspillet for nogen synderlig aandfuld eller heldbringende Syssel; men der er dog noget Nivellerende, Ætsende og Opløsende ved det, som netop kom tilpas overfor Datidens herskende Daarskab. I Kortspil gjælder intet Venskab, siger Ordsproget. Der gjælder heller ingen Rang. Naar Modspilleren i det afgjørende

Dieblik har Spadille paa Haanden, bliver man Bête enten man er Etatsraad eller Skræddersvend, og der kan neppe være noget Spørgsmaal om, at Kortspillet, der var blevet en Passion for Datidens Mennesker, jo har gjort Sit til at opløse den stive Rangfølge, hvori Selskabslivet havde forstenet sig.

Af endnu større Betydning for Udviklingen af et friere og friskere Selskabsliv og for Dannelsen af en sandere og ægtere Maalestok i Samfærdselen mellem Mand og Mand, var det Clubliv, der i Slutningen af det attende Aarhundrede udviklede sig i et saa uhyre Omfang. Den første Gang, Clubber omtales i Kjøbenhavn, er under den Spænding, der udviklede sig mellem Ewald og Wessel, og som vedvarede adskillig Tid, efterat Begge vare døde. Det var nemlig ikke et Brud mellem to Personer, men en Brydning mellem to Interesser. Snart fremstiller denne sig som en Disharmoni mellem selve Folkecharakterens to naturlige Elementer: Alvoren og Lunet; snart som en Strid mellem to æsthetiske Principer: Indholdet og Formen; snart som en Uenighed mellem to literaire Magter: Productionen og Kritiken; snart som en Kamp mellem to Factorer i en Helstat: det Danske med et tydsk Forbillede og det Norske med et fransk. Men hvor mangfoldigt Indhold end Spændingen havde, spidsede den sig dog til som en Strid mellem to Partier, og Ewalds og Wessels Navne bleve indskrevne paa Fanerne, ja man har endog Exempler paa, at danske Mænd, der holdt med Wessel, antoge en norsk Accent i deres Udtale. Ewalds Parti samlede sig hos Madam Neergaard i Badstuestræde, Wessels hos Vintapper Juel i Sværtegade, og paa begge disse Kaffehuse havde vedkommende Partier et Værelse ovenpaa, adskilt fra den egenlige Gjæstestue, hvor deres Forsamlinger holdtes, og hvortil Ingen fik Adgang uden at indføres af et af de ældre Medlemmer og ligefrem

optages af de andre. Af hvad Art nu Livet har været i disse Forsamlinger, er det vanskeligt nok at sige noget Bestemt om. Paa den ene Side tør man ikke forestille sig det i Lighed med, hvad der nutildags foregaaer i en Generalforsamling; thi det forbød hele Tidens aandelige Skikkelse. Paa den anden Side er det dog vist, at det, der her fik Fasthed som Selskabets Mening, gik ud over hele Byen og fik praktisk Betydning. Heller ikke tør man forestille sig disse Samlinger som blot lystige Lag, endnu mindre som vilde Orgier, thi det blev til enhver Tid anseet for en Ære at være Medlem af disse Selskaber. Men alligevel gik det dog noget frit til, siden Biskop Balle, der dengang var Professor ved Universitetet, kunde finde det passende at advare sine Tilhørere for Madam Neergaards Kaffehus, som dog i det mindste i Eftertidens Øine staaer langt mere nøgternt og ædrueligt end det norske Selskab hos Vintapper Juel. Nærmest har det vel været, hvad vi ogsaa nutildags kalde en Club, en Forsamling, hvis første Formaal er Selskabelighed, men hvor der dog ikke er Noget til Hinder for, at Selskabeligheden i et vist givet Øieblik opsluges af en praktisk Interesse og Livet faaer en Tendens. Saadanne Clubber dannede der sig snart i en saadan Mængde, at det mod Slutningen af Aarhundredet blev ganske almindeligt, at en Mand tilbragte sin Aften udenfor sit Hjem, og der gaaer i det mindste Sagn om, at nogle af disse Clubber have havt temmelig løierlige Formaal og sat deres Medlemmer i Sysselsættelse paa en curieus Maade; Rygtet fortæller saaledes om en Club, der var sammensat baade af Mandfolk og Fruentimmer, og hvis Formaal hverken var meer eller mindre end at virke for Naturlighed i Klædedragten, en Virksomhed, som Politiet nok fandt sig foranlediget til at standse. I Førstningen gik ellers Qvinderne ikke i Club; 1784 var det kun Mandfolk, der samledes der.

Men man kan see af mange Skildringer i „Den danske Tilskuer“, at Clublivet i Løbet af ti Aar aldeles skiftede Charakter. Qvinderne kom ind i Forsamlingerne og med dem fulgte Baller, Assembleer, Maskerader, Concerter, store Spisegilder og andre kostbare Adspredelser. Det er overhovedet et af Tilskuerens Yndlingsæmner at fortælle om en eller anden Daphne, Lalage eller Amaryllis, hvorledes hun ved at tage Deel i Clublivets Forlystelser adspredes, besmittes, forføres, inderlig brydes, og da efter en kort Tids Forløb vender tilbage til Familielivet for at skjule sig og bortgræde Resten af sit Liv i Anger over de lystige Øieblikke, hun har bortdandset paa Clubsalens Gulv. Men man maa her, som ved Alt, hvad Rahbek har skrevet, være lidt varsom med uden videre at overføre det paa Virkeligheden. Han var altfor usikker til at opfatte den og altfor usund til at bedømme den, og det vilde maaske nok være lidt uretfærdigt, men dog ikke ganske usandt, naar man sagde om „Den danske Tilskuer“, at den ved at ivre mod Feil og Laster, som for største Delen kun fandtes i Moralistens egen ophidsede Indbildningskraft, netop selv lærte sine Læsere dem.

Vil man nu ganske i Almindelighed fra vor Tids Standpunkt fælde en Dom over dette Clubliv, saa kan den neppe Andet end komme til at lyde temmelig ugunstig; thi det er ved første Øiekast indlysende, at det opløser Alt, hvad der hedder Familieliv, og i den Bevidsthed, hvormed vi leve, staaer netop Familielivet som Idealitetens egenlige Bærer, uden hvilket det hele Samfundsliv vilde forvandle sig til en tør, idéløs Mechanisme, forsaavidt det ikke ligefrem opløstes, og det staaer for os som den Form af Livet, hvori Personlighedens Ideal til en vis Grad finder sin fuldeste Virkeliggjørelse. Heri har vor Tid nu vistnok fuldkommen Ret, men man maa betænke, at Familielivet bliver en tom Form, naar det ikke har enten Arbeidet eller ogsaa

en stor Sum af almene Livsinteresser og en betydelig Grad af Dannelse til sit Indhold. Saasnart en Familie, saaledes som det var Tilfældet med Familierne af Middelstanden her i Danmark i Slutningen af det attende Aarhundrede, er bleven saa velstaaende, at Arbeidet indenfor Familiens Kreds kun bliver en Sysselsættelse, saa maae Familiens enkelte Medlemmer have Interesse for mange Ting, og Dannelsen maa have sat dem i Forbindelse med Meget i det almene Liv; ellers bliver Familielivet ikke blot tomt men fordærveligt. Et Menneske, der flagrer omkring paa offenlige Steder og forfalder til Udskeielser, er ikke sjeldent i sig selv sundere og med Hensyn til sin Skæbne bedre faren end den, der sløves, blødagtiggjøres og maniereres af et tomt Familieliv. Men et saadant Indhold manglede Datidens Familieliv ganske. Der er unegtelig Noget i Jeronimuses Husliv, der tiltaler Betragteren, nemlig hans Hustugt, thi det er i sin Orden, at Herren i Huset ogsaa virkelig er Husets Herre. I et Husliv skal man gjenkjende Manden i Alt, lige ned til den Form, hans Meubler have, og man skal gjenfinde ham i Alt, thi det skeer Alt for hans Skyld. Al den Skjønhed og Ynde, al den Aand og Dannelse, al den Tryghed og Glæde, der rummes i hans Husliv, skal have sit Grundlag og sin Hensigt i ham; en Mand er Despot i sit Hus, naar Huset er, som det skal være. Men han maa være Despot paa Grund af sin Aands Styrke og Overlegenhed, paa Grund af sit Arbeides og sin Virksomheds Betydning, paa Grund af, at han er Mand og hans Husstand indviet ved hans Hustrues Kjærlighed; men han maa ikke saaledes som Jeronimus være Despot i Kraft af en nedarvet Sædvane, som han haandhæver med ligesaa snevert Hjerte som indskrænket Forstand. I saa Fald fortjener han kun saaledes som Jeronimus at blive narret, og overfor et saadant Familieliv

havde Clublivet virkelig en god Gjerning at gjøre. Det tog Jeronimus og Leander bort fra Magdelone og Leonore, men kun for at sende dem tilbage som friere, mere oplyste og stærkere Mænd, thi i Clubben lærte de to gode Ting. Først lærte de at samtale. De fik at føle, hvilken Belæring, hvilken Væxt og hvilken Glæde Meddelelse og Tankeudvexling i en Samtale kan have, og naar man har hørt paa det tomme Ordskifte mellem Jeronimus og Frants om, hvad Kaffe, Sukker „og andre saadanne nye Allamoder" koste, saa har det noget Overraskende, ja Rørende ved sig at træffe den unge Rahbek og den unge Pram siddende paa en Trappe i Gothersgade og fortærende i Hast hver sin Hvedetvebak, for efter dette Maaltid uhindret at kunne hengive sig til en Samtale om, hvad der laa dem paa Hjerte. Den gamle, blytunge Taushed med dens dumpe Dunkelhed i det Indre forsvandt og gav Plads for Klarhed og Sikkerhed forinden, Aabenhed og Lethed foruden. Dernæst lærte de, at der var andre Mennesker til i Verden end de selv. Der herskede i det attende Aarhundrede en saadan Adskillelse mellem de enkelte Stænder, at ikke blot alt egenlig Almenliv derved blev umuliggjort, men at det Almenliv, der kom til Yttring, endogsaa nærmest kom frem paa Grund af det Had, der fandtes imellem Stænderne. Jacob von Thybo og Stygotius sloges ikke blot i Comedien; de sloges ogsaa paa Tilskuerpladsen, ja de sloges paa Gaderne og i Literaturen. Først i Clublivet opdagede Lieutenanten, at Studenten dog ogsaa var et Menneske, og Studenten, at Lieutenanten dog ogsaa kunde have Dannelse, og det kunde ikke undgaaes, at her, hvor de forskjellige Stænder, Aldere og Vilkaar traf sammen, stillede lige under de samme Love, maatte der lidt efter lidt uddanne sig en Maalestok for det selskabelige Liv, der ikke som Rangforordningen holdt sig til det rent udvortes, men hvilede paa Bestemmelser,

der stod i nærmere Sammenhæng med det, der udgjør et Menneskes egenlige Værd som Menneske.

Hvad der nu blev Maalestok i den nye Tid, vide vi Alle, thi til en vis Grad bruge vi den jo endnu; men skulde jeg i den gamle Tids, i det attende Aarhundredes selskabelige Liv nævne et Træk, i hvilket man finder den nye Maalestok ikke blot forberedt, men ligefrem ifærd med at danne sig, saa vilde jeg nævne Datidens Raseri for at spille Comedie. I Rahbeks „Erindringer" faaer man meget Mere at læse derom, end man ønsker, men da man tillige træffer det omtalt hos Øhlenschläger, hos Steffens, ja næsten hos alle Forfattere, der have levet i hine Dage, kan man deraf slutte, at det ikke blot var Rahbeks, men hele Tidens Lidenskab at spille Comedie. Der vrimlede af Foreninger med dette Formaal, og enkelte af disse have havt Betydning for vor Literatur og vor Konst. 1778 bragtes saaledes Ewalds „Balders Død" paa Scenen ved en Privatforestilling paa Hoftheatret af det saakaldte „dramatiske Selskab", der var stiftet af Schwarz og Rosing, og væsenlig bestod af yngre Skuespillere, og denne Opførelse gav Anledning til, at Stykket componeredes og bragtes paa det kongelige Theaters Scene. 1780 stiftedes det bekjendte Borups Selskab, der har bestaaet til langt ind i dette Aarhundrede, og havt mange af Samfundets betydeligste Borgere til Medlemmer. Men foruden disse og flere, der have faaet et Navn og havt en Betydning for vor Konst, hørte det dengang til Dagens Orden, at unge, opvakte Mennesker sluttede sig sammen i, som oftest, hemmelige Foreninger, hvor man spillede Comedie, saavel danske Originaler som Oversættelser navnlig fra Fransk, og hvor man senere i Samling udøvede Kritik saavel over Stykket som over Udførelsen. Endogsaa J. P. Mynster omtaler flere saadanne Foreninger; selv var han Medlem af en, der

havde sit Forsamlingssted i Landemærket. Han spillede her Fruentimmerroller og tog sig efter Claus Pavelses Forsikkring meget smukt ud, en Yttring, der er ganske løierlig at læse for den, som kun har seet Mynster som Olding, i Ornat, med Ordener paa, og da modtaget dette uforglemmelige Indtryk af, at en saa ophøiet Værdighed og en saa dyb Visdom sjeldent i nogen Menneskeskikkelse har udtrykt sig i en saa skjøn Forening med sin Velvillie og stille, klar, kvægende Menneskekjærlighed. Med Comediespillet forenedes ogsaa almindeligere literaire Formaal, f. Ex. Øvelser i at skrive orthographisk. Som bekjendt fortsatte dette Comediespil sig en Snes Aar ind i det nittende Aarhundrede, indtil det endelig i Trediverne døde hen, deels fortrængt af andre Interesser, deels dræbt af J. L. Heiberg, for hvem det var en Vederstyggelighed. I sin første Fremtræden var det dog en meget naturlig Sag og havde sin Betydning for den almindelige Culturudvikling. Det gaaer et Folk, som det gaaer det enkelte Menneske. Det Første, en opvakt Dreng vil, naar han har læst et Drama, er: han vil spille det; det er simpelthen en Fordring i hans Phantasi, og melder denne Fordring sig ikke, saa er det, fordi han ingen Phantasi har. Men hvad var nu naturligere, end at det danske Folk, som nylig havde faaet en dramatisk Literatur og et Theater, der viste, hvad en saadan Literatur skulde bruges til, nu selv gav sig til at spille Comedie? Det kunde ikke være anderledes, og det er saa langt fra, at heri var noget Pjanket, at der tvertimod laa noget Kjækt og Opvakt i det hele Forhold. Sin Betydning for den almindelige Culturudvikling fik dette Comediespil imidlertid ikke derved, at det opdrog gode Skuespillere. Tvertimod kan det nok antages at have opelsket gale Nykker i mangt et Hoved, og det har bevislig et Par Gange givet Anledning til uheldige Debutter. Der er en uhyre Forskjel mellem at spille Co-

medie som Konst og som Privatfornøielse for Ens Venner og Bekjendte, en Forskjel, der kan være vanskelig at opdage og er endnu vanskeligere at forklare; men Erfaringen viser, at store Skuespillere aldeles ikke due til private Forestillinger og omvendt. Derimod er det indlysende, at hvor Mennesker samles for at spille Comedie, der maa indtræde en Bedømmelse af dem efter deres Skjønhed og Phantasistyrke, efter deres ydre og indre Begavelse, og efter den Magt, de have til at bruge disse Evner, og i Virkeligheden var dette Comediespil den snevre og lidet indbydende Trappe, ad hvilken den almindelige Bevidsthed naaede hen til Følelsen af, at Geniet og den naturlige Begavelse er en Magt og har et Værd i Menneskelivet, der gjør dem langt mere skikkede til at være Maalestok i det selskabelige Liv, end Hans Majestæts allernaadigste Rangforordning.

Det er i disse Svingninger i det selskabelige Liv, Kortspillet, Clublivet og Comediespillet, at den gamle Maalestok brydes og den nye dannes. Man begynder at sætte Geniet, Genialiteten, Begavelsen som det, man maaler efter, som det, der er Menneskets Værd og Livets Indhold, det vil sige: Aladdin er ifærd med at fødes.

V.

I „Den danske Tilskuer", første Aargang 1798, Nr. 51, staae nogle „Anmærkninger over Spillesygen". Her læses følgende: „I et stort Selskab kan sjelden eller aldrig nogen Conversation finde Sted; der maa nødvendigen komme mangfoldige sammen, der have faa eller næsten ingen Punkter, hvori de berøre hinanden; Spil er da et almindeligt Foreningsmiddel. Hin er Embedsmand og har Hovedet fuld af Erklæringer og Resolutioner, og Ansøgninger, og Regnskaber, og Antegninger; denne er Militair og Maneuvren og Revuen ere Gjenstanden, hvorpaa hans hele Opmærksomhed har været fæstet; den tredie er Videnskabsmand og havde egenlig Lyst til at entretenere de øvrige med Græsk og Latin eller med lærde Kjævlerier; en fjerde er igjen Handelsmand, og Vexelcoursen, og den ny Bank ere de Ideer, som ligge øverst i hans Sjæl; den femte er maaske Hofmand, og veed *intet at snakke om*, uden de vigtige Ubetydeligheder, som der kunne forefalde; hvad skulle nu alle disse Mennesker foretage sig med hinanden? hvad skulle de tale om?" — Altsaa sætter det hele Selskab sig til at spille Kort.

I samme Grad som dette indeholder et sandt og træffende Billede af Datidens selskabelige Liv, i samme Grad indeholder det tillige en Anklage mod Datidens Litteratur,

navnlig forsaavidt den var Skjønlitteratur. Det er Skjønlitteraturens Opgave eller det ligger idetmindste i dens Væsen, at hvis den løser sin Opgave, maa den danne en Mængde Punkter, omkring hvilke alle Mennesker, som ikke ere forvildede i Raahed eller fortabte i Sløvhed, kunne samle sig. Poesien har en udmærket Evne til at føre Ideer og Individer sammen, som ellers i det virkelige Liv staae hverandre meget fjernt. I den Sorgløses Sind kaster den et Billede af Sorgen, og lærer ham baade at kjende dens Udtryk og forstaae dens Betydning, naar han møder den i Virkeligheden. For den Dannedes Blik afdækker den selve Dannelsens Rødder og viser ham, at han og den Udannede ere Eet i det Væsenlige, i det Menneskelige. Men paa samme Tid den saaledes befrier Individet fra dets naturlige Eensidighed, skaffer det Fylde og fører det ind i videre Synskredse, udsmelter den tillige Eensidigheden af selve Ideerne. Selv i den intensiveste Begeistring fremstiller Konstværket dog altid Ideen som havende andre Ideer ved Siden, og det lader altid Læseren føle, at alle disse sideordnede Ideer skulle samles ind under en høiere Ide. Den isolerede, den eensidige Ide, Tendensen, er Poesien en Vederstyggelighed, thi den er Poesiens Væsen imod. Naar derfor Poesien i en vis Tids Dannelse ikke magter at udføre denne Smeltning af det Eensidige ved Individerne og Ideerne, hvorved de Skranker, som Fagdannelsen opstiller mellem Menneskene, falde; naar Skjønlitteraturen til en vis Tid ikke formaaer at samle Menneskene i visse fælleds Synspunkter, om visse almindelige Ideer, saa er det et sikkert Kjendetegn paa, at Skjønlitteraturen, Poesien til den Tid ikke duer.

Men maaske var her ingen Skjønlitteratur i Danmark i Slutningen af det attende Aarhundrede? — Jo, men den duede ikke. Rahbek siger i en af sine Noveller om Heltin-

den, at hendes Taarer randt strømmevis ned paa det Bord, ved hvilket hun sad. Dette Udtryk er en Vanhelligelse, thi farer en Taare vild og finder den ikke hjem til den Gjenstand, der lokkede den frem fra Øiet, saa maa den forsvinde som Sukket, om hvilket man ikke veed, hvorhen det gaaer; falder den noget andet Sted, saa hører den op med at være en Taare og bliver en Draabe Vand, der sætter Skjolder. Imidlertid græbes der nu vistnok mange Taarer i Verden, hvis Skjæbne træffende betegner deres Værd, naar der siges om dem, at de falde paa Bordet, og dette platte Udtryk lader sig med fuld Sandhed bruge om den danske Poesi mellem Ewald og Øhlenschlæger. Den kom ikke fra Hjertet og gik heller ikke til Hjertet; den randt strømmevis, men den randt paa Brostenene.

Naar man vil gjøre sig bekjendt med en ny Litteratur eller et nyt Afsnit af en Litteratur, begynder man jo med at læse de Værker fra den Tid, som endnu ere i Alles Munde, og er den hele Litteratur døet ud af de Dannedes Bevidsthedskreds, saa tyer man til Datidens Anmeldere, der rigtignok ikke altid kunne sige En, hvad der var det Bedste blandt Tidens Frembringelser, men hos hvem man dog i Almindelighed kan faae at vide, hvad der gjorde mest Opsigt, hvad der greb Samtiden stærkest, hvad der altsaa er det for Tiden og dens Kultur mest Charakteristiske. Her møder man imidlertid for den danske Poesies Vedkommende i Slutningen af det attende Aarhundrede adskillige Mærkeligheder. For det Første tale Anmelderne fra den Tid sjeldent om Hr. Pram, Hr. Storm, Hr. Guldberg, Hr. Gutfeldt, Hr. Lundbye eller hvad nu alle disse Mennesker hedde, som dengang vare Poeter, men bestandig tales der om vor Pram, vor Storm, vor Guldberg, saa at man ganske naturlig kommer til at troe, at disse Mænd betegne noget saa Originalt, at det aldeles ikke kan forstaaes uden

netop ved at sees som voxet ud af „os", ud af „vort" Liv og „vor" Kultur. Efterhaanden som Stemningen saa stiger, forandres igjen denne Betegnelse og nu tales der kun om vor Ovid, vor Horats, vor Klopstock, vor Racine, saa man bliver ikke lidet spændt paa, hvilke Herligheder der her skulle aabenbare sig for Ens Blik. Begynder man imidlertid paa Undersøgelsen, saa mærker man snart, at det Hele er en tom Titulatur, et aldeles phantastisk Rangvæsen. I Udtrykket „vor Ovid" maa hele Eftertrykket lægges paa „vor", ligesom naar Kongen siger „vor Kammerraad", thi Ovid ligner Vedkommende ikke mere end et fuskeragtigt Karrikaturportrait i et Smudsblad ligner den, der skal gjøres til Nar derved, og hvad endelig selve dette „vor" angaaer, da gjælder det dog kun forsaavidt, som denne Poet jo unegtelig er forsørgelsesberettiget i den danske Litteraturhistorie. For det Andet læser man hvert Øieblik om en eller anden mesterlig, over al Lovprisning hævet Danneskjald A, at han satte den ædle, af Alle agtede B et varigt Monument i Litteraturen, som vil blive staaende, selv efterat Dovrefjeld engang er smuldret. Man lægger Alt tilside for at gaae hen og see dette Monument; man indvier sin Sjæl til at møde det Store, det Evige, og hvad er det saa, man træffer paa? Det er et Vers i Adresseavisen, som Skomager A i Christenbernikovstræde skrev til Amindelse over sin Ven, Skræddermester B. i Grønnegade og Verset er Vaas. Sagen er den, at Datidens Kritikere forstode aldeles ikke at gjøre Forskjel. Stort og Smaat, Løst og Fast, Godt og Daarligt, Alt var eens i deres Øine. Naar man havde Venner, som kunde gjøre En til Digter, saa var man Digter, og saa var det, man skrev, Poesi; ellers ikke. Kritiken var uden Syn og uden Maalestok, og naar man har gjennemlæst al den Kritik, Rahbek har skrevet, er man derfor ikke blevet synderlig visere paa hans Tid end man var i For-

veien. Selve Litteraturen maa gjennempløies fra Ende til anden, og denne Forretning er ikke morsom, thi i denne Skjønlitteratur er Phantasien borte og Sproget ligger Lig.

Det, der paa den ene Side gjør denne Poesi saa mager og, alt eftersom man er oplagt, saa latterlig eller saa uhyggelig, men som paa den anden Side gjør den saa naturlig for en Tid, der paa alle Omraader har stødt det Uendelige ud af Tilværelsen, og saa passende for Mennesker, der betragte og behandle hinanden efter en Rangforordning, det er den Omstændighed, at Poesiens Indhold her aldrig sattes som den levende, uendeliggjørende, Sammenhæng frembringende Ide, men bestandig kun som et didaktisk Præparat, en Række af endelige Forstandsbestemmelser, og, hvad der egenlig følger ligefrem heraf, at den poetiske Form aldrig fremkommer som Indholdets egen Fremtræden til Klarhed og Tydelighed, men kun som en mer eller mindre mekanisk Efterligning af det, der i Tidernes Løb har faaet Hævd som Mønster paa Kunst, som Regel for Skjønhed. Det gaaer vel ikke an at kalde hele denne Bunke Poesi Læredigte. Rigtignok fremkom der endnu 1801 i Poulsens Nytaarsgave for Damer et Læredigt i Ordets egenligste Forstand, nemlig „Den Vellystige" af O. Horrebow, og endnu 1803 taler Pavels i sin Recension over Øhlenschlægers Digte i „Kjøbenhavns lærde Efterretninger" Nr. 21 med overlegen Indignation om, at den unge Digter har vovet at gjøre Nar ad Læredigtet. Det stod altsaa endnu i høi Anseelse og dette er ganske charakteristisk for Smagen. Men den langt overveiende Masse af poetiske Produktioner er dog en Mængde Viser, Oder, Elegier, Heroider, komiske Fortællinger paa Vers, Eposser, Noveller og Dramer, hvis inderste Kjerne ikke ligefrem kan siges at være en Lære og hvis Tilblivelsesgrund ikke udelukkende kan sættes i det Formaal at belære. Benævnelsen Læredigt er for snever og

for bestemt. Det fremmede Ord „didaktisk“ kan derimod, netop fordi det er fremmed, bruges til at betegne et Begreb af større Omfang og af mere svævende Indhold, uden at de Gjenstande, hvorpaa det skal anvendes, derfor berøves det skolemesteragtige Præg, som de i Virkeligheden optræde med. Som Grundbestemmelse for den danske Poesies Væsen i Slutningen af det attende Aarhundrede kan man derfor angive, at den var didaktisk.

Den didaktiske Poesi beroer paa en Miskjendelse af det Skjønnes Selvværd og en Misforstaaelse af dets Forhold til det Sande og det Gode. Naar Ideen erkjendes af Forstanden som den dannende, bærende og sammenholdende Kraft i Virkeligheden, saa kaldes den det Sande; naar den virkeliggjøres i Verden af den menneskelige Villie som Handlinger, for hvilke Personligheden staaer til Ansvar, saa kaldes den det Gode; naar den fremstilles af og for Phantasien som ophævende Endelighedens Skranker i sit straalende Skin, kaldes den det Skjønne. Det Sande, det Gode, det Skjønne ere Et og det Samme, men naar Ideen erkjendes, er den Sandhed, naar den anskues, Skjønhed, naar den gjøres, det Gode. Men hvis nu Poesien ikke har selve Ideen, men kun Sandheden, det vil sige Ideen, forsaavidt den er erkjendt, til Indhold, og hvis Kunsten ikke træder frem som Udfoldelsen af Idealet, men falder ind under Synspunktet af Ideens Virkeliggjørelse i Verden gjennem Handlingen, altsaa under Synspunktet af det Gode, saa er dermed det Skjønnes Selvværd benegtet; det er traadt i et underordnet Forhold til det Sande og det Gode. Poesien er blevet didaktisk og holder Skole for Menneskene; den er blevet nyttig. Den didaktiske Poesi begynder derfor med det, hvormed ellers den slette Kritik pleier at ende. Den gaaer ud fra en Sætning, over hvis Sandhed Forstanden er klar, f. Ex. fra et „Sprichwort“, og ved Kunstens Midler

tydeliggjør den nu denne Sætnings Sandhed og smigrer den ind i Menneskenes Sind for at gjøre dem bedre. Dens Indhold er det Sande, dens Formaal det Gode, og den selv er blevet til en Nyttighedsgjenstand.

Med det Samme Poesien taber sit sande Indhold, taber den ogsaa sin sande Form; naar Indholdet bliver didaktisk, bliver Formen til en blot Beskrivelse.

Ved at betragte det poetiske Indhold i Vexelvirkning med den digtende Phantasi viser det sig, at Phantasien optræder i Digtekunsten paa to forskjellige Maader, nemlig som sættende og som beskrivende. Den sættende Phantasi har Indholdet i sig, er opfyldt, betaget, besjælet af det, og det Forhold, hvori den staaer til det, er Begeistringens Forhold. Den beskrivende Phantasi har Indholdet udenfor sig i stille Hvile eller sikker Bevægelse, og det Forhold, hvori den staaer til det, er en mer eller mindre rolig, maaske nøiagtigt undersøgende, maaske heelt henrevet Betragtnings Forhold. Den sættende Phantasi skildrer derfor Indholdet igjennem dets Livsyttringer; den sætter det uden Betænkning som en Magt i Tilværelsen, hvis Rørelser vi føle og fornemme. Den beskrivende Phantasi skildrer derimod Indholdet ved at male dets Udvortes, saa vi see og kjende det. Den sættende Phantasi hører i Bølgeslaget Bølgernes Hulken over den dybe Sorg, Havet gjemmer paa sin Bund, eller seer i Bølgegangen Bølgernes hoppende Dands Strandbredden imøde. Den beskrivende Phantasi tegner derimod selve Bølgegangens Linie, og hvad enten den gjør dette saa nøiagtigt, at den angiver Bølgernes Høide og Bredde i bestemte Tal, eller den gjør det saa henrykt, at den kaster Bølgetoppenes Skum op imellem Himlens Stjerner og bryder Bølgedalens Hulning mod Havbundens Sand, i begge Tilfælde maler den Bølgernes Virkning med Hensyn til en anden udvortes Ting, f. Ex. Ænæases Skib, medens

den sættende Phantasi kun maler Bølgernes Liv med Hensyn til Betragterens Stemning. Forskjellen mellem den sættende og beskrivende Phantasi vil springe stærkt frem ved at sammenligne et Par Vers af „Arnljot Gelline" og „Æneiden".

Hvad heller eensomt og mørkt ved Roret,
forladt af Alle og glemt af Døden,
naar fremmed Seil fra det Fjerne vifter,
og andre stryge forbi i Natten,
at mærke Strømningens Underdønning,
— Havhjertets Suk, naar det drager Aande —,
og Bølgens Smaagang mod Bjelkelaget,
— det stille Tidsfordriv i dets Tungsind —.

Da skyller Længslerne langsomt over
i Alnaturens havdybe Smerte,
og Nattens, Vandets foreente Kulde
min Sjæl udruster for Dødens Rige.

Og saa engang i den sidste Time
at mærke Naglerne give efter,
og Døden trykke paa Plankelaget,
saa Vandets frelsende Strøm kan komme!
Da lægges ned i de vaade Klude
og fires did, hvor det evigt tier,
mens Bølgen ruller mit Navn mod Stranden
i store maaneskinsklare Nætter.

Flux Stormene, som i en Hærtrop,
Fare fra Aabningen ud, og blæse mod Jorden i Hvirvler.
Havet belægge de strax, som brat fra de dybeste Bunde
Væltes af Vinde fra Syd og fra Øst, og af vilden Sydvestvind,
Mens den taarnede Søe forened' de rulle mod Stranden.
Brat paafølger af Mændene Skrig, og af Tougene Hvinen.
Skyer betage ihast Daglyset og Synet af Himlen
For Trojanernes Blik: paa Havet udbreder sig Natmulm.
Polerne lyde med Brag: Lynglimtene funkle i Æthren,
Og for Heltenes Syn Alt varsler den nærmende Dødsstund.

Kraftløs stander i Angstens Gys, med slappede Lemmer,
Helten og sukker; mod Stjernernes Hjem opløftende Haanden,

Mæler han slige Ord: „Trefold, ja firefold Held dem,
Hvem det undtes at døe under Trojas taarnede Mure
For deres Fædres Blik! Du, Grækernes kjækkeste Stridsmand,
Tydeus' Søn! hvi kunde jeg ei paa de troiske Marker
Finde en hæderlig Død, eller ende Livet ved din Haand,
Der, hvor Hektor, er Kjæmper bold, udstrakt ved Achilles,
Slumrer hos Sarpedon: hvor Simois ruller i Bølgen
Heltenes ranede Skjold, samt Hjelm og modige Kroppe?"

Medens han mælede sligt, fra Nord et hvinende Uveir
Tvers gjennem Seilene gaaer, og hæver mod Stjernerne Bølgen.
Aarerne brydes i Kvag: Forstavnen dreier og Skroget
Lægger sig skjøns, da med taarnet Vægt nedstyrter et Vandfjeld.
Nogle sig hænge paa Bølgernes Top og den gabende Vove
Viser dem Land udi Bølgernes Rift: Sand hvirvler paa Bunden.

Den beskrivende Phantasi har sit Omraade, men hvilke Trivialiteter komme ikke frem, naar Indholdets didaktiske Tørhed qvæler hele Phantasiens sættende Kraft og Beskrivelsen bliver Formen for al Poesi. Lad os tage et Exempel og lad os vælge det berømteste Digt i den danske Poesi i Tidsrummet mellem Ewald og Ølenschlæger: „Emilies Kilde" af Pram. Ude paa Sølyst, paa den yndige Plet ved Taarbeksbugten, hvor den skovklædte Pynt løber brat ned mod Havet og kun levner en smal Strimmel Strandbred mellem sig og Øresundet, boede Grev Schimmelmann. Han var gift med en af de skjønneste, yndigste og aandfuldeste Kvinder, der dengang levede i Danmark, og han elskede hende høit. Da hun saa døde, endnu ung, satte han paa det Sted nedenfor Skrænten, hvor hun saa tidt havde gaaet og seet ud paa Havet, et Stenmonument og gav Kilden, der springer frem fra dets Fod, hendes Navn. Saavidt Sligt kan skjønnes efter mere end halvtredssindstyve Aars Forløb, tør man udstyre denne Kvindes Billede med al den Skjønhed og Ynde, som Ens Phantasi kan raade over, og det bør føies til, at slige Kvinder dengang vare saare sjeldne i Danmark. Den Kultur, hvormed man

levede her i Slutningen af det attende Aarhundrede, og det Liv, man førte, var ikke meget skikket til at danne aandfulde og yndige Kvinder. Datidens Fruentimmer havde ingen Tro og ingen Høisindethed i Livets store Omskiftelser; de havde ingen Evne til at elske med fuld Hengivelse; de havde ikke Dygtighed til at bygge et Huus, — det siger idetmindste Litteraturen om dem. Saasnart Digterne komme udenfor disse tomme, hysteriske Phantasterier om Lalage, Lydia, Seline og Idealia, i hvilke det er aabenbart, at Virkeligheden ikke har nogen Deel, er det kun afskrækkende Billeder, de give. „Den danske Tilskuer" vrimler af Skildringer af modbydelige Kvinder og af strenge Forkastelsesdomme over dem, og naar der strax i dens første Aargang Nr. 5 læses: „Har De virkelig været Tilskuer, er det umuligt andet, end De maa have lagt Mærke til den Forandring, der i de sidste tyve Aar er foregaaet mellem Kjøbenhavns Fruentimmer af den finere Middelstand; hvorledes Gudsfrygt, Ærbarhed, Sæder, Huslighed, Flid og alle ædle Følelser efterhaanden forsvinde, og Letsind, Frækhed, Lefleri, Flanevurnhed og Ørkesløshed alt mere indsnige sig blandt os", saa er denne Udtalelse ganske moderat ved Siden af det, der kommer senere. Alligevel er den dog upaatvivlelig overdreven, og man bør vistnok ikke uden videre tage den for god Vare, men der pleier dog paa den anden Side heller ikke at gaae Røg af en Brand, uden at der har været Ild i den, saa at ganske grundløs er den vel heller ikke. Meningen er naturligvis ikke, at hin stilfærdige, men allestedsnærværende Ømhed, hin beskedne, men Alt opoffrende Trofasthed, der synes at høre med til Begrebet af en dansk Husmoder, dengang skulde være aldeles forsvundet, men det er dog vist, at Kvinder med Skjønhed, Ynde og Aand dengang kun sjeldent forenede en ubetinget Ret til at agtes. Derfor maatte en Kvinde som Emilie Schimmelmann nødvendigvis

udøve en høi Grad af Fortryllelse paa Enhver, der mødte hende, og hvad var nu naturligere end, at Digteren, der havde kjendt hende og maaske bøiet sig mod hende i forelsket Beundring, blev vakt til Stemning ved at see denne Steen, der staaer og græder under hendes Navn, og følte sig drevet til at skrive et Digt? Men nu viser Forskjellen sig. Den sættende Phantasi har kun med den Stemning at gjøre, hvori hendes Billede lever, og Bugten ved Taarbek, den skovklædte Pynt, Kilden selv bryder han sig kun om, forsaavidt det er denne Stemning, der glittrer paa Bølgerne, sukker mellem Løvet og hvisker i Kilden; i og for sig selv ere Omgivelserne ham ligegyldige. Den beskrivende Phantasi er derimod anderledes omhyggelig. Den begynder strax at tegne det Udvortes. Der ligger Hveen, der Kjøbenhavn, Charlottenlund, Bernstoff, Dyrehaven, hele Raden rundt og i Midten af disse Perler ligger selve Diamanten: Emilies Kilde. Om hver Enkelt siges der noget Smukt; ved Dyrehaven mindes Diana og de kongelige Dyr, ved Bernstoff dets berømte Beboer, ved Kongestaden den kongelige Torden og Lynild, hvormed menes Kanonerne paa Volden, og endelig seer Digteren paa selve Skrænten Flora gaae med sin Balsombøsse og smøre Blomsterne over med en Salve, saa at de lugte derefter en heel Dag. Alt er topographisk rigtigt og tydeligt; man kjender godt Stedet igjen. Og Alt er smukt og festligt pyntet med Allegoriens og den gamle Mythologies Pragtklæder. Men hvor er Stemningen blevet af? Ingensteds viser Digteren os, at den Steen, der staaer, er en Livsyttring af Noget, som rører sig med Magt i Livet, og ingensteds viser han os, at al denne Skjønhed, han maler, udstraaler af en Stemning i ham selv, en Stemning, i hvilken en Ide slog sit Øie op og saae paa ham, thi det forstaaer han ikke. Endnu værre gaaer det den beskrivende Phantasi, naar den skal til at digte Dramaer,

thi den dramatiske Poesi er ifølge sit Væsen kun mulig for den sættende Phantasi. Man seer strax Forskjellen paa Replikken. Den sættende Phantasi danner Replikken som et Udtryk for Villien og Dialogen blive en Brydning mellem to forskjelligt bestemte Villier, medens derimod den beskrivende Phantasi danner Replikken blot som et Udtryk for en Intelligens og Dialogen bliver, forsaavidt den ikke flyder ud i Udmalingen af almindelige, blot ved den særegne Situation bestemte Følelser, kun en Brydning mellem to forskjellige Forstaaelser. Den beskrivende Phantasi tydeliggjør Skikkelsens Intelligens ved at udvikle de Grundsætninger, der ere blevne klarede og slaaede fast i den, saaledes at vi altid derpaa kunne kjende den igjen; den sættende Phantasi lader derimod selve Villien aabenbare sig, idet den virker, saaledes at vi føle dens Tilværelse og fornemme dens særegne Beskaffenhed. Hvad er vel Sanders Skildring af Niels Ebbesen og Grev Geert Andet end en Beskrivelse af to forskjellige Intelligenser, hvor det aldeles er overladt til Skuespilleren at føie det individuelle Liv, det egenlige Charakterudtryk til? Ja selv hos P. A. Heiberg, der dog af alle Datidens Forfattere er den, der er nærmest ved at være en virkelig Komediesktiver, bliver Replikken aldrig, saaledes som hos Holberg, til en bestemt Sættelse af den komiske Virkelighed, men kun til en vittig, satirisk Beskrivelse af den, der taler. Dog er Forskjellen mellem den sættende og den beskrivende Phantasi ikke en saadan, at der skulde være visse Arter af Poesi, som passede for den ene af dem, og visse andre, som passede for den anden. Tvertimod, Forskjellen er snarere saadan, at den ene fører ind i Poesien, den anden udaf den, og den kan kjendes, uafhængig af Poesiens Art, i den forskjellige Benyttelse af Kunstens Midler, ja i selve Valget af Materialet. Den beskrivende Phantasi, der jo, saalænge den blot er nøiagtigt undersøgende, falder aldeles

udenfor Poesien, og først nærmer sig den ved at blive henrevet, skildrer altid ved Hjælp af Sammenligningen, og denne er saagodtsom det eneste Middel, den har til at frembringe et poetisk Skjær over Gjenstanden, medens derimod den sættende Phantasi skildrer ved ligefrem Udtalelse af Gjenstandens Væsensbestemmelse. Fremdeles, den beskrivende Phantasi bruger i det sproglige Udtryk oftest Egenskabsordet som Bærer af Forestillingen, medens den sættende Phantasi derimod bruger Gjerningsordet, hvilket netop kommer af, at den beskrivende Phantasi kun udsiger Noget om Indholdet i Kraft af et Betragtningsforhold til det, medens den sættende Phantasi, som selv er opfyldt af det, ligefrem lader det røre og bevæge sig for vore Øine. Al slet Poesi er en dundrende eller spraglet Opdyngen af Egenskabsord, hvormed Digteren søger at opsminke en taaget Forestilling; al stor Poesi er en simpel, men kraftig Sættelse af Gjerningsordet, hvori Forestillingen lever med Magt, kun at der naturligvis her er nogen Forskjel med Hensyn til de forskjellige Sprog, idet selve Sproget kan, saaledes som Græsk og Latin, have et mere adjectivisk eller, saaledes som Islandsk, et mere verbalt Præg. Men hvorvidt en feil Brug af Egenskabsordet kan gaae, leverer Rahbek mangfoldige Exempler paa.

Her spiller Vin paa gladen Bord.

Os Baggesen den Mjøds Natur forkynder,
Hvoraf han selv, voltairisk tørstig, drak.

Saaledes saae den danske Poesi ud i Slutningen af det attende Aarhundrede; den var en pyntet Beskrivelse af et ideløst, tørt, blot didaktisk fattet, udenfor Phantasien værende Indhold. Dog kan dette naturligvis ikke siges, uden at der med det Samme gjøres en Bemærkning om Jens Baggesen og den Side af Datidens Kulturliv, hvormed han

nærmest maa sættes i Forbindelse, nemlig Visedigtningen. Baggesen havde 1785 udgivet sine „Komiske Fortællinger“ og 1791—92 „Labyrinthen“; han hører altsaa efter Aarstallet hjemme i det attende Aarhundrede. Men naar Talen er om Forholdet mellem det Gamle og det Nye, forsaavidt det kan skjønnes af Øhlenschlægers første Digte, saa synes hele den Side af Tidens aandelige Liv, der fik sit kunstneriske Gjennembrud i Baggesens tidligere Digtning, men ellers i Viserne udtrykte sig mere som et Selskabsanliggende end som Kunst, at maatte falde udenfor Betragtningen, og hvad Baggesen selv angaaer, da kunde det maaske endogsaa paastaaes, at han overhovedet først faaer sin Betydning for den danske Kultur og sin Indflydelse paa den danske Poesi, da han 1814, efterat være vendt tilbage til Kjøbenhavn, begyndte sin navnkundige Feide mod Øhlenschlæger, og i den danske Litteraturs Historie burde han maaske derfor snarest afhandles der. Forsaavidt han ogsaa træffes mellem det attende Aarhundredes danske Digtere, staaer han egenlig som en ren Undtagelse, en Undtagelse, der saavel har noget Sørgeligt som noget Glædeligt ved sig. Havde det nemlig været hans Geni alene, der forhindrede ham fra at falde sammen med den herskende Middelmaadighed, saa vilde det upaatvivlelig have gjort ham til Reglen og dræbt de Andre. Men hans hele litterære Virksomhed er noksaameget paavirket af hans ulykkelige Charakter som af hans Geni, og derfor savner den trods sine glimrende Tillokkelser den tvingende Magt, som kun findes hos det sande Store. Man forstod ham ikke. Den Trang til et høiere Aandsliv og den Stræben derefter, der meget tidlig vaktes hos Baggesen og først slukkedes med hans Død, gav intet Echo hos Datidens Mennesker og kunde velsagtens heller ikke gjøre det. Deels var denne Trang ikke en naturlig, virkelig Trang, men kun en phantastisk, paa unaturlig Maade opskræmmet

Længsel, og denne Stræben var ikke en kjæmpende, stridende Stræben, men kun en urolig, jagende Higen, og den blev neppe nogensinde til Mere. Deels levede man her i Danmark lige til de tre, fire sidste Aar af Aarhundredet i en altfor fed Ro, i et altfor mageligt Velvære, til at nogen dyb Trang kunde bryde igjennem i Sjælene. Det, man var, syntes at være fuldstændigt Nok. Denne tørre, prosaiske Forstandighed havde paa det økonomiske og sociale Omraade havt store Opgaver at løse, og den havde løst dem saa fortræffeligt, at man derved forhindredes fra at see, at den var en Plathed, naar den gjordes gjældende overalt. Denne spidsborgerlige Moralsthed med dens blot udvortes eller blot phantastiske Begrundelse kunde tilfredsstille, thi der stod Intet for Døren, der krævede de store, sikkre og klare Idealer for at gjennemføres. Denne Mangel paa Tro, der gjorde Livet fladt, fordi den unddrog det alle dets mægtigste Drivefjeddre, føltes slet ikke, thi der laa endnu ingen Angst i Luften, og Menneskene blive først store, naar Gud tager Silkepuderne bort under dem. Hvor der i Virkeligheden ikke er noget Savn, der skal afhjælpes, der er i Sjælen heller ikke nogen Trang, som skal stilles, og i Livet ikke noget Formaal, hvorfor der kjæmpes og strides. Først naar Tordenen ruller og Luften bliver svanger med Angst, kommer Troen og først naar Historien bliver stor, blive Menneskene store. Overalt derfor, hvor man træffer Noget, der ligner denne baggesenske Længsel og Higen mod noget Høiere, som f. Ex. hos Rahbek, der viser det sig at være en individuel Besynderlighed, der har sine rent individuelle Forklaringsgrunde; som Tidstegn har det saagodtsom slet ingen Betydning. Uden at tage noget Hensyn til Baggesen og det af ham givne Exempel fortsatte de danske Digtere Veien i den Retning, hvori de befandt sig, eller rettere sagt, de fortsatte Forretningen, indtil Poesien en Dag kom og

lukkede Boden. Svømmende i et Ocean af Adjectiver, der af og til ere dannede paa sprogstridig Maade og som oftest angive Forestillinger, der ere indbyrdes ligegyldige mod eller uforligelige med hinanden; balancerende paa en Række Sammenligninger, hvis Stof som oftest er hentet fra en yderst nøgtern Opfattelse af den græsk-romerske Mythologi og hvis tertium comparationis ikke sjeldent er en physisk eller logisk Umulighed, anstrenge de sig for at beskrive et udenfor Phantasien værende Indhold. Af den Kritik, der saa fældes over en saadan blot beskrivende Poesi, og af den Antikritik, som derved foranlediges, seer man, at dette Indhold har været underkastet en omhyggelig, forstandsmæssig Behandling, hvorved det har bevist sig som Sandhed for det Udviklingsstandpunkt, hvorpaa Vedkommendes Bevidsthed stod, og dette saaledes frembragte, didaktiske Præparat bliver det saa Kunstens Opgave at meddele Andre for at oplyse og forbedre ham, ligesom det bliver Kunstens Fortjeneste at have gjort en moralsk god Gjerning. Derfor var Ewald den gode Digter, fordi

Han bliver lutter Ild, tredobbelt han sig fryder,
Naar han kan gyde Dag udover skjulte Dyder,
Og nogen ædel Daad fremtrække af sit Støv,
Og flette Landsmænds Haar i Egens stolte Løv.
Da griber han med Kraft det kjære Navn og svinger
Sig op i Skyen, som naar Ørnens stærke Vinger
Besøger Solen med sit Rov; det svimler ved
Paa ubekjendte Land og Stæder at see ned.
Storm: „Ewald eller den gode Digter". 1785.

Der er ikke Tale om, at Kunsten skal skabe Idealer, fordi dette er en Trang i Menneskets inderste Væsen, en Form for hans Udvikling og en Side af Menneskelivet overhovedet. Det Hele er redeligt og retskaffent men uden Poesi. Et overordenlig charakteristisk Vidnesbyrd om hele Tidens Forhold paa dette Omraade er den Betænkning,

som det theologiske Facultet afgav over „Werthers Leiden" og som havde tilfølge, at en Oversættelse af dette Digt blev forbudt. Jeg vil afskrive et Stykke af den. „Da han var bleven engageret hos en Gesandt saaledes, at han gjorde sig Tanke om, at kunne avancere til de høieste Embeder, dadlede han Gesandten uden at anden Føie sees dertil end at Herren vilde have adskilligt anderledes end Werther gad eller havde gjort det. En Greve viste ham nogen Faveur og dadles, ligesaa en Fyrste. Skriftet er ei tjenligt at fremme Taknemlighed eller Ærbødighed for dem, som i høi Grad ere berettigede til at vente den mod sig vist". Saaledes forstod man Poesien.

Det, der manglede hin Tid for at kunne frembringe Poesi, var denne umiddelbare Sammenfattelse af Ide og Virkelighed, som man kalder Begeistring, og som paa engang er den høieste Form for det aandelige Liv og den eneste Grundvold, hvorpaa noget Stort kan bygges. Overalt, hvor Begeistringen træder frem, det være sig hos Apostlen, der bringer den religiøse Fordring og Opfyldelsens Livsalighed, eller hos Digteren gjennem hans poetiske Syn og dets straalende Glands, eller hos Videnskabsmanden, i hans Grundtanke, Kilden til hele hans Videnskab; overalt er den i sin dybeste Rod en umiddelbar Sammenfattelse af Ide og Virkelighed, og hvor eet af disse mangler, Virkeligheden med sin Vægt, Ideen med sin Magt eller den umiddelbare Sammenfattelse i Sjælens Betagethed, der mangler selve Begeistringen. Der gives imidlertid mangfoldige psychologiske Phænomener, der ligne Begeistringen, og som derfor ofte friste Menneskene til Feiltagelse. Der er saaledes en Henrevethed af en stor Tanke eller over en skjøn Udsigt, der kan have en stor Magt over Sindet og udøve en stor Indflydelse paa hele Livet, men den er ikke Begeistring. Skjønt af en finere og ædlere Natur er den ikke væsenlig

forskjellig fra den Henrykkelse, hvormed en Gourmand angriber en Postei, og i pjattede Menneskers Mund minder den En ogsaa netop om dette dens Karrikatur; den er en Stemning og i Poesien bliver den staaende ved Beskrivelsen. Der er fremdeles en Beslutterhed, saa afgjort i sig selv, at den kan lede Menneskene til at gjøre de største Opoffrelser, ja maaske til at opoffre sig selv, men skjønt den altid har et aandeligere Sving, er den dog ikke væsenlig forskjellig fra den instinktmæssige Angst, hvormed en Moder griber efter sit Barn, naar det falder; den er ikke Begeistring, men kun Følelse, og kommer i Poesien ikke videre end til Interjectionen. Nu ere unegtelig Stemningen og Følelsen Betingelser for, at Begeistringen skal kunne blive levende; de ere ligesom de Porte, hvorigjennem den træder ind i Livet, men i sig selv er Begeistring hverken en Stemning eller en Følelse, men en Form af Bevidstheden, en umiddelbar Sammenfattelse af Ide og Virkelighed. Derfor var den en Umulighed i en Tid, hvis Bevidsthed var faldet sammen i lutter endelige Bestemmelser og hvor det Uendelige kun fandtes i phantastiske Idealer og phantastiske Sorger, der laa om Livet som et stort Spindelvæv. Først da Livets Grundvolde begyndte at ryste og Historien blev saa stor, at Bevidstheden, hvormed man levede, var for lille til at rumme den, revnede Forstandens Skorpe og Begeistringen stød frem.

I hine Dage blev man hertillands Digter ikke af Begeistring men ved Dumhed. Selv i vore Dage, hvor man dog ellers har saamegen Sands for og lægger en saa overdreven Vægt paa den naturlige Begavelse, hænder det dog af og til, at et ungt Menneske, der ikke gidder anvende sine Evner paa alvorlig Maade, og derfor giver sig til at rime sine løse Forestillinger sammen i Vers, bliver Digter, blot fordi der staaer et Selskab eller et Venskab omkring

ham, der har formegen Medfølelse for ham og forliden for Sagen til at sige ham, at hans Poesi ikke er Begeistring men blot Dovenskab. Med denne negative Anerkjendelse til Støttestav gaaer han saa videre og bliver maaske en bindstærk Forfatter ikke paa Grundlag af en naturlig Evne, men paa Grundlag af en dum Anerkjendelse. Saaledes omtrent blev man Digter her i Danmark i Slutningen af det attende Aarhundrede, idetmindste gjælder det om Poesiens to berømteste Navne fra den Tid, Pram og Rahbek, skjønt det rigtignok for den Sidstes Vedkommende ikke kan negtes, at han var i Besiddelse af betydelige litteraire Evner og ikke uden virkelig sand Kjærlighed til Litteratur. For Prams Vedkommende behøves der vistnok ikke noget Forbehold. Han har efter sin Oversættelse af Voltaires »Orphelin de la Chine« 1815 føiet en Efterskrift til Øhlenschlæger og denne i Forbindelse med hans litteraire Testamente 1816 aflægger netop i denne Henseende et slaaende og interessant Vidnesbyrd. Han tilstaaer her, at den Digtervirksomhed, han har udfoldet i en lang Række af Aar ligefra 1778, da han udgav sin Oversættelse af La Mottes Syngespil: »Ines de Cartro«, nu ligger ganske upaaagtet hen, saa at Publikum ikke blot ikke mere læser hans „Stærkodder" og hans „Emilies Kilde", men knapt engang veed af, at de ere til, og han indrømmer med en næsten uhyggelig Beskedenhed, at Publicum maaske har Ret. Men i næste Linie forsvinder Beskedenheden og giver Plads for en dyb Bitterhed, der hviler paa en charakteristisk Tankegang. Hvorledes gaaer det til, siger han, at jeg, som Carstens og Luxdorph og Suhm have hædret med deres udeelte Anerkjendelse, nu staaer ganske forladt? Det kommer deraf, føier han til, at Tiden har vendt sig, men vendt sig til det Værre; nu løber den efter „Genialskheden" og beruset af denne regelløse, uforskammede Tøilesløshed har den tabt Øine og Øren for

den forstandige Classicitet. Det Factiske i Sagen er fuldkommen rigtigt angivet her, men Opfattelsen deraf? — Nei. Den Anerkjendelse, der satte Pram igang, var dum og midt i hans glimrende Løbebane faaer saa Tiden fat paa det, der er Poesiens egenlige Nerve: Begeistringen, Geniet, og saa vender den ham Ryggen. Saaledes forholder det sig. Stakkels Pram! En ironisk Skjæbne kom over ham. Han har skrevet to Noveller: „Jørgen eller en Dosmers Levnetsløb“ og „Hans Kruuskop“, af hvilke den første vistnok er den bedste Fortælling i den danske Litteratur før Fru Gyllembourg, og begge to særdeles læseværdige Arbeider. Det Ironiske ligger nu ikke i, at Pram har skrevet to gode Noveller, men deri, at Helten i dem begge sættes igang af en Misforstaaelse. Hans er det godmodigste Menneske af Verden, venlig, opoffrende og alt Andet end tilbøielig til Vrede, men hans Fader faaer den forkerte Forestilling om ham, at han er tilsindet, og dette bliver Aarsagen til, at han gaaer tilgrunde. Jørgen er et fortræffeligt og grundigt begavet Menneske, men de indskrænkede og letfærdige Omgivelser, hvorunder han lever, forstaae ham ikke, give ham Dosmernavnet og derved fyldes hans Liv med Skuffelse og Bitterhed. Saaledes kan et Menneskes Skjæbne afgjøres ved at der dannes en feil Forestilling om ham, som saa følger ham hele Livet igjennem og ligger om ham som en Taagemasse, der i Andres Øine giver ham et forkert Udseende. En tredie Novelle handler om en ung Mand, der af Folk, som ikke anede, hvad Poesi var, blev sat til at være Digter, og hvis store, livfulde Sjæl udhungredes af Bitterhed og forskruedes i vrange Forestillinger om sig selv og Verden ved at skulle gaae denne Gang, men denne Novelle har Pram ikke skrevet; han oplevede den. Stakkels Pram!

Han var en storslaaet, bredt anlagt Natur, med en rigtignok næsten utaalelig Lunefuldhed og Iilsindethed, men tillige en Hjertevarme og Ærlighed, der blot behøvede Ideens Ro over sig for at gjøre ham til et af de ædleste Mennesker, der nogensinde har levet. Han havde ingen Ven, som han ikke havde lovet Prygl eller kastet paa Døren, men han havde alligevel mange Venner, og naar han buldrede allerhøiest, saa vidste man, at det, som Øhlenschlæger siger, kun var Møllen, der klapprede, medens Kornet blev malet. Han var begavet med en kraftig Virkelighedssands, med en stærk, ildfuld Stemning overfor sine Omgivelser og en usædvanlig afgjort Beslutsomhed i alle sine Forhold, men han var ganske ideløs. Blot man gjennemlæser Titlerne paa de Afhandlinger, han har skrevet, faaer man et Indtryk af, i hvilket livligt Samkvem han stod med den Virkelighed, hvori han levede. Han har skrevet om Faareavlen i Norge og om Postkassens Pensionsvæsen, om Tilvirkningen af udenlandske Vine og om Tilberedelsen af Pudeuld, om Skandinaviens Befolkning og om Ordet Pøbel, om Oprettelsen af et Universitet i Norge og om Kjøbenhavns Handelsberettigelser, om Selskabelighed, om Naade, om Livsstraffens Nødvendighed og om Frihedsbegrebets almindelige Udbredelse; kort sagt, han har skrevet om Alt, og naar man læser et Par af disse Afhandlinger, seer man strax, at han har Ret, naar han siger: „Jeg skriver ei for Fæ". Men ogsaa hans poetiske Arbeider vise, at han havde en levende Sands for Virkeligheden. I hans Noveller findes mange i høi Grad oplysende Fremstillinger af Datidens Liv, og medens Rahbek i sine Noveller gjerne sværmer omkring ved et lille tydsk Phantasihof, eller i en dyb Bjergkløft, hvor kun Engle og Djævle kunne finde Vei, eller i et Bomhus ude paa en Hede, og altid skildrer et Liv, der hænger midt imellem Himmel og Jord, kun tilhørende Himlen gjennem en vam-

mel Sentimentalitet og Jorden gjennem klodsede, barnagtige Allusioner, seer Pram derimod Virkeligheden med aabent Øie og gjengiver den ofte i en correct Fremstilling. I hans Novelle: „En Dosmers Levnetsbeskrivelse" findes saaledes en Skildring af Livet i Datidens lærde Skoler, der staaer høit over, hvad der ellers er kommet frem om den Sag. Der er stor Virkelighedssands i disse Skildringer, men der er intet Lune, ingen Psychologi, ingen Poesi, thi saasnart han rører ved Ideen, saa prostituerer han sig. Selv de simpleste Rørelser af Ideen i Virkeligheden, selv det blotte Aarsags- og Virkningsforhold kan han ikke danne i sin Phantasi, hverken metaphorisk eller ligefrem, uden at han som oftest bliver latterlig. I anden Sang af „Stærkodder" findes saaledes et Sted, hvor den norske Kong Halvor fortæller Stærkodder om den danske Prindsesse Helgas Skjønhed, og den Virkning, denne Skjønhed gjør paa Folk. Hun er nemlig saa deilig, at naar tilseilende Normænd spørge de Danske om der for Øieblikket er Fred i Danmark, saa svare de:

„Mod Helga kan Ingen bestaae".
Er Ingild med saxiske Røver bered?
„Et Blik af hans Søster vil Fienden nedslaae".
Var Vinteren haard under Fædrene Kyst?
„Hvor Helga kun er, føles uafbrudt Vaar."
Vær sjællandske Sletter forønskede Høst?
„Hver Blomst springer ud, hvor den Yndige gaaer".

At lade en Prindsesse være saa deilig, at Blomsterne springe ud, naar hun gaaer forbi dem, hører Eventyret til og kan der være smukt, men at lade hende være saa deilig, at Matroserne paa Skibene sige Sligt om hende, er latterligt. Det er et Aarsags og Virkningsforhold, der gaaer langt ud over det Metaphoriske, langt ud over det Fabelagtige og lige lukt ind i det Meningsløse. Skal det være metaphorisk, saa ere de gode Matroser blevne forrykte over

Prindsessens Deilighed, og skal det være Alvor, saa er Noget af Deiligheden forsvunden og Helga bliver for Læserens Phantasi blot til en særdeles indbringende Kone, eftersom hun kan faae Kornet til at modnes blot ved at see paa det. Endnu værre gaaer det, naar Pram skal til i Dramaet at sætte Aarssags og Virkningsforholdet ligefrem. I hans Lystspil: „Egteskabsskolen“ findes Et og Andet baade i Dialogen og Charakterskildringen, der er sandt og tildels ogsaa morsomt, men Bevæggrundene, hvorefter disse Personer handle, ere, saa snart de komme udenfor den tørre Forstandsmæssighed og gjennem Lidenskaben komme i Berøring med Ideen, rene Daarekisteindfald. Albert Stjernholm træder frem som en fin, dannet og ædelttænkende Mand og Skildringen af ham er paa dette Punkt ret vel udført. Han bliver skinsyg paa sin Hustru og Grunden dertil er ret antagelig. Men hvad Pram saa lader ham gjøre af Skinsyge, er i psychologisk Henseende ligesaa fjantet, som det i ethisk Henseende er flaut. Men kan en Digter ikke engang gribe og fremstille Ideen, hvor den rører sig simpelthen som Aarsag og Virkning, saa vil det let forstaaes, at han endikke aner dens finere, inderligere Tilværelse. Pram har ingen Ide og kjender ingen Ide. Men uden Ide ingen Begeistring, og uden Begeistring ingen Poesi. Hvad Pram har skrevet, har af og til historisk Interesse, men Intet, ikke det Allermindste har æsthetisk Værd, endikke hans berømte Digt: „Emilies Kilde“, som Rahbek endnu 1825 kaldte „en af de ædelste Perler i den danske Litteratur“, skjønt den visselig er saa uægte, som det vel er muligt.

Om Rahbek kan man nu vistnok ikke sige, at han var ideløs. Tvertimod, naar han strax i sit første Skrift: „Breve fra en gammel Skuespiller til hans Søn“ bestemt staaer paa den Tanke, som han ofte senere, men bestandig mattere og mattere vender tilbage til, at man for at være

en god Kunstner maa være et godt Menneske, saa sætter han derved et Forhold mellem Kunstnerens Personlighed og hans Kunst, der viser, at han idetmindste har havt en Anelse om, hvad Geni og Begeistring egenlig er. Og naar han i en Anmeldelse af Baggesens komiske Fortællinger siger om den første, at den er skjønnere end den anden, fordi „Skjønheden udspringer af Æmnet selv", og naar han senere ofte kommer tilbage til denne Tanke, snart under denne, snart under hin Vending, saa er det utvivlsomt, at han idetmindste har følt, hvad en Ide er og hvorledes den skal træde frem i Kunsten. Havde han klaret sig disse Tanker og gjennemført dem i sin Kritik, saa vilde han have væltet hele Datidens jammerlige Æsthetik, dræbt al den usle Poesi og kastet en Funke ud i Folket, der tidligere eller senere vilde have tændt og flammet op i en ny Poesi. Men han gjennemførte dem ikke. Sagen er nemlig den, at Rahbek ikke eiede Ideen som Bevidsthed, men kun som en flagrende Stemning, der gjorde ham urolig og hidsede ham, kun som en dunkel, til alle Sider overstrømmende Følelse, der gjorde ham sentimental og holdningsløs. Han var ikke ideløs, men Ideen havde ligesom paralyseret hele hans aandelige Væsen, istedetfor at gjøre ham fast og stærk, og denne paralyserende Virkning havde han igjen paa hele sin Tid. Med sin overdrevne og derved halv løgnagtige Stemning, med sin ulykkelige, men tillige flaue Sentimentalitet har han vistnok blødgjort mangen en Forbening i Tidens spidsborgerlige Bevidsthed, men hjælpe Tiden videre kunde han ikke, thi sand Begeistring har han aldrig følt og han kjendte den ikke engang, naar den traadte frem hos Andre; hans undvigende og afværgende Forhold til Øhlenschlæger er en bekjendt Sag. Ideen var hos Rahbek ikke meget langt fra at være en Sygdom og skulde man betragte hans Forhold til Ideen som mere end en blot individuel Sag, saa maatte

man sige, at i Rahbek fik den gamle Tid en Nervefeber, gjennem hvis Krisis den voxede op til at blive en ny Tid. Men for hans eget Vedkommende kan man ikke Andet end finde en mærkværdig Sandhed i det, han skriver i sin „Aprilvise“:

Vi April bestandig rende
Fra vor Vugge til vor Grav;
Ofte det, hvorfor vi brænde,
Vi en prægtig Titel gav,
Men see vi lidt nøie til,
Løbe vi dog kun April.

thi det kan ikke negtes: den Mand, der begeistrede sig for Dyden og glemte Heroismen, for Dygtigheden og glemte Geniet, for Venskabet og glemte Kjærligheden, han løb April, rigtignok narret af Ideen.

Nærmere har dog denne Misligheb i Rahbeks Aandelighed sin Grund deri, at han var aldeles virkelighedsløs. I hvor skjævt Forhold denne Mand stod til den hele Virkelighed, vise hundrede Smaatræk for hans daglige Liv, Træk, der ofte have det naragtigste Udseende. Naar Veiret var saa slet, at han om Aftenen ikke kunde gaae fra Bakkehuset ind til Kjøbenhavn, hvilket han altid pleiede, kunde han gaae op og nedad Gulvet og bide sine Negle i fortvivlet Utaalmodighed; tilsidst gik han saa hen, aabnede Uhret og stillede det en Time fremad for at faae Tiden til at gaae hurtigere. Naar man læser hans „Erindringer“ gjenfinder man hvert Øieblik det Samme i større Maalestok. Han troede altid, at han levede paa en Mine, som hvert Minut kunde springe under ham, men der var ingen Mine. Store Uveirsskyer samlede sig over hans Hoved, fortæller han; hele Verden, alle Mennesker og alle Forhold sammensvore sig imod ham, saa at han nødvendigvis maatte reise til Jægersborg, til Tydskland eller i ethvert Tilfælde bort fra det

Sted, hvor han var, for at lade Uveiret rase ud, men det usigelig Komiske ved disse Beretninger er, at der slet intet Uveir var; det Hele var en Fiction af Manden selv, lavet sammen af Nervøsitet og sentimental Selvvigtighed. Med en aldeles phantastisk Opfattelse af Virkeligheden, som den laa for ham, levede han bestandig i den Tro, at Livet og han selv kunde springe og derved i et Nu forvandle sig til en ny og herligere Skikkelse. Det er pudsigt at læse mellem Linierne, hvorledes han vel de tusinde Gange har sagt til sig selv: naar jeg staaer op imorgen, eller, naar jeg om to Dage kommer hjem fra Jægersborg, saa vil jeg være aldeles omskabt; Ingen skal gjenkjende mig mere i min nye Herlighed. Men naturligvis kom Omskabelsen aldrig, thi der skeer ingen Mirakler for Rahbeks Skyld og Springet er i en Udvikling, baade subjectivt og objectivt, en Umulighed. Helst omgikkes han derfor, selv som Olding, med ganske unge Mennesker, thi i denne Mulighedernes Verden, hvor man endnu ikke er Noget, men seer ud, som om man kunde blive til saa uendelig Meget, følte han sig hjemme. Der havde han Stemning og Følelse; der fik han Phantasi. Men i den bestemte, satte Virkelighed skuffede han eller, om man saa vil, sveg han enhver Person og ethvert Forhold. Som „Tilskuer", som den, der betragter og bedømmer sin Tid, gjør han derfor ofte et høist mærkeligt Indtryk. Han skildrer ikke sin Samtid, thi den var meget bedre og meget værre end han saae den. Han skildrer heller ikke sig selv; thi han hører ikke til den Slags Mennesker, der ofte med en aldeles sønderknusende Sikkerhed paaviser de Feil hos Andre, som de selv have. Men han skildrer og kjæmper imod en Slags Phantomer, som Virkeligheden har givet hans Phantasi Anledning til at skabe, men hvortil den dog ingenlunde selv svarer. Han ligner heri Don Qvixote, thi

som Pram ganske manglede Ideen, saaledes mangler han ganske Virkeligheden.

Det kan ikke negtes, at Rahbek i Meget seer ud som en Overgang mellem det Gamle og det Nye, men baade som Kritiker og som Digter gjælder det om ham som om alle de andre, at han har ikke Begeistringen. Denne umiddelbare Sammenfattelse af Ide og Virkelighed, hvor Phantasien, fyldt af sit Indhold, frembringer Kunsten, ved at lade Indholdet leve sig ud til fri, uhindret Yttring, er en Form for det aandelige Liv, som først træder frem med Adam Øhlenschlæger.

VI.

Hvorledes bliver nu Begeistringen til i en vis given Tid? Hvad maa der foregaae, naar et Folk skal føde virkelig begeistrede Individer af sig? Naturligvis afhænger det af de forskjellige Folks eiendommelige Naturgrund og af de forskjellige Tiders særegne Beskaffenhed, men ellers er Spørgsmaalet et ganske simpelt psychologisk Spørgsmaal. Hvad det enkelte begeistrede Øieblik er i Individets Liv, det Samme er det enkelte begeistrede Individ i Folkets Liv, og paa samme Maade man forklarer det enkelte begeistrede Øiebliks Tilblivelsesgrund, paa samme Maade forklarer man ogsaa det enkelte begeistrede Individs Fødsel. Hvad skulde der nu altsaa til, for at det danske Folk, saadan som det var i Slutningen af det attende Aarhundrede, skulde kunne føde en Digter med virkelig sand Begeistring?

Først og fremmest skulde der Angst til.

Allerbedst som man gaaer ved Siden af saadan en stor, stærk, stokprosaisk Mand, der arbeider strengt, lever vel og kun tænker paa at pløie sin Ager, høste sin Sæd og tække sit Huus, bliver hans Blik hængende ved Solen, som synker, ved Skyggerne, som stige, ved hans Dreng, som leger foran ham, og i samme Nu flyver en let lille Sang, et melodisk faldende Rhyn fra hans Læber. Hvor i al Verden kom den Sang fra? Er den Udtryk for Noget derinde?

Er. den Bud til Noget herude? Ja, den er Følelsen af Angst, og saa Følelsen af Poesi. Hvis man spørger Manden selv derom, saa faaer man intet Svar, men hele den Livssphære, han lever i, svarer for ham. Alle sunde, arbeidsomme og dygtige Mennesker knytte, naar deres Sind og Tankegang ellers er aldeles optaget af Livets prosaiske Gjerning, Angsten og Sorgen umiddelbart sammen, og saaledes forholder det sig ogsaa. Naar Skoven er mørk og Tegnebogen fuld, fløiter Kalvekudsken altid en lystig, lille Melodi. Da Thorbjørn tænker, at han muligvis kan faae mange Ris, giver han sig til at synge de allerfagreste Viser for liden Ingrid. Der ligger noget Almenmenneskeligt til Grund herfor. Fra den dalende Sol, fra de stigende Skygger, fra den legende Drengs Hoved faldt der et Glimt af Fremtiden, af Evigheden, af Uendeligheden ned i hin Mands Sjæl; Angsten steg om hans Hjerte og Sangen bar Bud til Vorherre om, hvad der skete, thi i Poesien er Angsten, ikke Frygten, Poesiens Moder og Poesien Angstens Forløsning.

Nu levede det danske Folk ganske vist godt i Slutningen af forrige Aarhundrede. Agerbruget var steget ved Bondestandens forandrede Stilling i Samfundet og gav allerede et betydeligt forøget Udbytte. Handelen blomstrede paa Grund af andre Folkefærds Krige, som den aldrig har blomstret i Danmark hverken før eller senere, og store Summer fløb ind i Landet. Forholdene vare gunstige og man benyttede sig af dem det Bedste, man havde lært. Man arbeidede, man stræbte, man vandt og man levede høit. Man blev fed og man blev kaad midt i denne velnærede Prosa; da kom Angsten, netop som Aarhundredet løb ud.

Den franske Revolution havde i sin Begyndelse ingen Indflydelse havt paa det danske Folk som Folk, men vel paa dets Regjering. Det var Regjeringen, som først greb

disse Læresætninger og satte dem i Anvendelse paa sin Maade, men forsaavidt Folket som Folk lærte dem at kjende og forsøgte at behandle dem, forvandlede det dem fra flammende Ideer, der som sultne Ravne foer løs paa den forraadnede Virkelighed, til gammel Ølhuspassiar, der ingen Indflydelse har. Enkelte exalterede Hjerner faldt vel paa adskillige sære Indfald, saaledes som Baggesen, der, da han kom til Paris, gav sig til at dandse paa Bastillens Ruiner eller idetmindste fortæller, at han gjorde det, men Sligt har heller ingen Betydning; Folket som Folk kom i Begyndelsen kun i Berøring med den franske Revolution gjennem Regjeringens Foranstaltninger. Imidlertid blev Revolutionen ikke staaende ved at være Læresætninger; den blev en rædselsfuld Virkelighed, der væltede sine sydende, kogende Bølger ud over hele Europa og snart hørtes Brændingen nærme sig det lille, lune, lystige Rum, hvor det danske Folk boede og levede høit. Der hørtes om frygtelige Seire og frygtelige Fald, og naar Geheimeraad Guldberg og Bisskop Balle skrev til hinanden og i disse Begivenheder saae en Opfyldelse af Apokalypsens Spaadomme og i Napoleon et af Apokalypsens Uhyrer, saa var det ikke to gamle Kjærlinger, der saae Tegn i Sol og Maane, saasnart en Spinderok falder overende, men det var Historien, der blev for stor, til at den lille Bevidsthed, hvormed det danske Folk levede vel og befandt sig godt, kunde rumme den, og denne store Historie skvulpede allerede op paa vor egen Dørtærskel. Da Bernstorff døde, den 21 Juni 1797, bekjendte Regjering og Folk, at de havde tabt deres snildrige Værge og overalt dukkede Anelsen op om, at nu vilde Skjæbnen vende sig. Bernstorff var et politisk Geni af første Rang og han var anerkjendt som saadan af hele Europa. Allerede under den nordamerikanske Frihedskrig 1776—1783 havde han tilbraget sig almindelig Opmærksomhed. Hans Note af den 8 Juli

1780, i hvilken han fremsatte som uomtvistelig Grundsætning, at »une nation indépendante et neutre ne perd point par la guerre d'antrui les droits qu'elle avait avant cette guerre, puisque la paix existe pour elle avec tous les peuples belligerans, sans recevoir et sans avoir à suivre les loix d'ancun d'eux. Elle est autorisée à faire dans tous les lieux le trafic qu'elle aurait droit de faire si la paix existait dans toute l'Europe, comme elle existe pour elle«, vakte Beundring ved Tankens klare Udtryk og Tankegangens grundmurede Sammenhæng, og paa samme Tid imponerede han ved i den saakaldte bevæbnede Neutralitet at vise Verden, at han forstod at hævde sine Grundsætninger i Virkeligheden; i Danmark var der tusinde Familiefædre, som i deres Dagligstue, ved deres Bord følte, hvad denne Note og dens Gjennemførelse betød. Megen Opsigt vakte ligeledes hans Optræden under Krigen 1788 mellem Rusland og Sverrig, skjønt det velsagtens her mere gjaldt om at finde en Udvei og ved Snildhed forebygge pinlige Forlegenheder end om Erhvervelsen af et positivt Gode. En saadan Sag stod derimod atter for Døren, da England 1793 tiltraadte Coalitionen mod Frankrig og den 17 Juli gjennem sin Gesandt i Kjøbenhavn, Hailes, forlangte Danmarks Deltagelse. Bernstorffs Svar, der reddede Danmark fra at blive indviklet i en forfærdelig Krig, blev i England trykt syv Gange, hver Gang i en Masse af Exemplarer, og omtaltes selv i Overhuset som et Mesterstykke af et Statsskrift; her hjemme havde det nu baade Interessen og Sympathien for sig. Saaledes havde Bernstorff i flere Tilfælde, hvis Vanskelighed Alle forstod, styret Danmark vel i Havn, og paa samme Tid man vidste, at hele Europa gjenlød af hans Roes følte man selv i det daglige Livs Dont den velgjørende Betydning af hans Arbeide. Dertil kom noget i høi Grad Tiltrækkende i hans Person. Hans

Geni hvilede ikke paa en mægtig Lidenskab, der altid maa være mindre ren og mere udsat for at vildledes; det hvilede tvertimod paa en meget omfangsrig Udvikling og en fast, fuldkommen gjennemklaret Charakter. Bisskop Balle sagde om ham i Ligtalen, at han var saa lærd, at han gjerne kunde have været Professor i Theologien og selv de største Videnskabsmænd maatte tilstaae, at de aldrig gik fra en Samtale med ham uden at have lært Noget. Han var mild og venlig, forbomsfri og velvillig, men først og fremmest var han sanddru, i sin Vrede som i sit Venskab, og derfor var der i det danske Folks Følelser for ham ligesaamegen Kjærlighed og Taknemlighed som Beundring og Ærefrygt. Nu døde han, netop som Vanskeligheden steg, og der var Ingen, ligefra Kronprindsen til Bonden bag Ploven, der ikke ved hans Død sendte et bekymret Blik ud i Fremtiden og spurgte: hvorledes skal det nu gaae? At Regjeringen med Bernstorff havde mistet sin ledende Tanke, sit Blik og sin Holdning, viste sig snart; den begyndte at blive bange for Conseqvenserne af sine egne Foranstaltninger og med det Samme begyndte den at gjøre Undersaatterne bange, thi den begyndte at blive vilkaarlig. Trykkefrihedsanordningen af den 27de September 1799 sprang som en Bombe midt i Kaadheden og her blev taust som i Graven. Fra alle Sider, ude og hjemme, trak Alvoren op, men en Alvor af en anden Art end den, der hører til for at tælle Sild og veie Flæsk, og denne Alvor forstod man ikke. Det danske Folk sank sammen i sig selv, som man synker sammen under en Trusel, hvis Mening man ikke fatter, men hvis Virkning er klar nok. Angsten var der.

Men Angst er dog endnu ikke Nok til at frembringe Poesi. Al Poesi hviler paa Erindring, og man maa ikke troe, at Poesien ved at indskrænkes hertil bliver fattig, thi Erindringen har et stort Rige, der breder sig vidt ligefra den yderste Grændse, hvor

man blot husker det Fremmede, til den inderste, hvor man blot erindrer sig selv, hvor Erindringen smelter hen i Sjælens Besindelse paa sit eget Indhold, i Personlighedens Selvfølelse, i Jegets Selvbevidsthed. Der gives Digtere, hvis fyrretyve Bind Poesi ere skrevne udaf Længsel. Snart har denne Længsel været ligefrem udtalt som Sentimentalitet, snart har den været maskeret som Spot over dem, der heller ikke eiede Længselens Gjenstand, og under begge Former har den opnaaet at fortrylle en hel Samtid, men efter nogle Aars Forløb har man med Forskrækkelse opdaget, at denne Poesi udaf Længsel er Poesiens Karrikatur. Erindringen er den eneste Grundvold, hvorpaa Poesien kan hvile; for at der skal komme Poesi frem, maa der være Noget, som erindres. Hvis da nu hin stokprosaiske Mand, der igjennem en tilfældig Ideassociation blev truffet af et Blik fra det Evige, bliver hængende derved og staaer stille i Angsten, saa bliver han sentimental eller han sender i næste Øieblik en Replik, fuld af modbydelig Følsomhed eller af Spot, ud i Verden. Men hvis han har Kraft til at fatte sig selv, hvis han har Mod til at føle sig selv, hvis han er stor eller rettere sagt sund nok til at erindre sig selv i det Eviges Paasyn, saa løsner Sangen sig fra hans Læber og flyver afsted. Det kunde kun lidt have nyttet, at det danske Folk blev forknyt i Slutningen af det attende Aarhundrede, men da kom den 2den April 1801 den engelske Flaade paa Kjøbenhavns Rhed og efter otte Timers vældige Kamp klang det fra Hjerte til Hjerte: vi have seiret. Da følte man sig selv, da fattede man, hvad man eiede, da brusede Erindringen ned igjennem Historien og bragte alle Fortidens Minder i levende Strømning; da var det danske Folk færdigt til at føde en Digter og saa fødte det ham.

Nu hedder det vel om Adam Øhlenschlæger, at han har lært af den tydske Romantik og udviklet sig under

Indflydelse af den, men hvis man nu tog denne taagede Tale paa Ordet og forlangte en bestemt Paavisning af Belærelsen og Indflydelsen gjennem en nøiagtig Jevnførelse mellem den tydske og danske Romantik, saa vilde den meget hurtigt vise sig som en aldeles feilagtig Tale. Den tydske og den danske Romantik ere vel to eensartede, men tillige kun sideordnede Phænomener, frembragte af den samme Verdensindflydelse, men under høist forskjellige Betingelser, og ligesaa umuligt det har været for den tydske Kritik at forstaae og vedkjende sig den danske Poesi, ligesaa umuligt vilde det være at forklare og udvikle den som en Gren af den tydske. Om Belærelse og Indflydelse i Betydning af Afhængighed kan her slet ikke være Tale. Det er sandt, at den nyere danske Poesi ikke vilde være blevet til, hvis ikke Øhlenschlæger havde været, thi den indeholder meget Lidt, maaske slet Intet, som ikke er Opfyldelsen af et Varsel, Indfrielsen af et Løfte, den videre Udarbeidelse af en Retning, som alt var givet med ham, og deri ligger et virkeligt Belærelses og Indflydelses Forhold. Men vilde Øhlenschlæger heller ikke være blevet til, hvis den tydske Romantik ikke havde været? Jo, ganske vist. Der er ovenikjøbet Noget i Øhlenschlægers Natur, som forbyder en virkelig Belærelse og en virkelig Indflydelse. „Jeg er mig bevidst," siger han i sine Erindringer, „at jeg aldrig som Mand har havt nogen Tanke, der ei alt hos mig som Barn var en slumrende Drøm, utydelig, som Bladet i Blomsterknuppen, før den udfolder sig". Han kunde ikke lære. At lære og at lære er to forskjellige Ting. Den Ene seer paa Stjernerne og lærer af dem, at hele Universet er en organisk Helhed, hvis Tilværelses Love han udlytter; den Anden seer ogsaa paa Stjernerne, men han lærer kun det, som deres Tindren og Blinken kalder frem fra Dybderne i hans egen Sjæl: han lærer at ane det Uendelige, at længes mod det Evige,

at stræbe mod Himlen. Den Ene lærer ved en reflexionsmæssig Tilegnelse, saaledes som Henrik Hertz, da han skrev „Svend Dyrings Hus;" den Anden lærer kun derved, at der er Echo i hans Sjæl, saaledes som Øhlenschlæger, da han skrev „De to Kirketaarne". Hele hans Liv viser, at Alt, hvad han lærte i Ordets første Betydning, og enhver Indflydelse, han paa den Maade optog i sig, fordærvede ham istedetfor at udvikle ham. Hvad lærte han af Baggesen? At bøde paa Manglen af Inspiration ved Hjælp af Routine. Hvad lærte han af Heiberg? At der var Noget til i Verden, som hedte Hiater, og saa begyndte han at skrive slette Vers. Og hvad lærte han af det franske Lystspil? At Intriguens Spænding er en glimrende theatralsk Effekt, og saa glemte han i sine Dramer den store Pathosses Spænding. Kun een eneste Gang lærte han Noget og det var endda paa en temmelig særegen Maade, der tydeligere end noget Andet viser, at hans Aandsform var i egenligste Forstand hin Bevidsthedens umiddelbare Sammenfattelse af Ide og Virkelighed, der udelukker Reflexionen og dermed Belærelsen og Indflydelsen. Som ganske ungt Menneske løb han Panden mod Henrik Steffens og frem sprang i samme Nu Pallas Athene, fuldrustet med skinnende, blanke Vaaben og færdig til Kampen. Hvad der saa senere kom til, det var kun Rust.

Saavel Øhlenschlæger som Steffens har omtalt dette mærkværdige Sammenstød. Øhlenschlæger havde allerede dengang skrevet adskillige Digte, men de vare daarlige; de vare ligesom Prams og Rahbeks og de Andres, det vil sige, de vare uden Poesi. Imidlertid følte han vel hos sig selv, at han bar Guden i sit Hjerte og han kunde ikke lægge Skjul derpaa. Anekdoten fra Ørsteds Doktorgilde er jo almindelig bekjendt. Han sad som den Yngre beskeden for sig selv og hørte paa de Andres lærde Tale, eller gik

omkring og skjænkede Punsch i for dem. Da faldt Talen paa den danske Poesi og den ynkelige Tilstand, hvori den befandt sig, og nu reiste han sig op, gik midt ind i Kredsen, slog i Bordet og raabte: „Men den skal Fanden gale mig reise sig". Det begyndte at røre sig i ham. Alt laa allerede tilrette i ham, men der manglede endnu den ubetydelige Anledning, den tilfældige Leilighed, som Alt i Verden kræver for at komme til Liv og Aabenbaring. Da vendte Steffens 1802 tilbage fra en Udenlandsreise og begyndte 1803 at holde Forelæsninger ved Universitetet. Allerede inden Forelæsningerne begyndte havde Øhlenschlæger og Steffens truffet hinanden, endogsaa talt sammen, uden at det dog var kommet videre end til en dunkel Sympathi, en ubestemt Anelse. Det kan hænde, at man efter et kortvarigt Møde og en ganske flygtig Ordvexling ligefrem længes efter et Menneske, uden at man er istand til at angive noget bestemt Hvorfor. Man har blot en Følelse af, at dette Menneske eier Noget i sin Intelligens, i sin Villie, i sit Hjerte, etsteds i sin Personlighed, som man selv mangler, Noget, som man kan faae af ham, Noget, som kan vækkes tillive i En selv, naar man blot faaer det at see levende og virkende hos en Anden, og saaledes forholdt det sig her. Da gik Øhlenschlæger en Formiddag Kl. 11 op for at gjøre Visit hos Hr. Dr. Steffens, og da han kom fra ham, var hin Vending indtraadt i hans Liv, hvorved hele hans Natur, alle hans Kræfter, hele hans sjælelige Indhold var traadt frem i Bevidsthedens Dagslys, hin Vending, der aldrig undlader at vise sig for den henrykte Beskuelse som et Spring, som en Tilegnelse af noget Nyt, men som i Virkeligheden kun er en ligefrem Udvikling fra Ubevidsthed til Bevidsthed, kun en simpel Overgang, det Forhaandenværende gjør fra Mørke til Lys, og som blot da er et Spring og noget Nyt, naar hele Bevægelsen er Affectation og For-

skruelse, og naar det Nye er en Forstyrrelse af Personlighedens Væsen. De blev sammen hele Dagen og hele Natten, samtalende indtil Kl. 3 om Morgenen, og saa mægtigt betaget var den unge Øhlenschlæger af det, der under Samtalen randt op i ham og ved Exemplets Magt dannede sig i ham, at han om Natten, medens han sov hos Steffens, sprang ud af Sengen i forvirrede Drømme. Men næste Dag skrev han „Guldhornene“, det første Digt, i hvilket hans Poesi, hans Geni, hans Begeistring er blevet forløst, og istedetfor en allerede færdig Digtsamling, som var solgt til en Boghandler og netop skulde udgives, skrev han i saa kort Tid, at Boghandleren Intet mærkede, en heel ny Digtsamling, de berømte Digte fra 1803, iblandt hvilke findes Romancen om „Hakon Jarls Død“ og „St. Hans Aftenspil“. Hvad var det da, som de talte om hin Dag og hin Nat, siden det saaledes i eet Nu kunde hvælve Himlen høit over disse store Evner og kalde dem frem til sprudlende Liv? Ja, hvad var det?

Øhlenschlæger indlader sig i sine „Erindringer“ selv noget nøiere paa, hvad det egenlig var, han lærte af Steffens, og han taler baade smukt og interessant derom. Han fortæller, at han ligesom alle Datidens Mennesker herhjemme egenlig ansaa Poesien for en Biting, som en Mand ikke maatte give sig af med uden naar han først havde anvendt sine bedste Kræfter paa det Alvorlige, det Nyttige; Poesien havde egenlig ikke Ret til at være til, uden forsaavidt den selv blev nyttig og gjorde en god Gjerning ved at bringe Sandheden ud iblandt Menneskene. Der var vel Noget i hans Natur, som oprørte sig imod denne Betragtning af Sagen, men han formaaede ikke at skaffe sig Klarhed derover, før Steffens kom og viste ham, at Poesi er Noget, der har Værd i sig selv, og at Menneskets Forhold til Ideen gjennem Phantasien, det Skjønne, er en ligesaa

berettiget og ligesaa nødvendig Side af Aandslivet, som Forholdet til Ideen gjennem Erkjendelsen, det Sande, eller gjennem Villien, det Gode. Nu var dette visselig en høist vigtig Oplysning og hvor stærkt den har grebet den unge Digter, sees allerede af hans Digt: „Sanct Hansaften-Spil". Hele Digtet vrimler af Udfald mod den gjængse æsthetiske Anskuelse og navnlig lugter Satiren i Scenen mellem Harlekin, Poppe og Kritikeren saaledes af Haan, at aldrig har noget Sværd lugtet stærkere af Blod.

Hvi skriver nu en sand Poet?
Af Iver for Humanitet,
For vor Moral at understøtte,
I Korthed: for at gjøre Nytte.

Naar Folk vil gaae paa Svir i Kro,
Han drager dem til stille Ro;
Hvad ei de gidde hørt i Prosa,
Det siger han dem fuldt sub rosa.

Det nemlig: at det sømmer sig
For dem at være skikkelig;
At kun det er de Skikkelige,
Som komme ind i Himmerige.

Hvor stort for en moralsk Poet
At tolke blid Humanitet;
Om søden Grød og svegne Pligter —
Hvor skjønt, hvor saligt for en Digter.

Men dette er dog ikke Nok til at forklare det foreliggende Tilfælde. En saadan Oplysning kunde give en ung Digter Mod, men den kunde ikke sætte ham istand til at frembringe bedre Poesi; den kunde sætte hans Begeistring Vingerne paa, men den kunde ikke samle hele hans sjælelige Indhold til Enhed og løfte det op i Begeistringen, og dog var det netop det, Steffens i hin Samtale gjorde. Dertil hørte noget Mere end en Opklarelse af Poesiens Betydning for det aandelige Liv, og hvad dette Mere var, bliver En

klart, naar man læser det lille Skrift, Steffens 1803 udgav under Titlen: „Indledning til philosophiske Forelæsninger" og som er Manuskriptet til de Forelæsninger, han havde holdt paa Universitetet.

Indholdet af dette Skrift kan siges at være en Bestemmelse af Forholdet mellem Helheden, som Helhed og Enhed, og Delene, som Dele og Mangfoldighed. Steffens anslaaer strax sit Thema, naar han begynder med at sige: „Hvad jeg forudsætter hos mine Tilhørere er — fra Kundskabens Side — intet Andet end den almindelige Kultur, som man maa forudsætte hos ethvert uddannet videnskabeligt Menneske, — fra Interessens Side — den indvortes Trang til at kjende Tingenes egenlige Væsen, til at opløse Tilværelsens Gaade, — fra Evnens Side — den indvortes Anskuelse, som fatter enhver enkelt Del sammen til et Helt, sætter det absolut Hele, Ene, som det Reelle, og ved denne omfattende Anskuelse fortrænger enhver fremmed Forestilling, som ikke nødvendig maa tænkes i Sammenhæng med det Hele". Det er denne omfattende Anskuelse af det Hele som det Ene og som det egenlige Reelle, han vil frembringe, og hvorledes han tænker sig denne Enhed og denne Realitet, kan anskueliggjøres ved at gjengive et Sted af den første Forelæsning. Her tales om Mennesket, betragtet som levende organisk Væsen. Det bestaaer af en Mangfoldighed af forskjellige Dele, Organer, af hvilke hver har sin Beskjæftigelse: Øiet skal see, Øret høre, Haanden gribe, Foden bære o. s. v., og denne Beskjæftigelse er det immanente Princip, der constituerer Organet. Hele dets Tilsyneladelse er kun et Udtryk for denne Beskjæftigelse og tænkes den borte, saa forsvinder med det Samme Begrebet om Organet og Organet selv; en Haand, der ikke kan gribe, en Fod, der ikke kan bære, er et Misfoster. Hvor udelukkende imidlertid enhver af disse mangfoldige Dele end følger sin Tendens og arbeider

efter sit Begreb, saa at Øiet blot kan see og ikke høre, *Øret blot høre og ikke see, saa ere de dog alle tilsammen* ikke blot forbundne til en Helhed, der fremkommer som Resultat af deres Sammenlægning, men beherskede og baarne af denne Helhed og Enhed, saa at de, løste af fra den, høre op ikke blot med at virke men endogsaa med at være; en afhugget Haand er ikke en Haand men en død Haand. I den menneskelige Organisme findes altsaa ikke blot en Mangfoldighed af Dele, der hver vil sit, men tillige en Helhed og Enhed, *der ikke er tilstede paa noget enkelt* Punkt, men som dog er alle de enkelte Deles Betingelse og Begrundelse. Denne Tanke gjennemfører nu Steffens i sin Betragtning af det hele Universum, af Naturens og Aandens Liv. Det Endelige har ingen Realitet uden i det Uendelige, det Timelige ingen Realitet uden i det Evige. Alle Livssphærer, alle Endelighedens Former have deres Betingelse, deres sidste Begrundelse deri, at Alt er en *Helhed, en Enhed, og har et usynligt Centrum, der behersker* det. Ikke at have Følelse herfor, er at være barbarisk og spidsborgerlig, thi det er denne Følelse, der er Moder til alt Stort og Godt i Livet; det er Anelsen af denne Tilværelsens Continuitet, der, „naar den træder levende, skabende frem i Menneskets Sind, kaldes Poesi". Det var dette, Steffens sagde til Øhlenschlæger, og hans Forelæsninger, saaledes som de foreligge trykte, lader En forstaae, med hvilken ildfuld Veltalenhed, med hvilken gjennemborende Haan han har sagt det.

Men hvorledes maatte nu en saadan Tale klinge i *Ørene paa en Tid, som netop havde faaet alle Livets* Sphærer skaarne over og netop var stolt af at have faaet dem indgjærdede som endeligt begrændsede Omraader? i Ørene paa en Slægt, der ikke kjendte Tilværelsens Helhed og Enhed uden som en tilfældig Sum af de mangfoldige, mod hinanden

ligegyldige Enkeltheder, og som var stolt af at have ført Livet tilbage til blot mekaniske Bestemmelser? Naturligvis løb det ikke af uden Forargelse. De Ældre, som sadde fast i det Gamle, forstode ikke, hvad det var, Steffens sagde, og forargede sig, netop fordi de ikke forstod ham; det gjør Dumheden altid. Men de Yngre da? Ja, de sadde vel ogsaa fast, men ikke saaledes som man sidder, naar man fanges af Magelighed, men saaledes som man sidder, naar man holdes under et Tryk. I de Yngre trængte Alt, hvad der i den gamle Tid havde Spirekraft, og det var, som vi have seet, ikke just saa ganske lidt, paa for at sprænge igjennem og voxe ud til Liv; nu fik det Luft. Det samlede sig i dem, det ordnede sig, det aandede, det voxte. Da Øhlenschlæger hørte Steffens tale, saae hans Syns fulde Sikkerhed, følte hans Overbevisnings Kraft og ramtes af Ilden i hans Veltalenhed, saa revnede den gamle Tids Hylster inde i ham, saa smeltede den gamle Tids Former ned, og bagved — stod det Gamles Arvelde, det Nye.

Naar man tilfældigvis, medens man beskjæftiger sig med det attende Aarhundredes Digtere og Forfattere, kommer til at læse i Øhlenschlægers første Digte, modtager man et ganske eiendommeligt Indtryk; man bliver ligesom vaarbrukken. Det hænder jo af og til her i de nordlige Lande, at Vaaren kommer saa pludselig, at den bogstavelig kommer over En om Natten, medens man sover; man reiser sig i sin jævne Vintervane, lukker Vinduet op, og see! udenfor staaer Vaaren og har fyldt den hele Luft med Lys, Varme og Duft. Men aldrig kom Vaaren her i Norden pludseligere og skjønnere end i hin lille Bog. I een Nat blev Bølgen fri og Skoven sprang ud, Tusinder af forskjellige Toner begyndte at klinge imellem hinanden trindt i Naturen og igjennem den lyse, varme Luft gik Synet milevidt ud

over store, farverige Udsigter, som man før ikke havde anet, dybt ind i Aandens Rige, hvor i det fjerneste Fjerne Himmel og Jord lænede sig til hinanden i dyb Fortrolighed. Hvad var dette Nye? Hvorledes benævner man denne Vaar? Man kalder den det Romantiske.

I Tydskland dannede Romantiken sig som en Modsætning til en vis antikiserende Retning, der ikke blot havde Herredømmet i Kunsten, men som ogsaa gjorde sig gjældende paa andre Omraader af Kulturlivet, og det er ofte pudsigt at see, hvorledes Tanker, der oprindelig ere voxede frem paa antik Jordbund, nu plantes om i Teutoboderskoven, hvorledes Forestillinger, der, saaledes som f. Ex. det hele Turnervæsen, aabenbart ere fremkomne ved Betragtningen af den antike Dannelse, nu lidt efter lidt phantaseres over i det, Tydskerne med en latterlig Overdrivelse i Udtrykket kaldte „urgermanisches Volksthum", for da tilsidst at ende som løierlige Udskeielser af det romantiske Sværmeri. I den danske Kultur fandtes ingen saadan antikiserende Retning og her dannede derfor Romantiken sig som en Modsætning til Rationalismen. Men som saadan træder den netop skarpt og afgjort frem i Steffenses Skrift: „Indledning til philosophiske Forelæsninger", der kan betegnes som et vel flygtigt, men dog tydeligt Omrids af den romantiske Verdensanskuelse i Modsætning til den rationalistiske, og denne Modsætning vil man finde udtrykt med Hensyn til to væsenlige Punkter i de ovenforanførte Ord af Skriftet.

Ganske vist ønsker Rationalisten ligesaalidt som Romantikeren, at Alt skal falde ud i Stykværk for hans Betragtning og i hans Sind, og da det dog alligevel gik ham saaledes, kom det over ham som en ligesaa uventet som bitter Consequens, for hvilken den rationalistiske Dannelse kun fandt Trøst i Phantasteri eller Cynisme. Ogsaa Rationalisten ønsker at opfatte Tilværelsen som en Helhed og Enhed;

men saasnart Opfattelsen begynder at iværksættes, træder Modsætningen frem. For ham er nemlig de enkelte Dele det Visse, det Givne, det, han troer paa, holder sig til og lever med, medens Helheden og Enheden er det Problematiske, det, der søges, det, der skal komme frem som Resultat af Delenes Sammenlægning, det, der skal frembringes. For Romantikeren er derimod Helheden og Enheden Forudsætningen; den er for ham det Visseste af Alt, det, uden hvis Betydning Enkeltheberne slet ikke kunne sees, endnu mindre forstaaes, ja de kunne ikke engang være til uden dens bærende Kraft. I Romantiken fremtræder derfor Helheden som en organisk, levende Sammenhæng og Enheden som det usynlige, Alt gjennemtrængende og beherskende Midtpunkt, medens Rationalismen derimod danner Helheden blot som en fast, velordnet, men altid udvortes, altid mer eller mindre mekanisk Sammensætning, hvor Enheden ligger langt bagved, ganske indenfor Helheden og forholder sig til den ligesom en deus ex machina, der sidder ganske rolig, indtil Tiden nærmer sig, da han skal ned at ende Tragedien. I en Komedie af Holberg er hver Akt og hver Scene det, de ere, og de blive hverken værre eller bedre paa Grund af deres Forhold til Stykket som Helhed; hvad der knytter dem sammen, er altid noget Udvortes. I „St. Hansaften-Spil" vilde ofte de prægtigste Scener blive betydningsløse, ja rent ud urimelige, naar de bleve revne løs fra Helheden og betragtedes alene for sig selv; vel synes enkelte baade lyriske og satiriske Partier af Digtet at være udarbeidede til fuldkommen Selvstændighed, men læs dem i en Digtsamling eller i et Øieblik, hvor Helhedsindtrykket af Digtet er fraværende, og Betydningen vil være tabt. Og man maa af dette tilfældige Exempel ikke slutte, at det kun er i Compositionen af et Kunstværk, at denne Modsætning mellem det rationalistiske og det romantiske Helheds- og Enhedsbegreb

gjør sig gjældende. Denne Modsætning er en Modsætning mellem to Verdensanskuelser og som den træder frem paa ethvert Omraade af Aandslivet, det religiøse og det æsthetiske, saa yttrer den sig ogsaa i ethvert Punkt paa det enkelte Omraade. Sammenligner man Øhlenschlægers første Digte, der betegne hans romantiske Periode, med Digte af Pram eller af Storm, saa viser det sig i Valget af Stoffets Behandling, i Tankegangen, i Sproget, kort i ethvert Punkt, at det er hans romantiske Helhedsbegreb, i Kraft af hvilket enhver Enkelthed trods den mest levende Individualitet dog har sin væsenlige Betydning deri, at Helheden lyser symbolsk udover den, at det er hans romantiske Enhedsbegreb, i Kraft af hvilket Alt bliver saa hjemligt og kjendt, fordi det er den samme Aand, der drømmer i Naturens Virksomhed og tænker Tanken i Menneskets Sjæl, at det er dette hans Helheds- og Enhedsbegreb, der med eet Tag har løftet ham ud over Beskrivelsen med dens tomme Pomp og gjort hans Phantasi sættende.

Her giver Modsætningen mellem Rationalismen og Romantiken sig imidlertid et nyt Udtryk, idet Rationalismen maa fastholde sit Helheds- og Enhedsbegreb med Forstanden, Romantiken sit med Anskuelsen. Saasnart nemlig den blotte Sammensætning efter Lighed og Ulighed eller andre udvortes Relationer forkastes og Alt skal sammenholdes paa een Gang som Bølgeslag af den samme indre Kraft, er det kun Anskuelsen, der kan være Ihændehaver af Helheds- og Enhedsbegrebet, og det er Romantikens store Fortjeneste overfor Rationalismen, at den førte Phantasien tilbage ikke blot i Kunsten, men i hele Livet. Slutningen af det attende Aarhundrede i Danmark var Forstandens Tid; det nittende blev Phantasiens og det er interessant at see, hvorledes der, under Øhlenschlægers Udvikling, strax efter det første vældige Gjennembrud i ham, opstaaer Kamp mellem Phantasien,

Romantiken, der var hans Geni, og Forstanden, Rationalismen, der var hans Barndoms Vugge, hans Vane, hans Dannelse. „Sanct Hansaften-Spil" er ren Anskuelse uden Spor af den spidsborgerlige Retfærdiggjørelse, som den forstandige Begrundelse kan give. Men allerede 1807 er Inspirationen begyndt at blive forknyt; Øhlenschlæger bliver selv forskrækket over denne Auden, der træder mystisk frem fra det Inderste i hans Phantasi og forlanger at faae Olaf Trygveson i Tale. Hvem er denne Auden? spørger Rationalismen i ham, thi den vil vide Besked.

Min Olaf! sikkert
Har een af Odins Præster gjæstet Dig,
Og søgt ved vildsom og forblommet Tale,
Paa Hakons Vink, at vende Dine Tanker.
Maaske det var den slebske Hakon selv.

Og da han 1833 skrev „Tordenskjold", havde han vel følt sig fristet ved at see Carl den Tolvte og Tordenskjold staae overfor hinanden i Historien, men han fandt intet andet Udtryk for det, han saae, end hint fattige, at lade Karl den Tolvte vise sig for Tordenskjold i en Drøm. Kjæmpen, der brød Rationalismens Magt, blev tilsidst selv overvundet af den, og døde i sin Fjendes Arme.

Men dette Nye i Øhlenschlægers Fremtræden er ikke i den Forstand noget Nyt, at det uden Sammenhæng med det Gamle skulde være noget heelt Andet end det. Tvertimod! Det er, ligesom Blomsten paa Toppen af Stilken, kun en ny Form for det Gamles Indhold. Endogsaa „Sanct Hansaften-Spil" viser sig ikke blot i polemisk, men i bestemt positiv Sammenhæng med den gamle Tid. Der er et Punkt i dette Digt, der satte vore Bedsteforældre i det sødeste Sværmeri, men hvor vi føle, at Phantasien svigter og lader Forstanden komme frem med nærgaaende Spørgsmaal. Hvor fører denne Baad de Elskende hen?

Hvad er det for et Kjærlighedens og Befrielsens Land, de seile hen til? Er det Sverrig? *Ak nei! Naar man har læst* det attende Aarhundredes Digtere, saa veed man, at det er Guldalderens Land, de styre til.

Thi saaledes forholder det sig. Da Steffens slap Øhlenschlæger ud af sin Favn, og Øhlenschlæger begyndte at tale, saa var det ikke Steffenses Syn, der lyste, ikke Steffenses Overbevisning, der klang, men hans egen. Det var hans eget sjælelige Indhold, saaledes som den gamle Tid havde givet ham det, og saaledes som det slumrede uden Luft og uden Lys i hans Indre, der ved Exemplets Magt steg op i Bevidsthedens Dag og samlede sig i Begeistringens Syn, og Øhlenschlægers Poesi griber derfor, uden at have det Allermindste med Steffens eller den tydske Romantik at gjøre, enhver af Udviklingens Traadde netop der, hvor den gamle Tids Bevidsthed slap dem. Jeg skal vise det.

Den gamle Tid var paa det religiøse Omraade endt i et religiøst Nulpunkt. Af den christelige Religion havde den borttaget det egenlig Christelige og kun beholdt det tilbage, der omtrent kunde siges at tilhøre alle Religioner, og som gjorde Christendommen til en fornuftig Form for den naturlige Religion. At Christus var Guds Søn, at Gud i Christus var blevet Menneske og at denne hans Menneskeblivelse, hans Fødsel under Syndens Vilkaar, hans Liv uden Synd, hans Lidelse og Død var Menneskeslægtens Frelse, dette løb i Tidens Øren som en tom Tale, for hvilken man var ganske ligegyldig, som en Gaade man aldeles ikke brød sig om at løse. Det Mirakel, der er den christelige Religions væsenlige Indhold, stod i Fritænkernes Bevidsthed som et Bedrag, der oprindelig skrev sig fra det onde Mørke og det slette Villrede i den menneskelige Sjæl, og som heller ingensinde havde havt Andet at støtte sig til,

og selv i den Bevidsthed, der troede sig paa ægte christelig Grund stod det blot som en Antagelse, uden levende Sammenhæng med en Trang i den personlige Existens, som en Skygge i Baggrunden, medens Kampen i Forgrunden førtes om langt lettere Ting, om Ting, der egenlig først faae Betydning ved deres Sammenhæng med hint Centrum. Men man gik videre. Ligesom man nemlig havde bortslaaret det egenlig Christelige, Guds Menneskeblivelse i Christus, af Christendommen og kun beholdt den naturlige Religion tilbage, saaledes udskjød man nu atter af den naturlige Religion det egenlige Religiøse, Underet, og lod sig nøie med den blot fornuftige Moral. Det Uendeliges og Eviges Tilstedeværelse i Endeligheden og Timeligheden, og dets hemmelighedsfulde Brud gjennem Rummets og Tidens Skranker var en Floskel for Datidens Bevidsthed og en Løgn i dens Øren. Den kjendte kun det, som kan maales og veies, kun Endelighedens tunge Masse, som den saa søgte at ordne paa forstandig Maade.

Nu forstaaer det sig af sig selv, at fra dette religiøse Nulpunkt, hvor Underets Lys ganske er slukket i Bevidstheden, kan man ikke paa een Gang, med eet Skridt naae op til den høieste Form for Fattelsen af det Religiøse, til en Bevidsthed, i hvilken Underet sættes paa et enkelt bestemt Punkt, der paa een Gang sees som Historiens Fylde og som Historiens Kilde. I den historiske Udvikling gives der intet Spring og imellem Nulpunktet og Kulminationspunktet ligger en Række af Overgange, der kunne gjøres paa tusinde forskjellige Maader, men som alle maae gjøres. Spørges der saa, under hvilken Form da Underet, efterat være tabt, atter træder ind i Bevidstheden, naar først Angsten, og med den Trangen til det, er vaagnet i Menneskene, og dernæst Selvfattelsen, og med den Evnen til at gribe det, er skabt i dem, saa kan Svaret ikke være tvivlsomt. Er Underet det

ene Øieblik sat ganske udenfor Virkeligheden, fordi det var den forstandige Bevidsthed en Meningsløshed og det prosaiske Liv en Overflødighed, saa maa det i det næste Øieblik træde frem som hele Virkelighedens egenlige Bærer, fordi det er Phantasiens Hjemsted og det aandelige Livs Kilde. Efterat have været Intet, maa det blive Alt; efterat have været en skadelig Overflødighed i Livet, maa det blive Livets naturlige Væsen; efterat have været meningsløst i Virkeligheden, maa det blive Virkelighedens Poesi. Fremdeles, har Christendommen opløst sig for Betragtningen og den forstandsmæssige Undersøgelse i lutter Forvirring, Overdrivelse og Bedrag, saa er det umuligt, at den umiddelbart derefter skulde kunne gribe Menneskene og fremstille sig for dem som Historiens Midtpunkt og deres egen Sjælsfrelse. Den maa først efter denne Opløsning ligesom hele sig for deres Sind gjennem den æsthetiske Betagethed af dens Skjønhed og Storhed, og den maa langsomt voxe frem igjen igjennem deres hjemløse Længsel efter dens Sikkerhed og Myndighed.

Paa dette Standpunkt staaer netop Øhlenschlægers berømte Digtcyklus: „Jesu Christi gjentagne Liv i den aarlige Natur", 1805. Religiøst tilfredsstille disse Digte ikke mere. Det religiøse Liv er i vore Dage vakt for dybt og i ethvert Tilfælde er Religionens Væsen for dybt begrebet, til at Nogen i dette drømmende Skjær af det Religiøse skulde kunne finde et Udtryk for, hvad der bevæger sig i ham selv. Naar Digtet begynder saaledes:

Hver Vaar, naar Taagerne flygte hen,
Da fødes det lille Barn Jesus igjen.
Den Engel i Luft, i Lund, i Elv,
Det er vor Frelser, det er ham selv.
Derfor Naturen saa huldt og skjønt
Sig fryder og klæder i Haabets Grønt.

saa føler Enhver Tidernes og Standpunkternes Afstand; naar Religionens Ånder træder til med sin Frelse, skeer det nu

i en anden Sphære af det aandelige Liv, end den, i hvilken Naturens Under, Vaaren, holder Fest. Heller ikke æsthetisk føler man sig ganske tilfredsstillet. Indholdet er en dunkel, flimrende Stemningsfylde, der kun sjeldent, saaledes som i det femte Digt: „Barnet lærer i Templet“, former sig til et bestemt Symbol, hvor den klare Stemning lyser nedover Tegnet, men som derimod ofte flyder ud i en bred Polemik mod Datidens Stemning eller snerper sammen til dogmatisk Belæring. Heraf bærer saa igjen Formen et bestemt Præg, idet Stemningen af og til flyver afsted uden at faae Sproget med, Noget, der overhovedet ofte hændedes Øhlenschlæger, eller det sproglige Udtryk falder ud i et Brud mellem tekniske Begrebsbestemmelser og malende Phantasibestemmelser. Men i historisk Henseende ere disse Digte høist mærkværdige, thi de ere et uigjendriveligt Bevis for, at Øhlenschlæger er en historisk Consequens i den danske Kultur og ikke et Stykke Flyttegods fra den tydske Romantik. Vel siger han selv, at det var det Indtryk, som Novalises Psalmer gjorde paa ham, der bevægede ham til at skrive denne Digtcyklus, men atter her viser den bestemte Undersøgelse, ligesom overfor Steffens, at Indflydelsen er Exemplets, men ikke Belæringens eller Paavirkningens Magt. Blot den flygtigste Sammenligning mellem den ovenanførte Strofe af Øhlenschlæger og følgende Yttring af Novalis: „Naar Gud kunde blive Menneske, saa kan han ogsaa blive Steen, Plante, Dyr og Element, og maaske gives der paa denne Maade en vedvarende Forløsning af Naturen“, viser, at man hos den tydske Digter er inde i en heel anden Verden. Ganske vist har ogsaa den tydske Romantik sin kulturhistoriske Betydning paa det religiøse Omraade deri, at den fører Underet tilbage til Bevidstheden, men der viser sig en afgjort Forskjel i Mediet, hvorigjennem Tilbagevendelsen skeer: hos den tydske Digter er det Følelsen, hos den danske Phantasien.

Medens den tydste Romantik sætter Underet som dunkle, rædselsfulde Kræfter i Naturen, der kun bryde selvstændig frem ved at bræcke Naturlovene itu og kogle, og som kun staae i Forbindelse med den menneskelige Aand ved med sin Troldom at forføre dens Overtro, saa fremstiller Øhlenschlæger derimod Underet som Naturens lysbringende Bærer, som Naturlovenes elskovsfulde Begrundelse, som den menneskelige Aands moderlige Hjemsted. Hele Jorden er for ham et Under og Menneskeaanden en Antæos, der fornyer sin Kraft ved at berøre sin Moder. Og medens den tydske Romantik søger at gribe det christelige Mirakel ved at kaste sig tilbage i sin Fortid og blive katholsk, søger Øhlenschlæger at indhente det ved blot at gaae fremad i den engang givne Retning. I den tydske Romantik kommer Underet frem som en Rædsel, som en krampagtig Skjælven i det hele Følelsesliv, og der øines ingen anden Frigjørelse herfra end den, at kaste sig tilbage paa det Standpunkt, hvor Bevidstheden endnu ikke havde gjennemgaaet Oplysningens Krisis. Derfor er den saa spraglet og saa farverig, thi den er i sit inderste Væsen mystisk, medens Romantiken hos Øhlenschlæger derimod er saa lys og, om man vil, saa bleg, fordi den historisk staaer paa Skuldrene af Forstanden og har udviklet sit Indhold uden noget krampagtigt Ryk bort fra sin historiske Forudsætning.

Paa det moralske Omraade havde den gamle Tid været sysselsat med at ordne Pligternes Mængde i et bestemt Schema og med at faae det Spørgsmaal besvaret: hvorfor skal jeg adlyde Pligten? Men i sine Forsøg paa at begrunde Pligtmæssigheden var den kun naaet til phantastiske Idealer, der kun ved en Hildelse, kun som Blændværk have Magt over Menneskenes Sind; i Grunden endte den med at bestemme Dyden som en Drifternes Økonomi, som den Bestyrelse af de naturgivne Drifter, hvorved den største Til-

fredsstillelse, altsaa den største Lyksalighed blev mulig, idet den dog erkjendte at Drifterne ere forskjellige, og at den fuldkomne Dyd kun kommer frem ved de ædleste Drifters Tilfredsstillelse. Imidlertid betegner dette Arbeide dog en Overgang i Kulturlivet, hvorved Loven, Budbet, Reglen for Menneskenes Handlinger, flytter fra det Ydre til det Indre, forvandles fra en udvortes tyrannisk Magt til en indvortes friere Indskydelse, og der behøvedes kun eet Skridt til for at Samvittighedsforholdet skulde vaagne, nemlig at Dyden selv behandles som en Drift i den menneskelige Natur, som et Medfør af Menneskets eget Væsen, som en Fordring af hans Ideal. Nu er der ganske vist en lang Vei fra denne Form af Samvittigheden, hvor Mennesket i dens Paamindelser kun hører sit eget, individuelle Ideals Tilskyndelser, til den høieste Form af Samvittigheden, hvor alle Mennesker i dens Stemme høre den samme Røst, Guds Røst, men denne Form er dog alligevel forsaavidt Sandheden, som den er Samvittighedens Grundform, det yderste Omrids af dens Skikkelse, der aldrig forsvinder, saalænge selve Samvittigheden lever.

Paa dette Standpunkt staaer Øhlenschlæger. Hele hans Psychologi ligger indesluttet deri, at han veed, at ethvert Menneske har et Ideal i sig, som har Magt over ham, som bestandig drager ham med Glæde til sig, naar han følger, men ogsaa strax med Uvillie støder ham fra sig, naar han svigter, og hele hans psychologiske Skildring indskrænkes dertil, at han fremstiller Forholdet mellem Characterens Ideal og dens Virkelighed, denne indre Brydning i et Menneske, hvorved han selv maaler sin egen Stigen eller Synken og derefter dømmer sig, om just ikke ond eller god, saa dog til Qval eller Glæde. Det viser sig ved f. Ex. at sammenligne Hakon Jarl og Macbeth. Da Macbeth har myrdet Duncan, udbryder han: „Macbeth har myrdet

Sønnen — Macbeth faaer ikke sove mere". At han ved sin Forbrydelse er sunket dybt under sin egen Naturs store Tanke, føler han ikke, men han føler, at han har vækket en Magt op imod sig, at Gjengjældelsen er vaagnet og at Guds Straffedom er over ham. Han frygter derfor Intet uden at møde Gud, som er Gjengjældelsen, Retfærdigheden, og han falder forfærdet sammen, da han mærker, at det Skjul, som han troede var koglet saa tæt over hans Hoved, at Gud ikke kunde see ham, brister, da Birnamskoven kommer gaaende op til Dusinan og han møder en Mand, som ikke er født af en Kvinde. Da Hakon derimod, efterat have slagtet sin Søn, fordi det gaaer tilbage med ham, og efterat han alligevel har tabt Slaget mod Olaf, kommer vildfarende og fortabt til Thora, spørger han hende, idet han lader Kappen falde: „Kjender Du mig, Thora?" At en Gjengjældelse har grebet ham, at der er en Straf over ham, mærker han ikke; han føler kun, at nu er han sunket saa dybt under sit Ideal, at han knapt kjender sig selv.

Den blege Skygge,
Du seer, var engang Norges Herre, mægtig;
De stærke Normænd lød hans Vink. Han faldt
I Striden, i en Strid, som stod paa Skade.
Ha! det er længe siden, fast forglemt!
Nu gaaer hans Gjenfærd kun omkring og spøger
Ved Nattetide; Hakon var hans Navn.

Maaske vil Nogen sige, at denne Forskjel mellem Hakon og Macbeth kommer deraf, at Hakon netop er tænkt som Hedning, medens Shakespeare uden at indlade sig paa et saadant Spørgsmaal har givet Macbeth den Bevidsthed, hvormed han selv levede. Men saaledes forholder det sig ikke. Erik, Abel og mange andre af Øhlenschlægers Charakterer ere Christne og dog gjælder det om dem alle, at de ere skildrede alene igjennem Glæden over at stige deres Ideal imøde

eller Sorgen over at synke under det. Erik Plougpenning er en af Øhlenschlægers klareste og skjønneste Skildringer, men hele den Sjælsbevægelse, hvorigjennem denne Skikkelse bliver En klar og bliver En kjær, er netop en Tilbagevendelse fra en feil Retning, Livet har ført ham ind paa, en Flugt tilbage til hans Ideal. Han er blevet forligt med Abel og drager ind for at gjæste ham i Slesvig. Da han nu kommer i sin Fødeegn, vaagner Erindringen i ham om hans Barndom med dens Varsler, dens Løfter, dens Fingerpeg og dens Pligter. Men imellem hine Dage og Nu finder han kun Had og Tvist, Blodsudgydelse og Fordærvelse, ødelagte Landstrækninger, hærgede og nedbrændte Byer; Varslerne ere vendte til det Onde, Løfterne brudte, Fingerpegene ladte uændsede, Pligterne svegne, og saa stærkt gribes han af dette Frafald fra sin Barndom, fra sig selv, fra sit Ideal, at han beslutter at nedlægge sin Krone og skjænke Abel den. Skildringen er ofte overordenlig skjøn, saaledes f. Ex. Regners Melding til Abel om Eriks Komme.

To Pilegrime staae i Borgegaarden,
Ved Gravkapellets lave Billeddør.
De lode til at være Fremmede.
Borgfogden maatte bringe dem i Kirken;
Den Ene var især opmærksom der,
Dog er det sikkert ingen Speider, Herre!
Det lader til, Borgfogden kjender ham;
Han har et aabent, ærligt, venligt Ansigt.

Og Vindebroen, Fæstningsgravens Dyb,
Borgmuren lagde han ei Mærke til;
Han stirred til vort Blytag, glædte sig
Ved Dragehov'derne paa Tagets Render,
Veirhanen over Borgens store Skorsteen,
Det gamle Helgenbilled over Porten,
Og Gaardens brustne Fliser. Dybt i Tanker
Han grov i Fliseristerne med Stokken,
Og luged Græsset op; jeg troer han græd.

Endnu tydeligere fremtræder det Eiendommelige ved Øhlenschlægers Charakterskildringer i Abel. Han har myrdet sin Broder. Absolut taget er det nu ganske ligegyldigt, om denne Broder er skyldig eller uskyldig; Abel er og bliver Brodermorder. Ganske anderledes stiller Sagen sig derimod for det Menneske, der blot sætter sig i Forhold til sig selv, til sit eget individuelle Ideal, thi hvis den Myrdede er skyldig, bliver Mordet fra en Forbrydelse til et Nødværge, fra et Frafald fra til en Yttring af selve Idealet, og al Anger kan spares. For Abel dreier derfor Alt sig om at faae at vide, om Erik var skyldig eller uskyldig, og først da han erfarer, at han var uskyldig, fatter han sig i Angeren; nu er han et Vrag. Overhovedet — medens Shakespeares Psychologi er Lidenskabernes jernhaarde Consequens, som Mennesket, naar han engang er hjemfalden til den, maa fuldbyrde til det Sidste, og medens hans psychologiske Skildring er Menneskets Misforstaaelse af denne Consequens, hans angstfulde Kamp imod den og hans forfærdelige Fald under Gjengjældelsens Slag, hviler hele Øhlenschlægers psychologiske Opfattelse og Fremstilling af Mennesket paa Samvittighedsforholdet, og saasnart han bevidst forsøger sig udenfor dette Omraade — implicite ligger Gjengjældelsen naturligvis i ethvert poetisk Billede af Menneskelivet —, bliver han ubetydelig eller rentud uheldig. Den døende Knud Sortebroder, der trykker Valborgs Brudekrands mod sit Bryst for at standse Blodstrømmen, er et mat og alt Andet end dybsindigt Billede paa Gjengjældelsen, og hvad Manden her siger og føler, er barnagtigt.

Men den Omstændighed, at Øhlenschlægers Charakterskildring saaledes bestandig dreier sig om Samvittighedsforholdet, er betegnende, thi den knytter ham ligesaa fast til den danske Kultur, som den bestemt adskiller ham fra den tydske Romantik. Det var dens som det var hans Opgave

at komme bort fra den altid upoetiske og ofte aldeles parodiske Maade at skildre Mennesker paa, der var indført i Poesien af den franske Tragedie. Menneskene skildredes væsenlig derved, at deres Intelligens blev beskrevet, og selve Følelsen traadte sjeldent frem som Udbrud, endnu sjeldnere var den tilstede i Skildringen som en Alt gjennemstrømmende, levendegjørende Varme, men den bødes frem i pompøse Udmalinger eller løstes op i Abstractioner, saa at den blev til en Methaphysik. Man dømte Menneskene gode eller onde efter de Grundsætninger, de udviklede, men man saae dem ikke; man kjendte Følelserne paa de Farver, hvormed de maledes, men man følte dem ikke; Forholdet til Poesien var livløst. Den tydske Romantik bragte nu Liv i sine Menneskildringer ved at gjøre Naturmagterne i Mennesket til Skildringens egenlige Gjenstand, og den gjorde det ofte, f. Ex. hos Göthe, saaledes, at den synes at have truffet Skjønhedens høieste Fordring, men den gjorde det ogsaa ofte, f. Ex. hos Kleist, saaledes, at de Mennesker, den skildrede, sank ned til at blive en Slags interessante Dyr. Øhlenschlæger tog derimod bestandig sit Udgangspunkt fra det Ethiske i Mennesket, fra den første virkelige Form for Samvittighedsforholdet. Han kjendte kun Naturmagterne som Grundlaget for det individuelle Ideal; som rene Lidenskaber i Forhold til et absolut Ideal eller rent løste af fra Sammenhæng med Aanden og kun levende som koglende, hexende Kræfter har han aldrig skildret Naturmagterne og han kunde det ikke. Naturligvis kan en Digter forstaae og skildre adskilligt Mere end det, han selv har gjennemlevet, men han maae forstaae Alt igjennem sin egen Erfaring og, hvad han saa end skildrer, maa han for at give det Liv, danne det om efter det, han selv har følt som Liv. Nu var Øhlenschlæger voxet ud af en Kultur, hvis Arbeide netop gik ud paa at danne Samvittighedsforholdet og bringe

det til Virkelighed i Menneskelivet, og Gjennembruddet i hans eget Liv var den poetiske Naturmagts Løftelse til Ideal i hans personlige Existens; derfor blev Samvittighedsforholdet Grundlaget for hele hans Psychologi.

Og nu „Axel og Valborg“ — eller skulde det være ganske tilfældigt, at dette Digt er skrevet netop i en Tid, der var saa ivrigt beskjæftiget med at fastsætte Forholdet mellem Ret og Moral, netop af en Mand, der var A. S. Ørsteds Kammerat og Ven, og netop for at Publikum, der lettest lod sig røre af Emner, der fremstillede en Strid mellem Moralens og den borgerlige Lovs Bud? Ligesom i vore Dage den Deel af Folket, der har saamegen Dannelse, at den hører med til Publikum, men dog ikke saamegen, at den hører med til det dannede Publikum, røres lettest og morer sig bedst ved at see paa Hustruer, der bedrage deres Mænd og forføre eller forføres, saaledes rørtes man dengang lettest og morede sig bedst ved at see paa ædle Fædre eller ædle unge Mænd med sorte Lokker, der paa fast ubegribelige Maader, trods deres høisindede Moralitet, dog faldt i Rettens Kløer, hvorpaa en skrækkelig Jammer begyndte. Naar man ikke vidste bedre, skulde man troe, at Kotzebue og Iffland egenlig havde været Professorer i Lovkyndighed, men vare spillede Fallit paa det Spørgsmaal: hvad er Forholdet mellem Ret og Moral? Thi Kotzebue er altid ivrig beskjæftiget med at vise, at det Umoralske er fuldkommen tilladeligt, og Iffland med at vise, at det retslig Anordnede er fuldkommen umoralsk. Den Ene digter om frivole Libertinere, som der ikke er Noget iveien med, og den Anden om moralske Mønstre, der ikke kunne slippe heelskindede igjennem denne syndige Verden, og derover sad vore Forfædre og lo og græd. Da kom „Axel og Valborg“. Øhlenschlæger siger om dette Stykke, at han deri har digtet Kjærlighedens Troskab, ligesom han i „Hagbarth og Signe“

har digtet dens Lidenskab, men det er ikke let muligt at være enig med ham i noget af disse Udsagn. Troskaben kan aabenbare sig paa to Maader. Ligesom Troløsheden deels kommer frem derved, at Følelsen kun er dannet paa Overfladen af Menneskets Sjæl, saa at den forstyrres og forsvinder ved den første mødende Hindring, deels derved, at den forefindes i selve Hjerterødderne og voxer frem med selve Følelsen, saa at der hvert Øieblik kjæmpes mellem dette Menneskes Trang til at leve i Troskab og hans Hang til at svige, saaledes viser ogsaa Troskaben sig deels ved Følelsens Dybde og Styrke, der sætter den istand til at overvinde Alt og offre Alt, deels ved Følelsens Livskraft, der lader den klinge som den samme fulde, klare Tone gjennem Sjælen, saalænge Sjælen lever. Men denne sidste Form for Troskabens Aabenbaring er umuligt for Dramaet; den tilhører Romanen. Den første finder man derimod digtet i „Hagbarth og Signe", der ingenlunde, saaledes som „Romeo og Julie", er et Digt om Kjærlighedens Lidenskab. I „Axel og Valborg" er Collisionspunktet derimod et ganske andet. Axel er gaaet til Paven, ikke for at faae Valborg, thi dertil gaves der hundrede andre langt lettere Midler, men for at faae Ret til at faae hende; det, der staaer imellem dem, er et Retsspørgsmaal. Han kommer tilbage, men nu viser det sig, at der endnu er et Retskrav, som stiller sig imellem dem, og i det Øieblik, de gaae til Alteret for at vies, bliver Dugen klippet over imellem dem, og deres Ægteskab erklæret for en Umulighed i den borgerlige Verden. Den skjønne Scene, som nu følger, er bekjendt. Axel og Valborg love hinanden ikke at fortvivle, og Digtet munder her ud i den ganske rigtige Tankebestemmelse, at der gives Retskrav, som det er et Menneskes bestemte Opgave at indordne sit Ideal under, som det er hans ufravigelige Pligt at fyldestgjøre, selv om det koster hans Lykke,

selv om hans Ideal derved sønderbrydes som Lykke og kun kommer til at klinge igjennem hans Sjæl som en evig, uudsigelig Sorg, thi Retten har sin Grund i Moralen og Moralens første Bud er, at man skal fyldestgjøre Retten, saalænge den er Ret.

Naturligvis ligger det paa Grændsen af Haarkløveri at ville finde en Bestemmelse af Forholdet mellem Ret og Moral i et Elskovsdigt, men det Samme gjælder mere eller mindre om enhver Paavisning af Ideen i Historien, naar denne Paavisning ikke er en halv digterisk Fremstilling af et halv digterisk Syn, men en Række af kritiske Sondringer, der ikke vil overtale, men bevise. Imidlertid ligger der dog ogsaa i dette lille Træk et Blink af Sandheden, et Glimt af det, der igjennem andre Træk træder frem med langt større Kraft, at Øhlenschlæger er en Consequens i selve den danske Kultur, en ligefrem historisk Udvikling, — vel noget Nyt, men kun forsaavidt som det Nye tillige er det Gamles Arbeide.
